

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ**

**UNIVERSITÉ
DE PATRAS**

Εισήγηση

για την εσωτερική αξιολόγηση του έργου:

Ένταξη τριγυανοπαίδων στο σχολείο

Δημήτρης Βεργίδης

Γιώργος Σταμέλος

Πάτρα 2004

Πίνακας περιεχομένων

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
A. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	10
Εισαγωγή	10
<i>1. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ</i>	<i>10</i>
<i>2. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ</i>	<i>13</i>
<i>3. Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ</i>	<i>17</i>
<i>4. ΟΙ ΤΣΙΓΓΑΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ</i>	<i>20</i>
<i>5. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ</i>	<i>22</i>
B. ΕΙΣΡΟΕΣ	28
Εισαγωγή	28
<i>1. ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΑ ΣΧΟΛΕΙΑ</i>	<i>29</i>
<i>2. ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ</i>	<i>33</i>
Γ. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ: ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΡΙΞΗ	40
Εισαγωγή	40
<i>1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ</i>	<i>40</i>
<i>2. ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΩΝ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ</i>	<i>47</i>
<i>3. ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ</i>	<i>53</i>
<i>4. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ</i>	<i>56</i>
Δ. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ	67
Εισαγωγή	67
<i>1. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΟΥ ΈΡΓΟΥ</i>	<i>67</i>
<i>2. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ</i>	<i>71</i>
Ε. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	80
Εισαγωγή	80
<i>1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ</i>	<i>81</i>
<i>2. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΟΥΣ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ</i>	<i>85</i>
<i>3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΑ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΑ</i>	<i>89</i>
<i>4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ</i>	<i>97</i>
ΣΤ. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	101
Εισαγωγή	101
<i>1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ</i>	<i>101</i>
<i>2. ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΑ</i>	<i>106</i>
<i>3. ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ</i>	<i>110</i>
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	114

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

<i>Πίνακας 1: Γεωγραφική κατανομή εμπλεκόμενων σχολείων, όπως προκύπτει από τις αρχικές εκθέσεις των συνεργατών</i>	30
<i>Πίνακας 2: Γεωγραφική κατανομή σχολείων όπως προκύπτει από τους διευθυντές που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο</i>	31
<i>Πίνακας 3: Γεωγραφική προέλευση συνεργατών που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο</i>	32

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

<i>Διάγραμμα 1: Απόψεις των συνεργατών για τους ανασταλτικούς παράγοντες στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων</i>	25
<i>Διάγραμμα 2: Απόψεις των διευθυντών για τους σημαντικότερους ανασταλτικούς παράγοντες στη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων</i>	26
<i>Διάγραμμα 3: Συνεργάτες ανά φύλο</i>	34
<i>Διάγραμμα 4: Κατηγοριοποίηση του έργου που έχουν αναλάβει οι συνεργάτες του προγράμματος</i>	35
<i>Διάγραμμα 5: Απόψεις συνεργατών του Προγράμματος για τη σαφήνεια των οδηγιών όσον αφορά τις αρμοδιότητές τους</i>	37
<i>Διάγραμμα 6: Αρχικές προτάσεις συνεργατών για την αποτελεσματικότερη παρέμβαση του προγράμματος</i>	38
<i>Διάγραμμα 7: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο (άποψη διευθυντών)</i>	41
<i>Διάγραμμα 8: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο (άποψη διευθυντών)</i>	43
<i>Διάγραμμα 9: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συμμετοχή των τσιγγανοπαίδων σε σχολικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις (άποψη διευθυντών)</i>	43
<i>Διάγραμμα 10: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις σχέσεις τσιγγανοπαίδων και δασκάλων (άποψη διευθυντών)</i>	45
<i>Διάγραμμα 11: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις σχέσεις των τσιγγανοπαίδων με τους συμμαθητές τους (άποψη διευθυντών)</i>	46
<i>Διάγραμμα 12: Συχνότητα συνεργασίας των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων με τον τοπικό συνεργάτη του Προγράμματος</i>	47
<i>Διάγραμμα 13: Εκτίμηση των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων για τη δυνατότητά τους να αναπτύξουν πρωτοβουλίες</i>	48
<i>Διάγραμμα 14: Άποψη διευθυντών για τη συνεργασία τους με το σύλλογο διδασκόντων του σχολείου τους για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος</i>	50
<i>Διάγραμμα 15: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συνεργασία του διευθυντή με τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων (άποψη διευθυντών)</i>	50
<i>Διάγραμμα 16: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συνεργασία του διευθυντή με τις οικογένειες των υπολοίπων μαθητών (άποψη διευθυντών)</i>	51
<i>Διάγραμμα 17: Αξιολόγηση της συνεργασίας των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων με την ομάδα υλοποίησης του Έργου</i>	52
<i>Διάγραμμα 18: Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Κέντρου Παιδαγωγικής Υποστήριξης της Σχολικής Φοίτησης</i>	53
<i>Διάγραμμα 19: Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Κέντρου Παιδαγωγικής Υποστήριξης της Σχολικής Φοίτησης</i>	54
<i>Διάγραμμα 20: Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Μουσικού Εργαστηρίου</i>	54
<i>Διάγραμμα 21: Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Μουσικού Εργαστηρίου</i>	55
<i>Διάγραμμα 22: Άποψη συνεργατών για την υποστήριξη του Προγράμματος από τη διοίκηση της εκπαίδευσης</i>	57
<i>Διάγραμμα 23: Άποψη συνεργατών για το βαθμό υποστήριξης από τοπικούς φορείς (πλην της τοπικής αυτοδιοίκησης)</i>	57

<i>Διάγραμμα 24: Άποψη διευθυντών για τη συνεργασία τους με μη κυβερνητικές οργανώσεις</i>	58
<i>Διάγραμμα 25: Άποψη διευθυντών για τη συνεργασία τους με τύπο, ραδιόφωνο, τηλεόραση</i>	58
<i>Διάγραμμα 26: Άποψη των συνεργατών του Προγράμματος για το βαθμό υποστήριξης του προγράμματος από την τοπική αυτοδιοίκηση</i>	60
<i>Διάγραμμα 27: Συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση</i>	61
<i>Διάγραμμα 28: Περιγραφή ενδεικτικών περιπτώσεων συνεργασίας</i>	62
<i>Διάγραμμα 29: Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας των Σχολών Γονέων</i>	64
<i>Διάγραμμα 30: Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας Σχολής Γονέων</i>	65
<i>Διάγραμμα 31: Κατηγοριοποίηση προτάσεων συνεργατών που υιοθετήθηκαν κατά τη διάρκεια του προγράμματος</i>	66
<i>Διάγραμμα 32: Ενημέρωση συνεργατών για την υποχρέωση υποβολής εκθέσεων προόδου του Έργου</i>	68
<i>Διάγραμμα 33: Υποβολή εκθέσεων προόδου του έργου από τους συνεργάτες του Προγράμματος</i>	68
<i>Διάγραμμα 34: Συχνότητα συνεργασίας των συνεργατών με την ομάδα στήριξης του Έργου</i>	69
<i>Διάγραμμα 35: Βαθμός ικανοποίησης των συνεργατών από τη συνεργασία με την ομάδα στήριξης Έργου</i>	70
<i>Διάγραμμα 36: Άποψη συνεργατών για την ενημέρωση των τσιγγάνων της περιοχής για τις δράσεις του Προγράμματος</i>	72
<i>Διάγραμμα 37: Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας</i>	73
<i>Διάγραμμα 38: Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας</i>	74
<i>Διάγραμμα 39: Άποψη συνεργατών για την ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας σχετικά με τις δράσεις του Προγράμματος</i>	74
<i>Διάγραμμα 40: Άποψη συνεργατών για την ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας σε τοπικό επίπεδο σχετικά με τις δράσεις του Προγράμματος</i>	75
<i>Διάγραμμα 41: Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης των στελεχών διοίκησης της εκπαίδευσης</i>	76
<i>Διάγραμμα 42: Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης των στελεχών διοίκησης της εκπαίδευσης</i>	77
<i>Διάγραμμα 43: Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	78
<i>Διάγραμμα 44: Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	79
<i>Διάγραμμα 45: Βαθμός σημαντικότητας της παραγωγής διδακτικού υλικού</i>	81
<i>Διάγραμμα 46: Βαθμός σημαντικότητας της παραγωγής διδακτικού υλικού</i>	83
<i>Διάγραμμα 47: Βαθμός σημαντικότητας της παραγωγής επιμορφωτικού υλικού</i>	83
<i>Διάγραμμα 48: Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	86
<i>Διάγραμμα 49: Εκτίμηση αποτελεσμάτων του έργου σε ό,τι αφορά την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	87
<i>Διάγραμμα 50: Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών</i>	88
<i>Διάγραμμα 51: Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του προγράμματος ως προς την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών</i>	88
<i>Διάγραμμα 52: Εκτίμηση των αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων</i>	89
<i>Διάγραμμα 53: Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων</i>	90

<i>Διάγραμμα 54: Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς τη διαρροή των τσιγγανοπαίδων</i>	91
<i>Διάγραμμα 55: Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά τις διαρροές των τσιγγανοπαίδων</i>	92
<i>Διάγραμμα 56: Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς γενικά τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων</i>	93
<i>Διάγραμμα 57: Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά γενικά τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων</i>	94
<i>Διάγραμμα 58: Αισθήματα απογοήτευσης των συνεργατών</i>	95
<i>Διάγραμμα 59: Αισθήματα απογοήτευσης από τους διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων</i>	96
<i>Διάγραμμα 60: Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση των γονέων</i>	97
<i>Διάγραμμα 61: Εκτίμηση αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά την ευαισθητοποίηση των γονέων σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	98
<i>Διάγραμμα 62: Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας</i>	99
<i>Διάγραμμα 63: Εκτίμηση αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	100
<i>Διάγραμμα 64: Επιπτώσεις του Προγράμματος στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	102
<i>Διάγραμμα 65: Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης</i>	103
<i>Διάγραμμα 66: Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους εκπαιδευτικούς</i>	104
<i>Διάγραμμα 67: Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους εκπαιδευτικούς</i>	105
<i>Διάγραμμα 68: Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές</i>	106
<i>Διάγραμμα 69: Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές</i>	107
<i>Διάγραμμα 70: Επιπτώσεις του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων</i>	108
<i>Διάγραμμα 71: Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων</i>	109
<i>Διάγραμμα 72: Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους γονείς</i>	110
<i>Διάγραμμα 73: Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους γονείς</i>	111
<i>Διάγραμμα 74: Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας</i>	112
<i>Διάγραμμα 75: Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας</i>	112
<i>Διάγραμμα 76: Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος</i>	115
<i>Διάγραμμα 77: Άποψη συνεργατών για τα διαρκή αποτελέσματα του Προγράμματος</i>	116
<i>Διάγραμμα 78: Πρόταση συνεργατών για την επέκταση του Προγράμματος</i>	118
<i>Διάγραμμα 79: Πρόταση διευθυντών για την επέκταση του Προγράμματος</i>	119
<i>Διάγραμμα 80: Πρότασεις των διευθυντών για να γίνει το Πρόγραμμα αποτελεσματικότερο</i>	120

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την αξιολόγηση του Προγράμματος «Ένταξη τσιγγανοπαίδων στο σχολείο», όπως διευκρινίσαμε στην αρχική διαγνωστική αξιολόγηση, επιλέξαμε να ακολουθήσουμε το μοντέλο CIPP που προκύπτει από τους βασικούς του άξονες μελέτης:

- το πλαίσιο (Context) μέσα στο οποίο υλοποιείται το Πρόγραμμα,
- τις εισροές (Input) που προβλέπει το Πρόγραμμα,
- τη διαδικασία (Process) υλοποίησης του Προγράμματος,
- τα προϊόντα (Product) του Προγράμματος και ευρύτερα τα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις του.

Η **αξιολόγηση πλαισίου** αφορά την εξέταση των στόχων και των στρατηγικών του Προγράμματος, τη διερεύνηση των αναγκών του πληθυσμού στόχου εφ' όσον αυτό απαιτείται, ή τη βιβλιογραφική τους καταγραφή, την ανάλυση των ευρύτερων εκπαιδευτικών πολιτικών μέσα στις οποίες εντάσσεται το συγκεκριμένο Πρόγραμμα, την καταγραφή των αναμενόμενων **δυσκολιών** και θεσμικών εμποδίων.

Η **αξιολόγηση εισροών** περιλαμβάνει την επισκόπηση παρόμοιων προγραμμάτων και πρακτικών, τη διάγνωση των περιορισμών που θέτουν οι αντικειμενικές συνθήκες υλοποίησης του Προγράμματος: κοινωνικοί, θεσμικοί και σχολικοί παράγοντες από τη μεριά της περιβάλλουσας κοινωνίας, και οικογενειακή και παγιωμένη κατάσταση από τη μεριά των Τσιγγάνων.

Η **αξιολόγηση διαδικασίας** περιλαμβάνει την εξέταση της πορείας του Προγράμματος ως προς την υλοποίηση των στόχων του, την καταγραφή προβλημάτων και δυσκολιών, καθώς και την διερεύνηση των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των συντελεστών του.

Η **αξιολόγηση προϊόντων** περιλαμβάνει την εκτίμηση και ερμηνεία των προϊόντων και των αποτελεσμάτων του Προγράμματος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η εξέταση των ευρύτερων επιπτώσεων και των ενδεχόμενων πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων.

Σημειώνουμε ότι ως προϊόντα του Προγράμματος θεωρούμε τόσο τα διανεμόμενα (βιβλία, ενημερωτικό υλικό, φυλλάδια κ.τ.λ.), όσο και τα μη διανεμόμενα.

Ως γενικά κριτήρια αξιολόγησης του Προγράμματος θα θεωρηθούν:

- η **καταλληλότητα** των στόχων ως προς τις ανάγκες, τα προβλήματα και τα διακυβεύματα,
- η **αποτελεσματικότητα** ως προς τους στόχους,
- η **χρησιμότητα** των προϊόντων, αποτελεσμάτων και επιπτώσεων, ως προς τις ανάγκες, τα προβλήματα και τα διακυβεύματα που διαπιστώθηκαν, όπως επίσης,
- η **βιωσιμότητα** και η **διάρκεια** των αποτελεσμάτων και των επιπτώσεων,
- η **συνοχή** τους,
- η **συνέργεια**,
- η **πολλαπλασιαστικότητα** των αποτελεσμάτων.

Οι δείκτες αξιολόγησης που θα χρησιμοποιηθούν θα είναι οι εξής:

1. Επωφελούμενοι: Μέλη των ομάδων στόχων του Προγράμματος, τα οποία θα ωφεληθούν άμεσα από την επιτόπου εφαρμογή της καινοτομίας και γενικότερα από τις δράσεις του Προγράμματος (εκπαιδευτικοί, μαθητές), καθώς και τα σχολεία που εμπλέκονται στο Πρόγραμμα.

2. Διάδοση: Δραστηριότητες μέσω των οποίων ο φορέας υλοποίησης του Προγράμματος (και οι συνεργαζόμενοι εταίροι) ενημερώνει όσους ενδεχομένως το υιοθετήσουν, για τα αποτελέσματα του Έργου, για το αντικείμενο και τη συνάφεια της καινοτομίας και για τα τυχόν προϊόντα που σχεδιάστηκαν για να στηρίζουν την υιοθέτησή και την υλοποίησή του.

3. Επιτόπια δοκιμή: Η δοκιμαστική εφαρμογή μιας καινοτόμου προσέγγισης, μεθόδου ή εργαλείου σε πραγματικές συνθήκες και η προσεκτική παρατήρηση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της.

4. Καινοτομία: Προσέγγιση, μέθοδος ή εργαλείο που θα αναπτυχθεί και θα δοκιμαστεί, είτε για πρώτη φορά, είτε σε νέα τοποθεσία με νέα ομάδα στόχο, για να καλύψει μια ανάγκη ή να ξεπεράσει ένα εμπόδιο, Η επένδυση σε μια καινοτομία εξαρτάται κυρίως από τη δυνατότητα διάδοσης και ευρύτερης εφαρμογής.

5. Παραδοτέα: Τα διανεμόμενα προϊόντα του Προγράμματος

6. Ευρύτερη εφαρμογή (mainstreaming): Γενίκευση ή ολοκλήρωση της χρήσης της προσέγγισης, των μεθόδων ή των εργαλείων του σχεδίου σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

7. Ορόσημο («ορόσημο προγραμματισμού»): Ένα κρίσιμο σημείο στο σχεδιασμό του Προγράμματος, το οποίο γενικά σχετίζεται με την ολοκλήρωση ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας.

8. Αποτελέσματα: Τα μη διανεμόμενα προϊόντα του Προγράμματος

9. Πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα: Εφαρμογή της προσέγγισης, των μεθόδων και των υπηρεσιών του Προγράμματος από άλλα άτομα ή οργανισμούς, ιδιαίτερα όταν υπάρχει δυνατότητα για μεταφορά σε άλλες ομάδες ατόμων ή σε οργανισμούς.

10. Κοινωνικοί εταίροι: Οι διάφορες κατηγορίες ατόμων και οργανισμών που είτε εμπλέκονται άμεσα στο Πρόγραμμα, είτε ενδιαφέρονται για την εργασία του - περιλαμβάνονται οι άμεσα επωφελούμενοι, το προσωπικό υλοποίησης (εκπαιδευτές, σύμβουλοι), οι σχετικοί φορείς και οργανισμοί και οι διευθυντές τους, ενώσεις, σύλλογοι και σωματεία, πολιτικοί φορείς και χρηματοδότες.

11. Μεταφορά: Κάθε ανταλλαγή σχετικής γνώσης, δεξιοτήτων, μεθόδων ή εργαλείων. Μεταφορές μπορεί να πραγματοποιούνται μεταξύ των εταίρων, ως μέρος του ίδιου του Έργου. Οι μεταφορές μπορεί να έχουν τη μορφή μεμονωμένης αξιοποίησης, πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων (αξιοποίηση και στη συνέχεια μεταφορά) ή ενεργειών ευρύτερης εφαρμογής.

Διευκρινίζουμε ότι θεωρούμε ως ευρύτερο πλαίσιο του Προγράμματος «Ένταξη των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο» την ευρωπαϊκή πολιτική για τη δια βίου μάθηση. Συνεπώς θα εκτιμήσουμε τη συμβολή του στην επίτευξη των παρακάτω γενικών σκοπών:

- την κοινωνική συνοχή,
- την ενεργητική συμμετοχή,
- την απασχολησιμότητα/προσαρμοστικότητα.

Προφανώς, τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις ενός πολυετούς Προγράμματος δεν εξαντλούνται στη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων για μερικές σχολικές χρονιές. Θεωρούμε ότι «Οι θετικές διακρίσεις υπέρ των λιγότερο ευνοημένων ομάδων καθίστανται κοινωνικά απαραίτητες ...»¹ όπως υπογραμμίζεται στο Λευκό Βιβλίο της

¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1996), Διδασκαλία και μάθηση προς την κοινωνία της γνώσης, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Επισήμων Συνδέσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και υποστηρίζουμε ότι αυτές οι **θετικές διακρίσεις** πρέπει να εφαρμόζονται σε **βάθος χρόνου** ώστε να παγιωθούν τα αποτελέσματά τους. Άμεσο επακόλουθο αυτής της θέσης είναι η παραδοχή ότι στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτικής, απαιτείται η καθιέρωση θετικών διακρίσεων και η συνεχής παρακολούθηση και υποστήριξη της σχολικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων στα πλαίσια μεσοπρόθεσμων πολιτικών θετικών διακρίσεων.

Με βάση τα παραπάνω θα εξετάσουμε κατά πόσο οι στόχοι του Προγράμματος ανταποκρίνονται αφενός στις ανάγκες σχολικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων, αφετέρου κατά πόσο το Πρόγραμμα συμβάλλει στη δια βίου μάθηση του πληθυσμού στόχου.

A. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στη δια βίου μάθηση περιλαμβάνεται «κάθε μαθησιακή δραστηριότητα η οποία αναλαμβάνεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής με σκοπό τη βελτίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων, στο πλαίσιο μιας προσωπικής, κοινωνικής οπτικής και/ή μιας οπτικής που σχετίζεται με την απασχόληση»².

Επίσης, αναφορικά με τους στόχους της δια βίου μάθησης, σύμφωνα με την Επιτροπή «Συνολικά, συναίνεση μπορεί να επιτευχθεί γύρω από τους ακόλουθους τέσσερις ευρείς και αλληλοϋποστηριζόμενους στόχους: προσωπική ολοκλήρωση, ενεργός συμμετοχή, κοινωνική ένταξη και απασχολησιμότητα/προσαρμοστικότητα».

Η πραγμάτωση μιας ευρωπαϊκής περιοχής δια βίου μάθησης θα πρέπει, συνεπώς, να αναπτύσσεται σε τέσσερα επίπεδα:

- την προσωπική ολοκλήρωση,
- την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα κοινά,
- την κοινωνική ένταξη,
- την απασχολησιμότητα/προσαρμοστικότητα.

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούμε στην ευρωπαϊκή πολιτική για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, στο ίδιο το Πρόγραμμα, στη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων, στις συνθήκες διαβίωσης των Τσιγγάνων και στα όρια παρέμβασης του σχολικού θεσμού.

1. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Σχετικές έρευνες, αλλά και πρόσφατη διαπίστωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δεν αφήνουν αμφιβολίες για την τάση διεύρυνσης των εκπαιδευτικών ανισοτήτων.

² Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η πραγμάτωση μιας ευρωπαϊκής περιοχής δια βίου μάθησης, COM (2001) 678 Βρυξέλλες, Νοέμβριος 2001

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή «Η διά βίου μάθηση εξακολουθεί να απέχει πολύ από το να είναι πραγματικότητα για όλους και υπάρχουν ενδείξεις ότι διευρύνεται το χάσμα όσον αφορά την εκμετάλλευση ευκαιριών για μάθηση μεταξύ των ατόμων με χαμηλό επίπεδο προσόντων και τα άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης καθώς και μεταξύ των νεότερων και των μεγαλύτερης ηλικίας ατόμων... Πρέπει να δοθεί επίσης έμφαση στην αντιμετώπιση των αδυναμιών της αγοράς και στην εξασφάλιση της ύπαρξης σωστών κινήτρων για να ενθαρρύνονται οι **μειονεκτούσες ομάδες** να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες για κατάρτιση»³.

Πολύ πιο αναλυτική και συγκεκριμένη είναι η Ανακοίνωση της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, που παραθέτουμε στη συνέχεια:

«Η εγκατάλειψη των σχολικών σπουδών παραμένει υπερβολικά υψηλή

Για την Ένωση η πάλι κατά της σχολικής αποτυχίας αποτελεί μια από τις προτεραιότητές της. Για το 2002 στην Ένωση, το εν λόγω φαινόμενο εκτιμάται ότι αφορούσε ακόμη περίπου το 20% των νέων ηλικίας 18 έως 24 ετών που καταλήγουν στο περιθώριο της κοινωνίας της γνώσης. Οι υπουργοί Παιδείας συμφώνησαν στο στόχο να μειωθεί το ποσοστό αυτό στο 10% έως το 2010. Θα πρέπει να καταβληθούν σημαντικότερες προσπάθειες από τα περισσότερα κράτη μέλη, ακόμη και αν ο συνυπολογισμός των προς ένταξη χωρών πρόκειται να βελτιώσει σημαντικά τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.»⁴

Διευκρινίζουμε ότι η αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας αποκτά βαρύνουσα σημασία στο πλαίσιο της **κοινωνίας της γνώσης**.

«Περίπου το 20% των νέων δεν αποκτούν τις βασικές δεξιότητες

Όλα τα άτομα θα πρέπει να αποκτούν ένα ελάχιστο υπόβαθρο εφοδίων για να μπορέσουν να μάθουν, να εργαστούν και να ολοκληρωθούν στην κοινωνία και την οικονομία της γνώσης. Τα εφόδια αυτά συνίστανται στις παραδοσιακές βασικές δεξιότητες (ανάγνωση, γραφή και αριθμητικός υπολογισμός) καθώς και σε άλλες νεοεμφανισθείσες (όπως η γνώση ξένων γλωσσών, το επιχειρηματικό πνεύμα, οι

³ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Ανακοίνωση της Επιτροπής «Αποδοτικές επενδύσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση: επιτακτική ανάγκη για την Ευρώπη», Βρυξέλλες, 10.01.2003.

⁴ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Ανακοίνωση της Επιτροπής «Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2010. Επείγουσα ανάγκη μεταρρυθμίσεων για να επιτύχει η στρατηγική της Λισσαβόνας», Βρυξέλλες, 11/11/2003.

ατομικές δεξιότητες όπως και οι δεξιότητες συμμετοχής στην κοινωνία, οι δεξιότητες στις νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας). Ωστόσο, στο βασικό τομέα της ανάγνωσης, το 17,2% των νέων Ευρωπαίων, ηλικίας 15 ετών, δεν διαθέτουν τις ελάχιστες απαιτούμενες ικανότητες και η Ένωση πόρρω απέχει από το στόχο που έχουν θέσει τα κράτη μέλη, δηλαδή τη μείωση του ποσοστού αυτού κατά 20% έως το 2010.»

Όπως διαπιστώνουμε η κοινωνία και η οικονομία της γνώσης προϋποθέτει όχι μόνο τις παραδοσιακές βασικές δεξιότητες που αναπτύσσονται στο σχολείο, αλλά και νέες δεξιότητες (ξένες γλώσσες, νέες τεχνολογίες) που στηρίζονται στις βασικές. Σύμφωνα με την Επιτροπή οι προσπάθειες πρέπει να εστιασθούν στις μειονεκτούσες ομάδες.

«Τα άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ή περιορισμένη εξειδίκευση, οι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι, τα περιθωριοποιημένα τμήματα του πληθυσμού ή όσοι διαμένουν σε μειονεκτούντα προάστια ή σε απομονωμένες περιοχές καθώς και τα άτομα που αντιμετωπίζουν δυσκολίες μάθησης, συχνά διαθέτουν ελλιπή ενημέρωση σχετικά με τις δυνατότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης. Θεωρούν ότι οι θεσμοί και τα προγράμματα δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Μία από τις κύριες προκλήσεις θα είναι να ευαισθητοποιηθούν οι μειονεκτούσες αυτές ομάδες στα πλεονεκτήματα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης και να καταστούν τα συστήματα αυτά πιο ελκυστικά, με ευκολότερη πρόσβαση και να προσαρμοστούν καλύτερα στις ομάδες αυτές. Η παρακολούθηση από την Κοινότητα της εφαρμογής των εθνικών στρατηγικών στον τομέα της εκπαίδευσης και της δια βίου μάθησης θα δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην παραπάνω διάσταση.»

Οι Έλληνες Τσιγγάνοι αποτελούν μια μειονεκτούσα ομάδα, όλες οι σχετικές έρευνες δείχνουν ότι έχουν χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και ένα σημαντικό μέρος τους ζει περιθωριοποιημένο. Ζώντας σε μεγάλο βαθμό στο παραδοσιακό δίκτυο επικοινωνίας και μάθησης φαίνεται ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι πράγματι «θεωρούν ότι οι [εκπαιδευτικοί] θεσμοί και τα προγράμματα δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους». Σύμφωνα με την Επιτροπή, μια από τις κύριες κοινωνικές προκλήσεις είναι αφενός να **ευαισθητοποιηθούν** οι μειονεκτούσες ομάδες, αφετέρου να γίνει το σχολείο **πιο ελκυστικό**. Υπογραμμίζουμε αυτό το διπλό σκοπό, γιατί η ευαισθητοποίηση των Τσιγγάνων για τα πλεονεκτήματα της εκπαίδευσης θα είναι εφικτή και αποτελεσματική εφόσον το σχολείο αλλάξει και γίνει πιο ελκυστικό.

2. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Σύμφωνα με το τεχνικό δελτίο το Έργο στοχεύει:

- στην αρμονική ένταξη των μαθητών με ρόμικη καταγωγή στο εκπαιδευτικό σύστημα,
- στη διευκόλυνση της αποδοχής των παιδιών αυτών από το εκπαιδευτικό σύστημα και στην πολύπλευρη υποστήριξη της σχολικής τους φοίτησης
- στην παροχή στους εκπαιδευτικούς γνώσεων και κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού, όπως και στην ευαισθητοποίησή τους σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης
- στην υποστήριξη των οικογενειών με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες ώστε να είναι σε θέση να βοηθήσουν αποτελεσματικά τα παιδιά τους και, τέλος,
- στην ευαισθητοποίηση της διοικητικής «μηχανής της εκπαίδευσης».

Για το σχολικό έτος 2002-03, τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι 3.349 τσιγγανόπαιδες ολοκλήρωσαν επιτυχώς τη σχολική χρονιά σε σύνολο 6.290 εγγραφών, ενώ ο συνολικός αριθμός τσιγγανοπαίδων στο ελληνικό σχολείο εκτιμάται σε 8.000.

Στο πλαίσιο του Προγράμματος προβλέπεται η ενεργοποίηση ενός δικτύου από συνεργάτες σε 30 νομούς της χώρας, σε 101 δήμους και σε 223 συνεργαζόμενα δημοτικά σχολεία.

Ως προς τους στόχους του, το Πρόγραμμα εντάσσεται στην ευρωπαϊκή πολιτική ανάπτυξης της δια βίου εκπαίδευσης και μάθησης και υποστηρίζει την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων και την κοινωνική συνοχή, στο βαθμό που οι στόχοι αυτοί εντάσσονται στους σκοπούς της δια βίου μάθησης.

Σημειώνουμε ότι, τους στόχους του Προγράμματος μπορούμε να τους κατατάξουμε σε τέσσερις άξονες:

- όσον αφορά τα τσιγγανόπαιδα,

- όσον αφορά το εκπαιδευτικό σύστημα και ειδικότερα το σχολείο (υποδοχή και αποδοχή των τσιγγανοπαίδων),
- όσον αφορά τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων,
- όσον αφορά τους διοικητικούς μηχανισμούς της εκπαίδευσης.

Ως μέθοδος υλοποίησης του Προγράμματος έχει επιλεγεί η **έρευνα-δράση**.

Η δομή του Προγράμματος αποτελείται από τέσσερις επιμέρους Δράσεις οι οποίες με τη σειρά τους επιμερίζονται σε 28 συνολικά πακέτα εργασίας.

Η Δράση Δ1 έχει ως στόχο την «παιδαγωγική παρακολούθηση και στήριξη». Η Δράση Δ2 στοχεύει στην «ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση». Η Δράση Δ3 αποβλέπει στην «παραγωγή υλικού», ενώ η Δράση Δ4 είναι *οριζόντια δράση* και αφορά «το συντονισμό, την εποπτεία, την αξιολόγηση και τις ενέργειες διάχυσης και δημοσιοποίησης του έργου».

Πιο συγκεκριμένα:

Η Δράση 1 αποτελεί σύμφωνα με τους υπεύθυνους του Προγράμματος προτεραιότητα και εστιάζεται:

- στις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο,
- στη σχολική φοίτηση με την ίδρυση και στήριξη τάξεων υποδοχής ή φροντιστηριακών τμημάτων ή «προπαρασκευαστικών τμημάτων»,
- στην καταγραφή των σχολικών διαρροών και τις μορφές «απαγκίστρωσης» -με τη μορφή απουσιών- των μαθητών από το σχολείο,
- στη διαμεσολάβηση ανάμεσα στο σχολείο και στις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων ώστε να τονωθεί η αξία της εκπαίδευσης και να εδραιωθεί η σχέση με τις σχολικές μονάδες,
- στη στήριξη της εκπαιδευτικής παρέμβασης με τα Κέντρα Παιδαγωγικής Υποστήριξης που θα οργανωθούν σε πολλά σχολεία και θα συντονίζονται εκπαιδευτικά από πανεπιστημιακές δομές, έρευνας, κατάρτισης και ευαισθητοποίησης,

- στην ανάπτυξη Μουσικών Εργαστηρίων για την αξιοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου και τη διασύνδεσή του με τη διδασκαλία της γλώσσας.

Η Δράση 2 εστιάζεται στην ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση:

- με σεμινάρια σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης για εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, διευθυντές σχολικών μονάδων και στελέχη της εκπαιδευτικής ιεραρχίας,
- με την ενθάρρυνση, διαμόρφωση και σχεδιασμό μιας εσωτερικής για τη σχολική μονάδα εκπαιδευτικής πολιτικής που να ανταποκρίνεται στις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σε μαθητές που ανήκουν σε «ευπαθείς» κοινωνικές ομάδες.

Η Δράση 3 επικεντρώνεται στο διδακτικό υλικό:

- συγκεκριμένα, στην παραγωγή, βελτίωση και συμπλήρωση υπάρχοντος διδακτικού υλικού, απαραίτητου για την εκπαιδευτική πράξη στις τάξεις υποδοχής και τα «προπαρασκευαστικά τμήματα» αλλά και για κάθε μορφής ενισχυτική διδασκαλία,
- στην επεξεργασία επιμορφωτικού υλικού που θα καλύψει όχι μόνο τις ανάγκες επιμόρφωσης και ευαισθητοποίησης αλλά και τις ανάγκες καταπολέμησης του ρατσισμού, της τσιγγανοφοβίας και άλλων γνωστών στερεοτύπων και προκαταλήψεων.

Η Δράση 4, τέλος, αποτελεί την οριζόντια δράση του Προγράμματος και αφορά θέματα συντονισμού, εποπτείας, αξιολόγησης και ενέργειες διάχυσης και δημοσιοποίησης του προγράμματος.

Από την περιγραφή των Δράσεων προκύπτει ότι η Δράση 1 στοχεύει κυρίως στη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων και απευθύνεται στα ίδια τα τσιγγανόπαιδα και στις οικογένειές τους. Επίσης η Δράση 1 προβλέπει την ίδρυση Κέντρων Παιδαγωγικής Υποστήριξης σε επιλεγμένα σχολεία, καθώς και την ανάπτυξη Μουσικών Εργαστηρίων.

Η Δράση 2 απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς, στις σχολικές μονάδες και στα διοικητικά στελέχη της εκπαίδευσης. Η Δράση 3 επικεντρώνεται στο εκπαιδευτικό και υποστηρικτικό υλικό του Προγράμματος.

Η καταλληλότητα των στόχων του Προγράμματος προκύπτει από την σφαιρικότητα με την οποία αντιμετωπίζεται το πρόβλημα του εκπαιδευτικού αποκλεισμού των τσιγγανοπαίδων.

Επίσης, οι στόχοι χαρακτηρίζονται από συνοχή, δεδομένου ότι αναφέρονται όχι μόνο στα τσιγγανόπαιδα, αλλά σε όλους τους εμπλεκόμενους (εκπαιδευτικούς, γονείς), καθώς και στους διοικητικούς μηχανισμούς της εκπαίδευσης.

3. Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Κατά την έναρξη του Προγράμματος, ζητήθηκε από τους συνεργάτες να καταθέσουν εκθέσεις για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην περιοχή τους οι Τσιγγάνοι και τα τσιγγανόπαιδα αναφορικά με τη σχολική τους ένταξη.

Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι η εφαρμογή του Προγράμματος φαίνεται να συναντά στο σχολικό θεσμό εμπόδια και δυσκολίες σε τέσσερα επίπεδα:

- α. Στο δάσκαλο της τάξης, που συχνά είναι πρωτοδιόριστος χωρίς διδακτική εμπειρία και επιμόρφωση, με αποτέλεσμα να εφαρμόζει, συχνά χωρίς πρόθεση, πρακτικές παθητικού αποκλεισμού των τσιγγανοπαίδων της τάξης του.
- β. Στο επίπεδο του σχολείου, όταν ο διευθυντής και ο σύλλογος διδασκόντων εφαρμόζουν πρακτικές ενεργητικού αποκλεισμού των τσιγγανοπαίδων
- γ. Στο επίπεδο των εκπαιδευτικών αρχών
- δ. Στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών, όπως εκφράζονται κατά κύριο λόγο από το σύλλογο γονέων και κηδεμόνων των σχολείων.

Αποτέλεσμα των παραπάνω επισημάνσεων είναι η δυσκολία παρουσίασης συνολικών καταστάσεων, τάσεων και προβλημάτων. Παρ'όλα αυτά επιχειρούμε να συγκροτήσουμε μια συνολική και συμπυκνωμένη εικόνα της κατάστασης, όπως προέκυψε από τις εκθέσεις των συνεργατών, που αναλύονται στην ενδιάμεση έκθεση.

Από τις εκθέσεις προκύπτει ότι η σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων συνδέεται με ευρύτερες εξελίξεις που αφορούν:

- Το εκπαιδευτικό σύστημα (επιμόρφωση των δασκάλων, δίκτυο νηπιαγωγείων, ολόημερα σχολεία, τάξεις υποδοχής, ενισχυτική διδασκαλία σχολικές υποδομές, ειδικό εκπαιδευτικό υλικό κ.ά.),
- Το βαθμό αστικοποίησης και κοινωνικής ένταξης των Τσιγγάνων (ιδιόκτητα σπίτια, μόνιμη εγκατάσταση, ένταξη στην κύρια αγορά εργασίας, οικογενειακή οργάνωση, θέση της γυναίκας, προσδοκίες από την εκπαίδευση των παιδιών τους κ.ά.). Διευκρινίζουμε ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι είναι στρωματοποιημένοι ως προς το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης.

- Το βαθμό κινητοποίησης αρμοδίων δημοσίων υπηρεσιών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Τσιγγάνοι (υγειονομικές υπηρεσίες, Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Πρόνοια, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΝΕΛΕ, Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων κ.ά.).
- Τη στάση των τοπικών κοινωνιών, την ενημέρωση και την ευαισθητοποίησή τους προς συμπολίτες που αντιμετωπίζουν αυξημένα προβλήματα και πρέπει να εγκατασταθούν κάπου μόνιμα, συμβάλλοντας στην τοπική οικονομία.

Το πιο ενδιαφέρον και σημαντικό στοιχείο των εκθέσεων είναι η λεπτομερής καταγραφή των τσιγγανοπαίδων που είναι σε επαφή με το σχολικό δίκτυο της χώρας, ενώ γίνεται και προσπάθεια αποτύπωσης του πληθυσμού των τσιγγανοπαίδων που δεν έχει έρθει ακόμα σε επαφή με το σχολείο.

Οι εκθέσεις, παρά τη διαφορετικότητα των πληροφοριών που περιέχουν, δίνουν τη δυνατότητα να σχηματιστεί μια συνολική εικόνα του πληθυσμού-στόχου του Προγράμματος και περιλαμβάνουν μια σειρά από προτάσεις που θα βελτίωναν τις τοπικές συνθήκες για τους τσιγγανόπαιδες.

Σημειώνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα κριτήρια των συνεργατών του Προγράμματος για την σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων δεν είναι ενιαία. Επίσης, φαίνεται να υπάρχουν σε ορισμένες περιπτώσεις εντάσεις μεταξύ των περιφερειακών στελεχών του Προγράμματος.

Σε κάποιες περιπτώσεις οι συνεργάτες λειτούργησαν ως ενδιάμεσοι μεταξύ των εκπαιδευτικών και του Προγράμματος, μεταφέροντας τα αιτήματα χωρίς να μπορούν να δώσουν απαντήσεις σε τοπικό επίπεδο.

Ιδιαίτερα σημαντικό φαίνεται να είναι το επίδομα εισοδηματικής ενίσχυσης που καταβάλλεται στους Τσιγγάνους που εγγράφουν τα παιδιά τους στο σχολείο, ως θετική διάκριση για την αντιμετώπιση του εκπαιδευτικού αποκλεισμού των τσιγγανοπαίδων.

Φαίνεται ότι η ένταξη των τσιγγανοπαίδων δεν μπορεί να θεωρηθεί ως στενά και αποκλειστικά εκπαιδευτική δράση. Πρόκειται για ένα διακύβευμα με έντονα κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως επίσης και με διαστάσεις που άπτονται νοοτροπιών

και στερεοτύπων τόσο από την ευρύτερη κοινωνία όσο κι από την τσιγγάνικη κοινότητα.

Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις το έντονο στεγαστικό πρόβλημα των Τσιγγάνων και τα βιοτικά τους προβλήματα δεν επιτρέπουν τη φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο. Οι επιλογές για την επίλυση του στεγαστικού προβλήματος θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό και την εκπαιδευτική κατάσταση στην οποία θα βρεθούν τα τσιγγανόπαιδα.

Επίσης, τα επαγγέλματα των Τσιγγάνων είναι διαφορετικά ανάλογα με την περιοχή. Γενικότερα από τις εκθέσεις προκύπτει ότι οι Τσιγγάνοι είναι στρωματοποιημένοι ως προς την εργασία τους, το εισόδημα και τις συνθήκες κατοικίας.

Το κοινωνικό πλαίσιο είναι συνήθως ιδιαίτερα απορριπτικό και εχθρικό προς τους Τσιγγάνους. Γι' αυτό συχνά οι Τσιγγάνοι δεν έχουν πολλές σχέσεις με την περιβάλλουσα κοινωνία ενώ σε πολλές περιπτώσεις κατοικούν στην περιφέρεια των οικιστικών συγκροτημάτων. Μάλιστα, οι τοπικές κοινωνίες θεωρούν την παρουσία Τσιγγάνων ως ενοχλητική, ένδειξη υποβάθμισης της περιοχής τους, πηγή μολύνσεων και εστία σκουπιδιών, όπως επίσης και παράγοντα αύξησης της εγκληματικότητας.

Γι' αυτό, η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση, αφενός των αρμόδιων αρχών και φορέων, αφετέρου των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων είναι σημαντική προϋπόθεση για την πορεία ένταξης των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο.

Προς αυτή την κατεύθυνση απαιτείται η συνεργασία φορέων όπως: Πρόνοια, ΟΑΕΔ, Διεύθυνση Υγιεινής, ΝΕΛΕ, Τοπική Αυτοδιοίκηση, κ.ά.

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν αναλυτικότερα τα προηγούμενα χαρακτηριστικά.

4. ΟΙ ΤΣΙΓΓΑΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Όπως έχει διαπιστωθεί και καταγραφεί σε μελέτες για τους Έλληνες Τσιγγάνους, πολλές φορές δημιουργούνται αντιπαλότητες και συγκρούσεις με την περιβάλλουσα κοινωνία.

Επιπλέον, η τσιγγάνικη κοινότητα σε ορισμένες περιπτώσεις ενέχει μεγάλους ανταγωνισμούς και εσωτερικές έριδες, γεγονός που είναι πηγή πρόσθετων δυσκολιών για τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων.

Πιο συγκεκριμένα, έχουν καταγραφεί στο πλαίσιο του Προγράμματος αντιπαλότητες των Τσιγγάνων όχι μόνο με τις τοπικές περιβάλλουσες κοινωνίες, αλλά και μεταξύ των Τσιγγάνων.

Επιπλέον, όντας μια ομάδα κλειστή και έντονα συντηρητική δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στη φοίτηση, στην ομαλή παρακολούθηση και στη διάρκεια φοίτησης για τα παιδιά της, ειδικά για τα κορίτσια, που μοιάζουν διπλά καταπιεσμένα και στερημένα.

Οικιστικά, οι Τσιγγάνοι μπορεί να έχουν μόνιμοι εγκατάσταση ή να είναι μετακινούμενοι. Οι μόνιμα εγκατεστημένοι έχουν μια ποικιλία καταλυμάτων, από άθλια παραπήγματα έως αξιοπρεπείς κατοικίες.

Οι μόνιμα εγκατεστημένοι μπορεί επίσης να είναι ενταγμένοι στην περιβάλλουσα κοινωνία μπορεί και να μην είναι.

Οι συνθήκες διαβίωσης συνήθως δεν είναι καλές, και όχι σπάνια χαρακτηρίζονται άθλιες χωρίς καμία υποδομή και άνεση και θίγουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Σε περιορισμένες περιπτώσεις όμως οι συνθήκες είναι καλύτερες ή και καλές.

Η γενική εικόνα της οικονομικής τους κατάστασης είναι η (απόλυτη) φτώχεια. Η ανεργία, η εποχιακή εργασία και οι μετακινήσεις για εξεύρεση εργασίας είναι διαδεδομένες. Η άφιξη των οικονομικών μεταναστών φαίνεται να επηρέασε αρνητικά και να συμπίεσε το τσιγγάνικο εισόδημα. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν και Τσιγγάνοι με οικονομική άνεση.

Η κοινωνική κατάσταση εμφανίζεται, επίσης κατά κανόνα, προβληματική. Πολλές φορές οι Τσιγγάνοι είναι θύματα κοινωνικού αποκλεισμού. Η κοινωνική τους κατάσταση χαρακτηρίζεται από πρόωρο σχηματισμό οικογένειας (συνοδευόμενη ενίοτε από αστάθεια), γρήγορη ανάληψη υποχρεώσεων και οικογενειακών βαρών,

παραβατικότητα, αναπαραγωγή του απόλυτου σχεδόν αναλφαβητισμού και της απόστασης από το σχολείο. Αυτοί είναι μερικοί μόνο από τους παράγοντες που περιθωριοποιούν τους Τσιγγάνους, οι οποίοι χάνουν επαγγελματικές ευκαιρίες και στερούνται ακόμη και βασικές υπηρεσίες πρόνοιας και υγείας.

Οι στεγαστικές και εκπαιδευτικές πολιτικές που εφαρμόζονται από την περιβάλλουσα κοινωνία φαίνονται αντιφατικές. Μια πολιτική έχει ως βασικό άξονα τη διασπορά των Τσιγγάνων τόσο όσον αφορά την κατοικία τους, όσο και τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων (όπως π.χ. στην Τρίπολη).

Μια άλλη πολιτική είναι η οργανωμένη παρέμβαση στους καταυλισμούς (όπως π.χ. στο Ζευγολατιό Κορινθίας) και στους οικισμούς των Τσιγγάνων για την κατασκευή βασικών υποδομών (ύδρευση, αποχέτευση, ηλεκτροδότηση, κ.τ.λ.) και υποστηρικτικών εκπαιδευτικών δράσεων (τμήματα προετοιμασίας των παιδιών από τη ΝΕΛΕ, τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας κ.τ.λ.)

Σε κάθε περίπτωση, αποφασιστικό ρόλο στη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων φαίνεται να παίζει το εισόδημα και ο βαθμός αστικοποίησης των οικογενειών τους.

Υπογραμμίζεται, όμως, ότι σε πολλές περιπτώσεις λείπουν οι βασικές προϋποθέσεις για τη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων (κάλυψη βιοτικών αναγκών). Γενικά, διαπιστώνεται ότι τα προβλήματα φοίτησης των τσιγγανοπαίδων είναι ιδιαίτερος έντονα εκεί όπου οι καταυλισμοί των Τσιγγάνων είναι πρόχειροι και οι συνθήκες διαβίωσης άσχημες. Συχνά οι καταυλισμοί απωθούμενοι σχηματίζονται στα όρια μεταξύ Δήμων ή σε υποβαθμισμένες, συνήθως παραποτάμιες ή βαλτώδεις περιοχές, στις παρυφές των πόλεων ή κωμοπόλεων. Στις περιπτώσεις αυτές η φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο συνδέεται με την καταβολή επιδόματος στις οικογένειές τους (όπως διαπιστώνεται στην Αργολίδα) και παίρνει τη μορφή της έμμεσης φιλανθρωπίας. Ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός σε ορισμένες περιοχές είναι το επακόλουθο του κοινωνικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων, και η αντιμετώπισή του είναι εξαιρετικά δύσκολη αν όχι ανέφικτη χωρίς τη λήψη ευρύτερων μέτρων κοινωνικής πολιτικής.

5. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ

Ο σχολικός μηχανισμός δεν έχει συνηθίσει την παρουσία τσιγγανοπαίδων στο πλαίσió του. Γι' αυτό αντιμετωπίζει πολλές φορές εχθρικά την παρουσία Τσιγγάνων σ' αυτό. Προβάλλονται ιδιαίτερα έντονες αντιστάσεις στην εγγραφή και φοίτηση τσιγγανοπαίδων σε σχολεία άλλα, εκτός εκείνου στην περιοχή του οποίου φαίνεται να ανήκει ο καταυλισμός. Χρησιμοποιείται το νομικό-τυπικό επιχείρημα ότι υποχρεούται να τους εγγράψει το πλησιέστερο σχολείο. Συνήθως όμως αυτό δεν διαθέτει ούτε της αναγκαίες αίθουσες ούτε τους απαραίτητους δασκάλους. Σε ορισμένες περιπτώσεις αντιδρούν και οι γονείς των μαθητών και γενικότερα η περιβάλλουσα τοπική κοινωνία (ενεργητικός αποκλεισμός των τσιγγανοπαίδων). Οι τσιγγανόπαιδες έτσι μένουν εκτός των εκπαιδευτικών θεσμών παρ' όλο που τα διπλανά σχολεία λειτουργούν με αριθμό μαθητών, κατά τάξη ή τμήμα, πολύ μικρότερο από τον προβλεπόμενο.

Επιπλέον, σε περιπτώσεις που διοικητικά γίνεται ανεκτή η παρουσία τσιγγανοπαίδων, αναπτύσσονται άτυπες συμπεριφορές απομόνωσης, αποκλεισμού, περιθωριοποίησης, με τελική προοπτική τη σχολική διαρροή (παθητικός αποκλεισμός των τσιγγανοπαίδων από το σχολείο).

Οι διευθύνσεις εκπαίδευσης, οι διευθυντές και ιδίως οι εκπαιδευτικοί αναδεικνύονται ως σημαντικός παράγοντας για την ένταξη στο σχολείο αυτής της ιδιαίτερης ομάδας του τοπικού πληθυσμού.

Σημαντική είναι επίσης η αντιμετώπιση των τσιγγανοπαίδων από τους υπόλοιπους μαθητές που αναπαράγουν τα κοινωνικά στερεότυπα, όπως επίσης και οι αρνητικές πολλές φορές δράσεις των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων των σχολείων.

Πρόβλημα αποτελούν οι μεταθέσεις των έμπειρων και επιμορφωμένων εκπαιδευτικών και η διαρκής εναλλαγή του εκπαιδευτικού προσωπικού στα σχολεία στα οποία φοιτούν τσιγγανόπαιδα. Επίσης, πρόβλημα αποτελεί η έλλειψη αιθουσών στα σχολεία. Φαίνεται ότι σε ορισμένα σχολεία η φοίτηση των τσιγγανοπαίδων δημιουργεί πρόβλημα σχολικής στέγης.

Η σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων περιλαμβάνει τέσσερα διαφορετικά, διακριτά επίπεδα/ στάδια:

- α. τη σχολική επαφή πιστοποιούμενη με τη σχολική εγγραφή,
- β. τη σχολική φοίτηση,

- γ. τη συμμετοχή στις δραστηριότητες του σχολείου,
- δ. τη σχολική επίδοση ως αποτέλεσμα της διαδικασίας μάθησης.

Το βασικότερο πρόβλημα που φαίνεται να λανθάνει σε όλες σχεδόν τις περιοχές στις οποίες εφαρμόζεται το Πρόγραμμα είναι η έλλειψη νοηματοδότησης του σχολείου στην τσιγγάνικη κοινότητα και οικογένεια. Με άλλα λόγια, ο τρόπος οργάνωσης της έως τώρα ζωής τους είναι τέτοιος που το σχολείο δεν αποτελεί κρίσιμο ή έστω κάποιο παράγοντα για την διαμόρφωση των όρων ζωής τους. Γίνεται σαφές ότι η εν γένει στάση που θα υιοθετήσει η οικογένεια επηρεάζουν καθοριστικά την μελλοντική σχέση των παιδιών με το σχολείο.

Έτσι, ένα σημαντικό τμήμα των τσιγγανοπαίδων δεν έχει έρθει ακόμα σε επαφή με το σχολικό μηχανισμό. Βέβαια, όπως διαπιστώθηκε από τις εκθέσεις των συνεργατών η εικόνα ανά νομό είναι διαφορετική, αλλού το πρόβλημα είναι έντονο και η επαφή των Τσιγγάνων με το σχολείο μόλις τώρα επιχειρείται (πχ. Νομός Πρέβεζας, Ασπρόχωμα Μεσσηνίας), και αλλού αυτό φαίνεται να έχει επιτευχθεί (πχ. Νομό Φλώρινας, Άργος).

Η εικόνα της σχολικής φοίτησης αφορά σχεδόν αποκλειστικά το δημοτικό σχολείο και μάλιστα τις πρώτες τάξεις του. Η φοίτηση στο νηπιαγωγείο παραμένει ένα ζητούμενο που θα βοηθούσε την ένταξη στο δημοτικό σχολείο, ενώ η φοίτηση στο γυμνάσιο είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη (με εξαίρεση ίσως το Νομό Ροδόπης και την Αγία Βαρβάρα Αττικής).

Έτσι, η σχολική φοίτηση, με τα προηγούμενα χαρακτηριστικά, παρουσιάζεται κατά κανόνα προβληματική για ένα σημαντικό τμήμα των τσιγγανοπαίδων που έχουν περάσει το πρώτο στάδιο (εγγραφή). Η ελλιπής και αποσπασματική φοίτηση είναι διαδεδομένη αποδεικνύοντας ότι για ένα πολύ σημαντικό κομμάτι των τσιγγανοπαίδων η φοίτηση είναι μια διαδικασία πολύ εύθραυστη και ακόμα βρισκόμαστε στο στάδιο της προσπάθειας για «αγκίστρωση» των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο. Τέλος, ειδική μνεία πρέπει να γίνει στη σχολική ένταξη των κοριτσιών που αντιμετωπίζουν διπλό πρόβλημα: τόσο την καταγωγή τους όσο και το φύλο τους (όπως αναφέρεται τα κορίτσια διακόπτον το σχολείο είτε γιατί αρραβωνιάζονται είτε για να φροντίζουν τα μικρότερα αδέρφια τους (π.χ. νομός Κορινθίας).

Το τρίτο στάδιο είναι μάλλον αρκετά πρόωρο για την παρούσα φάση. Η κύρια προσπάθεια φαίνεται να επικεντρώνεται στο προηγούμενο στάδιο. Μάλιστα, η τακτική που πρέπει να έχει η σχολική μονάδα είναι αντικείμενο διχογνωμίας των συνεργατών του Προγράμματος. Για μερικές περιοχές αναφέρεται ως πρόβλημα η τυπική προαγωγή των τσιγγανοπαίδων χωρίς τη διασφάλιση των προβλεπόμενων γνώσεων (πχ. νομός Ημαθίας, Δυτική Αττική, Αχαΐα). Αντίθετα, σε άλλες περιοχές, δίνεται προτεραιότητα στην εφαρμογή της υποχρεωτικότητας της εκπαίδευσης ή στον περιορισμό της διαρροής (πχ. νομός Σερρών, νομός Χανίων).

Πάντως πρέπει να σημειωθεί ότι τα τσιγγανόπαιδα αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα στα μαθήματα της γλώσσας, η οποία δεν είναι η μητρική τους.

Σχετικά με τη συμμετοχή τους στις σχολικές εκδηλώσεις, ορισμένες αναφορές δείχνουν ότι συμπεριφέρονται σαν να μην τα αφορούν (μένουν στη γωνιά τους).

Προσθέτουμε ότι μαζί με τα γνωστά προβλήματα σχολικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων (αρνητικό κλίμα στο σχολείο, αντιδράσεις τη τοπικής κοινωνίας, συνεχείς μετακινήσεις των Τσιγγάνων, έλλειψη στέγης, βιοτικά προβλήματα κ.ά.), αντιμετωπίζονται και ειδικές περιπτώσεις τσιγγανοπαίδων (π.χ. παιδιά με κώφωση).

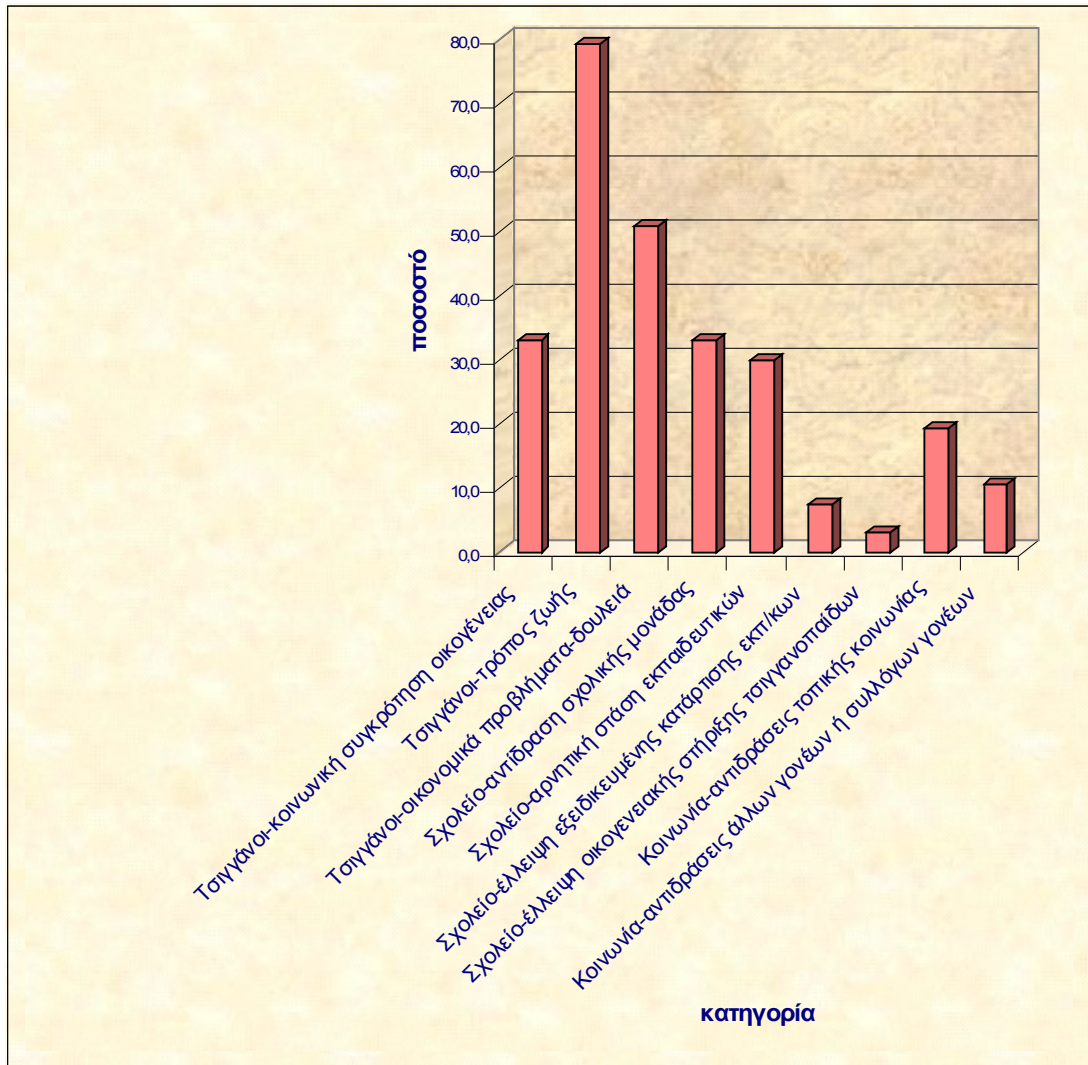
Από τις απαντήσεις των συνεργατών στο ερωτηματολόγιο μπορούμε να προσδιορίσουμε τα όρια της παρέμβασης του σχολείου (διάγραμμα 1). Σύμφωνα με τις απόψεις τους οι κυριότεροι ανασταλτικοί παράγοντες στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων είναι:

- ο τρόπος ζωής των Τσιγγάνων (σχεδόν 80% του συνόλου των απαντήσεων)
- τα οικονομικά προβλήματα και οι εργασιακές ανάγκες των Τσιγγάνων (περίπου 50% του συνόλου των απαντήσεων).

Διάγραμμα 1

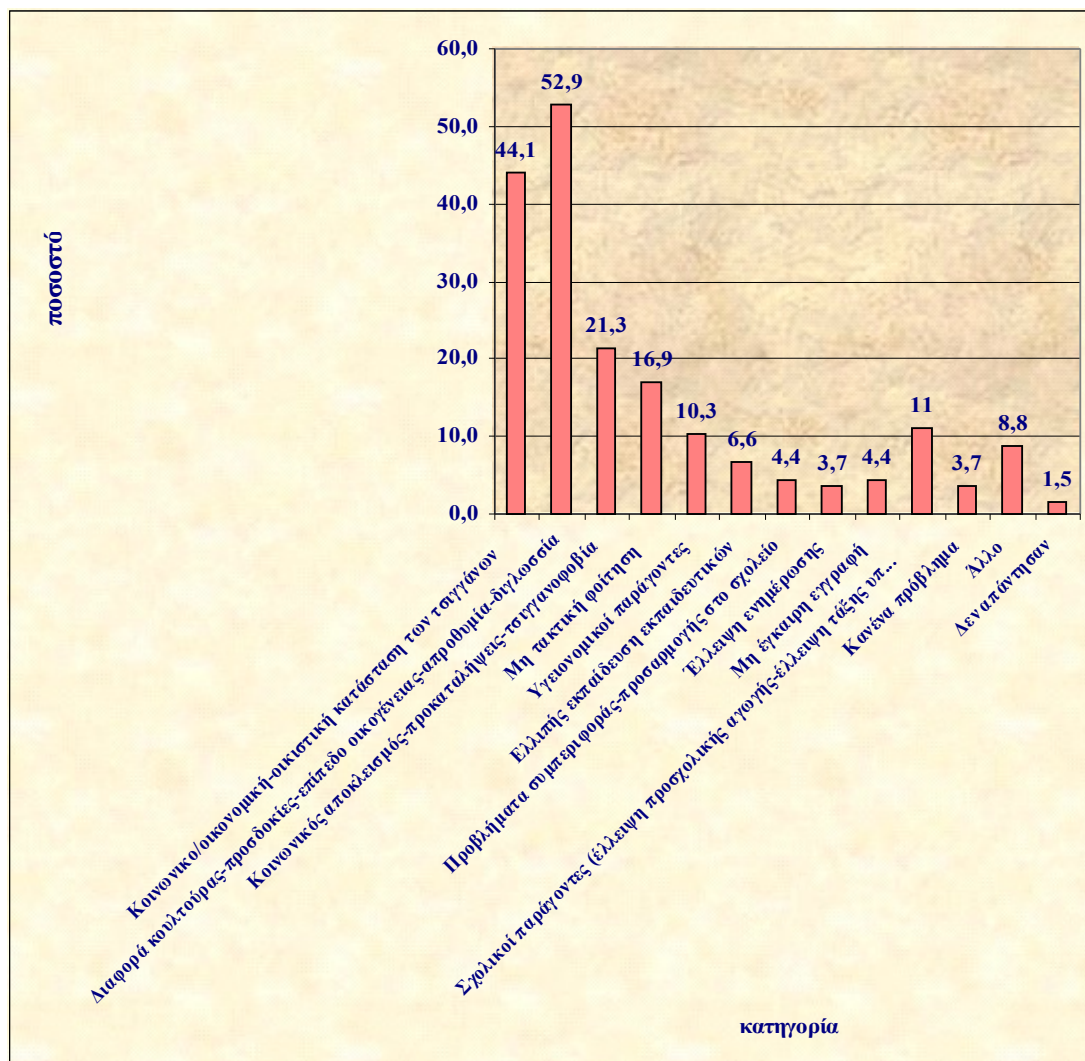
Απόψεις των συνεργατών για τους ανασταλτικούς παράγοντες στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 2

Απόψεις των διευθυντών για τους σημαντικότερους ανασταλτικούς παράγοντες στη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων

Διευθυντές $N = 136$

Επίσης, αρκετοί συνεργάτες αναφέρουν ως ανασταλτικό παράγοντα την τσιγγάνικη οικογένεια.

Μόνο το 30% των συνεργατών θεωρεί ως ανασταλτικό παράγοντα το σχολείο και περίπου το 30% τη στάση των εκπαιδευτικών. Ένας μικρός αριθμός συνεργατών αναφέρει ως ανασταλτικό παράγοντα τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας (λιγότερο του 20%).

Θα πρέπει συνεπώς να συμπεράνουμε ότι οι συνεργάτες του Προγράμματος ως προ το **πλαίσιο** θεωρούν ότι βρήκαν δυσκολίες βασικά στην τσιγγάνικη κοινότητα και δευτερευόντως στο σχολικό θεσμό. Επίσης, δεν φαίνεται να δίνουν έμφαση στις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας.

Ελάχιστοι συνεργάτες αναφέρονται στους εκπαιδευτικούς και στην έλλειψη επιμόρφωσής τους, καθώς και στην έλλειψη υποστήριξης των τσιγγανοπαίδων. Οι σχολικές πρακτικές καθ' εαυτές δεν φαίνεται να θεωρούνται ανασταλτικός παράγοντας, ούτε το ελάχιστο ελκυστικό σχολείο μας, που προϋποθέτει την υποστήριξη των μαθητών από την οικογένειά τους.

Σύμφωνα με τους διευθυντές εμπλεκόμενων σχολείων, οι σημαντικότεροι ανασταλτικοί παράγοντες στη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων (διάγραμμα 2), είναι η κοινωνικο-οικονομική και οικιστική κατάσταση των Τσιγγάνων (44% του συνόλου) και κυρίως η διαφορά κουλτούρας (διαφορετικές προσδοκίες, διγλωσσία κ.ά.) με την περιβάλλουσα κοινωνία (53% του συνόλου). Αναφέρονται επίσης ως ανασταλτικοί παράγοντες: ο κοινωνικός αποκλεισμός, προκαταλήψεις, τσιγγανοφοβία (21%), η ασυνεχής φοίτηση που καταλήγει στη διαρροή (17%) και το σχολείο (11%).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, γενικά οι απόψεις των συνεργατών και των διευθυντών για τους ανασταλτικούς παράγοντες όσον αφορά τη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων συμπίπτουν.

B. ΕΙΣΡΟΕΣ

Εισαγωγή

Αναφερθήκαμε στο πλαίσιο εφαρμογής του Προγράμματος και εστίασαμε στους ανασταλτικούς παράγοντες όσον αφορά τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων.

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούμε στο ανθρώπινο στελεχιακό δυναμικό που κινητοποιήθηκε συμμετέχοντας στο Πρόγραμμα. Επίσης θα αναφερθούμε στα εμπλεκόμενα σχολεία κατά νομό.

1. ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 1, το Πρόγραμμα εφαρμόζεται σε όλες τις Περιφέρειες της χώρας, εκτός από τις περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου.

Είναι σαφές ότι το Πρόγραμμα επεκτείνεται σχεδόν σε ολόκληρη τη χώρα.

Από τον πίνακα 2 διαπιστώνουμε ότι στη Λέσβο υπάρχουν συνεργάτες και συνεπώς σχολεία που εφαρμόζουν το Πρόγραμμα. Το πρόγραμμα επεκτάθηκε, λοιπόν, και στα νησιά του Αιγαίου, όπου φαίνεται έχουν εγκατασταθεί Τσιγγάνοι. Επίσης, από τον πίνακα 3 διαπιστώνεται ότι υπάρχει εμπλεκόμενο σχολείο στα Δωδεκάνησα.

Συνολικά, το Πρόγραμμα εφαρμόζεται σε τριάντα νομούς της χώρας όπως προβλέπεται στο τεχνικό δελτίο του Έργου.

Πίνακας 1

Γεωγραφική κατανομή εμπλεκόμενων σχολείων, όπως προκύπτει από τις αρχικές εκθέσεις των συνεργατών

Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας <i>Νομός Ημαθίας</i> <i>Νομός Σερρών</i> <i>Νομός Θεσσαλονίκης</i>
Περιφέρεια Ηπείρου <i>Νομός Ιωαννίνων</i> <i>Νομός Πρεβέζης</i> <i>Νομός Άρτας</i>
Περιφέρεια Κρήτης <i>Νομός Ηρακλείου</i> <i>Νομός Χανίων</i>
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας <i>Νομός Φλώρινας</i>
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων <i>Νομός Κέρκυρας</i>
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης <i>Νομός Καβάλας</i> <i>Νομός Ροδόπης</i> <i>Νομός Έβρου</i>
Περιφέρεια Αττικής <i>Περιοχή Αγ. Βαρβάρας</i> <i>Δυτική Αττική (Άνω Λιοσίων, Ζεφυρίου, Ιλίου, Αχαρνών)</i>
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας <i>Νομός Αχαΐας</i> <i>Νομός Αιτωλοακαρνανίας</i> <i>Νομός Ηλείας</i>
Περιφέρεια Πελοποννήσου <i>Νομός Αργολίδας</i> <i>Νομός Αρκαδίας</i> <i>Νομός Λακωνίας</i> <i>Νομός Κορινθίας</i> <i>Νομός Μεσσηνίας</i>
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας <i>Νομός Βοιωτίας</i>
Περιφέρεια Θεσσαλίας <i>Νομός Λάρισας</i> <i>Νομός Μαγνησίας</i> <i>Νομός Τρικάλων</i>

Πίνακας 2

Γεωγραφική κατανομή σχολείων όπως προκύπτει από τους διευθυντές που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο

	αριθμ.	%
Νομός Αιτωλοακαρνανίας	11	8,1
Νομός Ευβοίας	3	2,2
Νομός Φθιώτιδος	2	1,5
Νομός Φωκίδος	1	,7
Νομός Αργολίδος	3	2,2
Νομός Αρκαδίας	5	3,7
Νομός Αχαΐας	12	8,8
Νομός Κορινθίας	5	3,7
Νομός Λακωνίας	4	2,9
Νομός Μεσσηνίας	3	2,2
Νομός Κερκύρας	5	3,7
Νομός Αρτης	2	1,5
Νομός Ιωαννίνων	2	1,5
Νομός Καρδίτσας	2	1,5
Νομός Λαρίσης	6	4,4
Νομός Μαγνησίας	1	,7
Νομός Δράμας	4	2,9
Νομός Θεσσαλονίκης	19	14,0
Νομός Καβάλας	5	3,7
Νομός Σερρών	4	2,9
Νομός Εβρου	5	3,7
Νομός Ξάνθης	6	4,4
Νομός Ροδόπης	1	,7
Νομός Λέσβου	2	1,5
Νομός Ηρακλείου	4	2,9
Νομός Χανίων	1	,7
Νομαρχία Αθηνών	6	4,4
Νομ.Ανατ.Αττικής	5	3,7
Νομ. Δυτ.Αττικής	6	4,4
Σύνολο	135	99,3
Δ.Α.	1	,7
	136	100,0

Διευθυντές $N = 136$

Πίνακας 3

Γεωγραφική προέλευση συνεργατών που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο

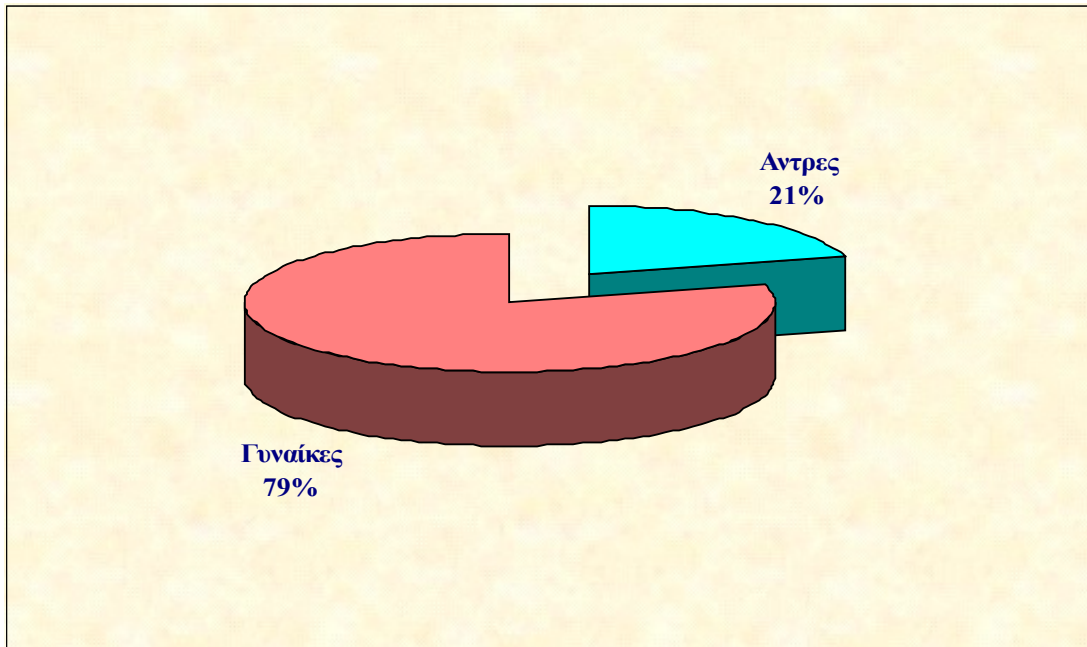
	αριθμ.	%
Νομός Αιτωλοακαρνανίας	3	4,5
Νομός Ευβοίας	1	1,5
Νομός Φωκίδος	1	1,5
Νομός Αργολίδος	2	3
Νομός Αρκαδίας	1	1,5
Νομός Αχαΐας	4	6
Νομός Κορινθίας	3	4,5
Νομός Λακωνίας	1	1,5
Νομός Μεσσηνίας	3	4,5
Νομός Κερκύρας	1	1,5
Νομός Ιωαννίνων	2	3
Νομός Πρεβέζης	1	1,5
Νομός Καρδίτσας	1	1,5
Νομός Λαρίσης	2	3
Νομός Μαγνησίας	2	3
Νομός Δράμας	1	1,5
Νομός Θεσσαλονίκης	10	14,9
Νομός Καβάλας	3	4,5
Νομός Σερρών	2	3
Νομός Φλωρίνης	1	1,5
Νομός Εβρου	3	4,5
Νομός Ξάνθης	3	4,5
Νομός Ροδόπης	1	1,5
Νομός Δωδεκανήσου	1	1,5
Νομός Λέσβου	1	1,5
Νομός Ηρακλείου	4	6
Νομός Χανίων	1	1,5
Νομαρχία Αθηνών	1	1,5
Νομ. Ανατ. Αττικής	2	3
Νομ. Δυτ. Αττικής	5	7,5
Σύνολο	67	100,0

2. ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα 3 το 80% των συνεργατών είναι γυναίκες. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να αναφερθούμε στις αντιλήψεις των συνεργατών για το έργο που έχουν αναλάβει. Επισημαίνουμε ότι εφόσον η υλοποίηση του Έργου είχε ήδη προχωρήσει όταν συγκεντρώθηκαν τα δεδομένα, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι οι συνεργάτες έχουν όχι μόνο δικές τους αντιλήψεις για τα καθήκοντά τους, αλλά έχουν συνδιαμορφώσει τις αντιλήψεις αυτές στο πλαίσιο του Προγράμματος.

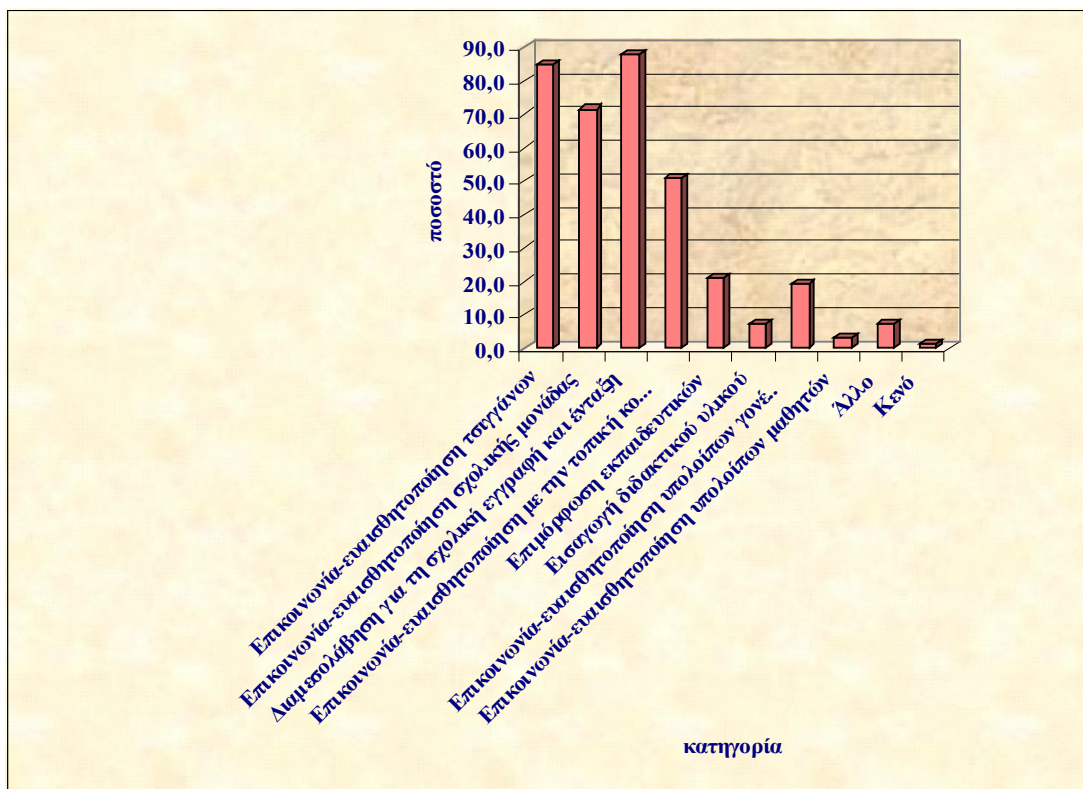
Από το διάγραμμα 4 προκύπτει ότι οι συνεργάτες αντιλαμβάνονται το έργο τους στη μεγάλη τους πλειονότητα (που πλησιάζει το 90%, δηλαδή σχεδόν ομόφωνα), ως διαμεσολαβητικό για την εγγραφή και ένταξη των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο. Επίσης, περισσότεροι από το 80% των συνεργατών θεωρούν ως έργο τους την επικοινωνία τους με τους Τσιγγάνους και την ευαισθητοποίησή τους.

Διάγραμμα 3**Συνεργάτες ανά φύλο**

Συνεργάτες = 67

Διάγραμμα 4

Κατηγοριοποίηση του έργου που έχουν αναλάβει οι συνεργάτες του προγράμματος

Ένα μεγάλο μέρος των συνεργατών (το 70% του συνόλου) θεωρούν ότι στις αρμοδιότητές τους περιλαμβάνεται και η επικοινωνία τους με τα σχολεία και η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών στο θέμα της σχολικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων.

Στην πλειονότητά τους οι συνεργάτες δεν θεωρούν αρμοδιότητά τους την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την προώθηση της χρησιμοποίησης νέου διδακτικού υλικού.

Φαίνεται, επίσης, ότι στην πλειονότητά τους δεν συγκεκριμενοποιούν την παρέμβασή τους ειδικά στην ευαισθητοποίηση των γονέων και κηδεμόνων των υπολοίπων μαθητών ούτε των ίδιων των μαθητών που δεν είναι τσιγγανόπαιδα.

Διευκρινίζουμε ότι η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας είναι αποτελεσματικότερο να εντοπίζεται στους άμεσα εμπλεκόμενους (μαθητές και γονείς) στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων.

Προσθέτουμε ότι για τις αρμοδιότητές τους οι συνεργάτες του Προγράμματος είχαν οδηγίες τις οποίες οι ίδιοι (βλ. διάγραμμα 5) θεωρούν *πολύ σαφείς* ή *σαφείς*.

Συνεπώς, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι οι συνεργάτες του Προγράμματος είχαν ξεκάθαρες οδηγίες για τις αρμοδιότητές τους, με έμφαση στις παρακάτω:

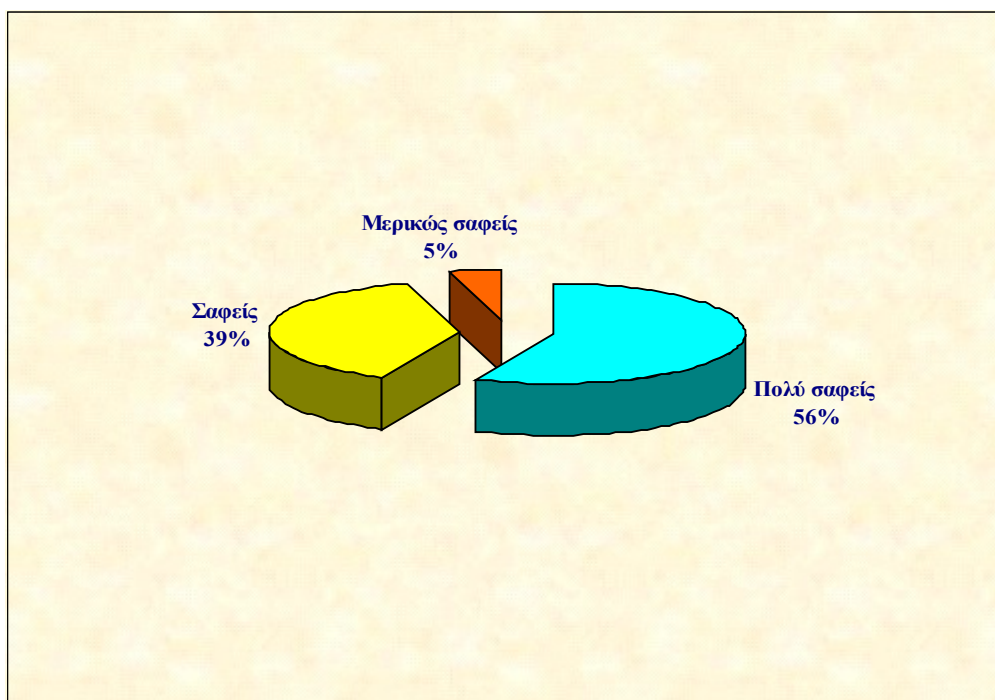
- τη διαμεσολάβησή τους για την εγγραφή και ένταξη των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο,
- την επικοινωνία τους με τους Τσιγγάνους και την ευαισθητοποίησή τους,
- την επικοινωνία τους με τις σχολικές μονάδες και την ευαισθητοποίηση των εμπλεκόμενων εκπαιδευτικών και τον διευθυντή,
- την ευαισθητοποίησή της τοπικής κοινωνίας.

Μερικοί συνεργάτες εξειδικεύουν τις αρμοδιότητές τους περισσότερο και θεωρούν πεδίο παρέμβασής τους:

- την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών,
- την εισαγωγή νέου διδακτικού υλικού,
- την ευαισθητοποίηση των γονέων και κηδεμόνων των υπολοίπων μαθητών,
- την ευαισθητοποίηση των υπολοίπων μαθητών.

Διάγραμμα 5

Απόψεις συνεργατών του Προγράμματος για τη σαφήνεια των οδηγιών όσον αφορά τις αρμοδιότητές τους

Συνεργάτες $N = 67$

Η σύγκριση των αρμοδιοτήτων των συνεργατών, όπως τις αντιλαμβάνονται οι ίδιοι με τις αρχικές προτάσεις που διετύπωσαν για την αποτελεσματικότερη παρέμβαση του Προγράμματος, αποτελεί σημαντική ένδειξη για την εσωτερική συνοχή του.

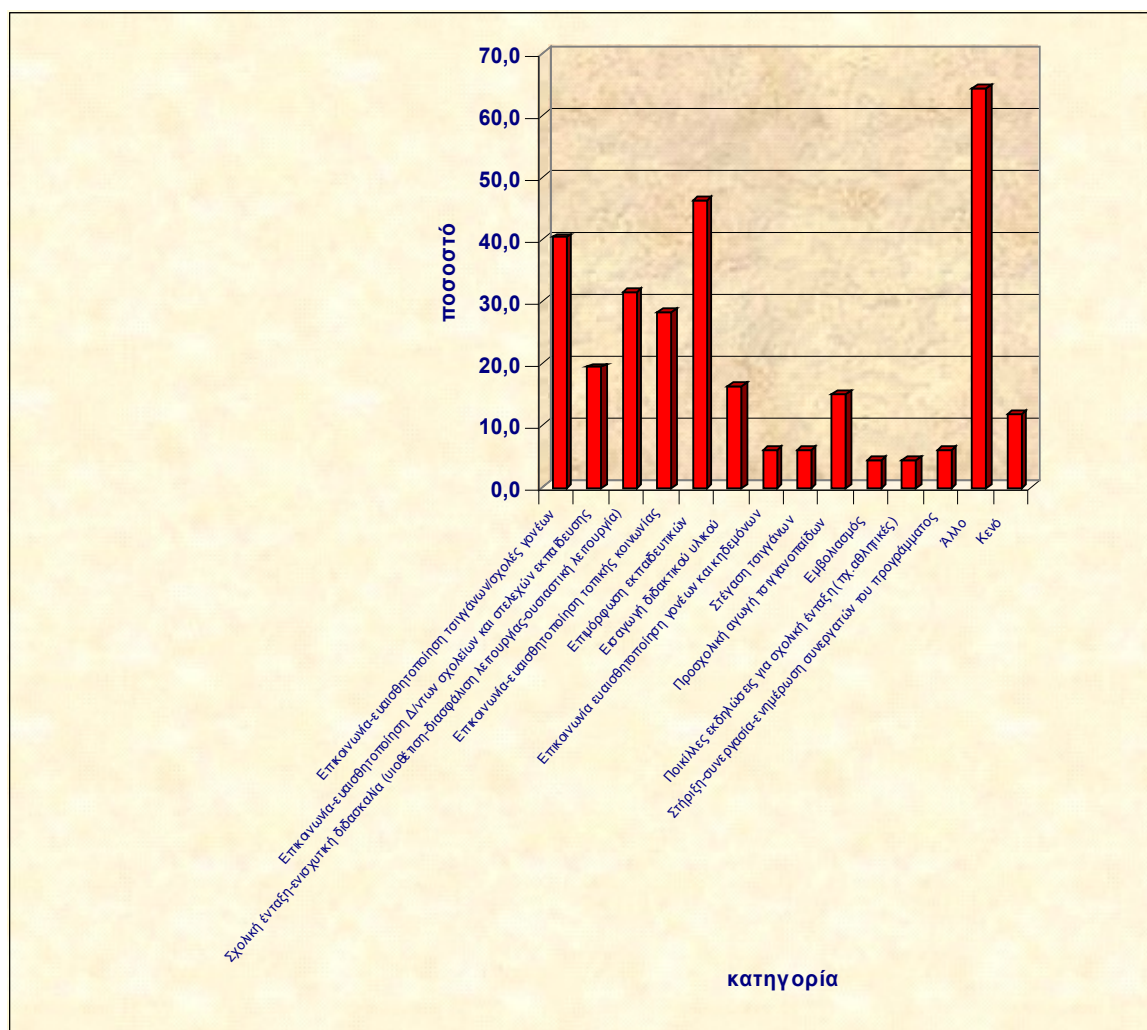
Από το διάγραμμα 6 προκύπτει ότι η πρόταση που καταθέτει περίπου το 45% των συνεργατών είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Είναι ευνόητο ότι η εφαρμογή της πρότασης αυτής αφορά κατά κύριο λόγο την κεντρική ομάδα στήριξης του Προγράμματος και όχι τους κατά τόπους συνεργάτες.

Το 40% των συνεργατών πρότειναν την ευαισθητοποίηση των Τσιγγάνων, ορισμένοι με τη μορφή σχολής γονέων, που όπως είδαμε ορισμένοι την αντιλαμβάνονται και ως αρμοδιότητά τους.

Το 30% των συνεργατών προτείνουν μέτρα για τη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων με την ενισχυτική διδασκαλία όσων μαθητών τη χρειάζονται. Ένα μέρος των συνεργατών που πλησιάζει το 30% δίνει έμφαση στην ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας.

Διάγραμμα 6

Αρχικές προτάσεις συνεργατών για την αποτελεσματικότερη παρέμβαση του προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Την υλοποίηση αυτής της πρότασης ένας σημαντικός αριθμός συνεργατών την αντιλαμβάνονται ως αρμοδιότητά τους. Η ίδια παρατήρηση ισχύει για την πρόταση ευαισθητοποίησης των διευθυντών και των στελεχών της εκπαίδευσης και για τη χρήση νέου εκπαιδευτικού υλικού, κατάλληλου για τα τσιγγανόπαιδα.

Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι στις αρχικές προτάσεις των συνεργατών περιλαμβάνονται πολλές ενδιαφέρουσες ιδέες, όπως:

- η προσχολική αγωγή των τσιγγανοπαίδων,
- ο εμβολιασμός τους
- «παρασχολικές» εκδηλώσεις για τη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων όπως π.χ. ο αθλητισμός.

Από τη σύγκριση των διαγραμμάτων 4 και 6 προκύπτει ότι οι αρμοδιότητες των συνεργατών είναι συμβατές και σε μεγάλο βαθμό συμπίπτουν με τις προτάσεις που υπέβαλαν.

Γ. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ: ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΡΙΞΗ

Εισαγωγή

Για την παιδαγωγική παρακολούθηση και υποστήριξη των τσιγγανοπαίδων με σκοπό την εκπαιδευτική τους ένταξη προβλέπονται δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στην Δράση 1 του Προγράμματος.

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει η Δράση 1 αποτελεί προτεραιότητα του Προγράμματος και επικεντρώνεται:

- στις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο,
- στην κανονική σχολική φοίτησή τους,
- στη διαμεσολάβηση ανάμεσα στο σχολείο και στις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων,
- στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων,
- στην ανάπτυξη Κέντρων Παιδαγωγική Υποστήριξης και Μουσικών Εργαστηρίων.

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούμε στην εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων στις διαμεσολαβήσεις και συνεργασίες των διευθυντών, στην υποστήριξη των εμπλεκόμενων σχολείων από το Κέντρο Παιδαγωγικής Υποστήριξης και Σχολικής Φοίτησης και στις συνεργασίες με τις τοπικές κοινωνίες.

1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ

Για την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων καθοριστική είναι η εγγραφή των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο, που άλλωστε αποτελεί βασική προϋπόθεσή της.

Οι απαντήσεις των διευθυντών στην ερώτηση «Ποιες δυσκολίες αντιμετωπίζετε στην εφαρμογή του Προγράμματος στο σχολείο σας αναφορικά με τις εγγραφές των Τσιγγανοπαίδων» κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής:

- Δεν έχουμε δυσκολίες

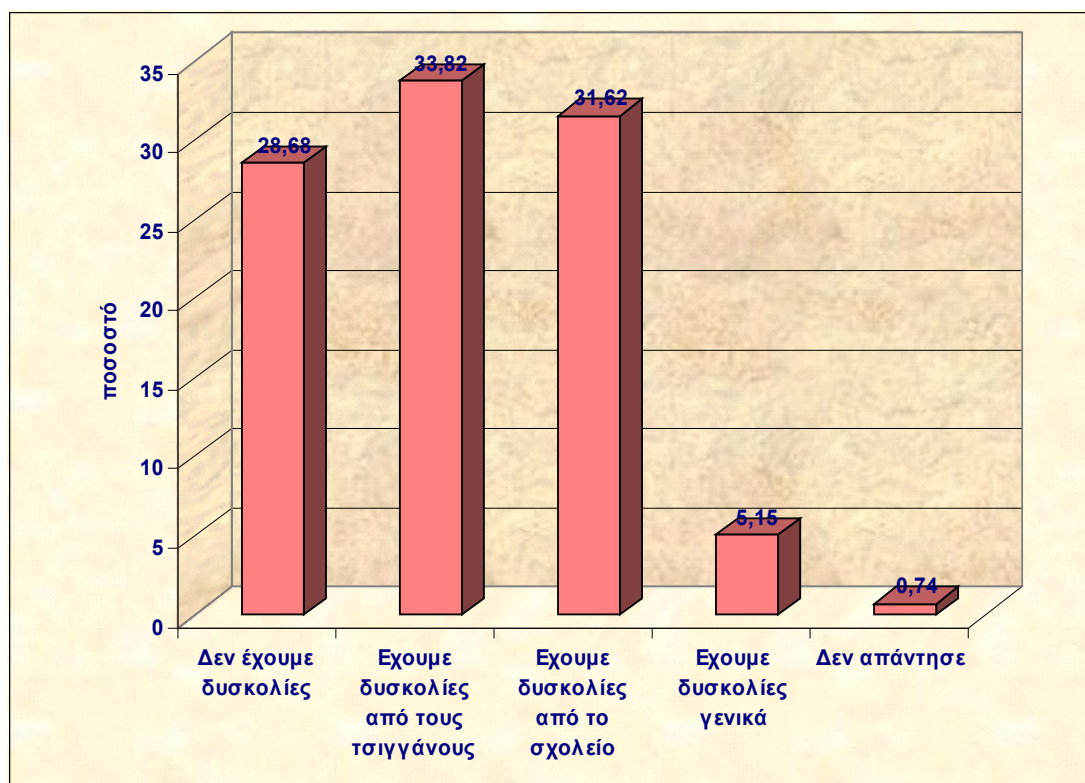

- Έχουμε δυσκολίες από την πλευρά των Τσιγγάνων
- Έχουμε δυσκολίες από την πλευρά του σχολείου
- Έχουμε δυσκολίες γενικά

Ελάχιστοι διευθυντές δεν απάντησαν στην ερώτηση.

Διάγραμμα 7

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο (άποψη διευθυντών)

Διευθυντές $N = 136$

Περίπου το 28% των διευθυντών απαντούν ότι δεν έχουν δυσκολίες αναφορικά με τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων. Όμως, το 34% των διευθυντών δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν δυσκολίες με τους Τσιγγάνους και το 32% με το ίδιο το σχολείο τους (διάγραμμα 7).

Ιδιαίτερο πρόβλημα συνιστούν οι δυσκολίες που αναφέρουν ότι συναντούν οι διευθυντές στο σχολείο τους. Οι δυσκολίες αυτές σε συνδυασμό με τις δυσκολίες που προέρχονται από τους Τσιγγάνους δείχνουν την αποφασιστική σημασία που έχει ο

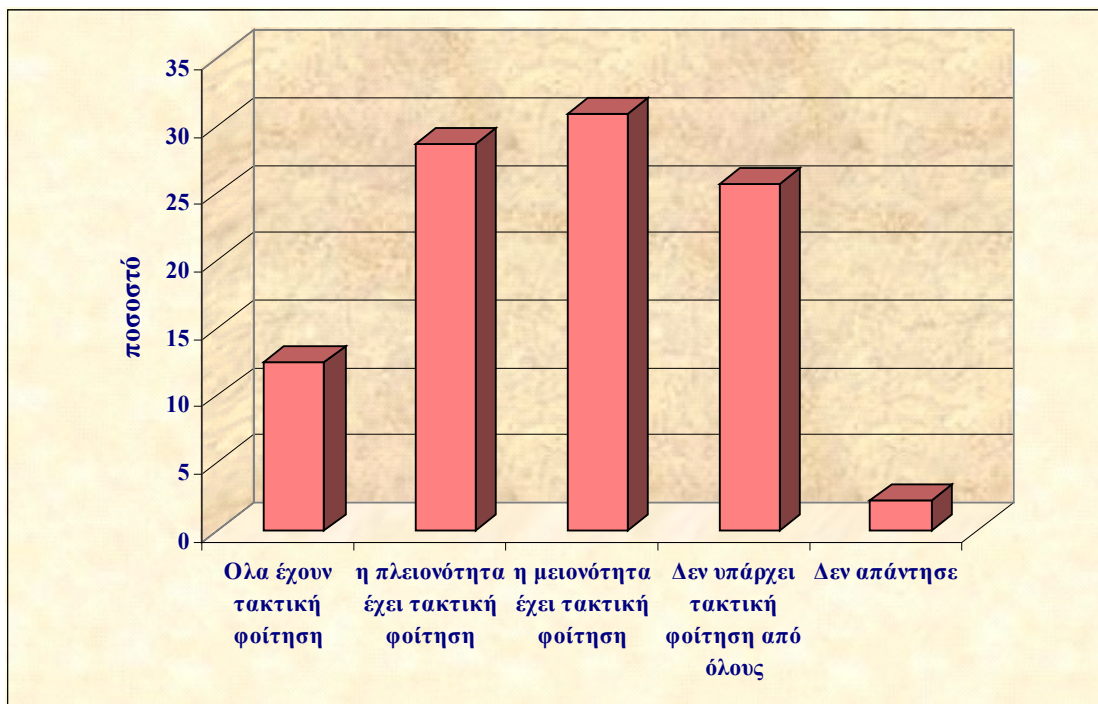
ρόλος των συνεργατών του Προγράμματος ως διαμεσολαβητών μεταξύ Τσιγγάνων και σχολείου.

Το πρόβλημα αυτό φαίνεται να έχει ξεπεραστεί σε σημαντικό αριθμό σχολείων, στα οποία οι εγγραφές των τσιγγανοπαίδων γίνονται χωρίς δυσκολίες. Σε μικρό αριθμό σχολείων οι διευθυντές δηλώνουν ότι παρουσιάζονται **γενικά** δυσκολίες στην εγγραφή των τσιγγανοπαίδων. Περίπου το ένα τρίτο των διευθυντών «βλέπουν» δυσκολίες στο σχολείο, ενώ ένα άλλο τρίτο των διευθυντών «βλέπουν» τις δυσκολίες στους Τσιγγάνους. Φαίνεται, λοιπόν, ότι προβλήματα υπάρχουν τόσο από τη μεριά των Τσιγγάνων όσο και από τη μεριά του σχολικού θεσμού. Συνεπώς δεν οφείλονται όλοι οι ανασταλτικοί παράγοντες για τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στους Τσιγγάνους.

Από το διάγραμμα 8 διαπιστώνουμε ότι το ίδιο περίπου ποσοστό διευθυντών που δεν συναντούν δυσκολίες στην εγγραφή των τσιγγανοπαίδων (διάγραμμα 7) δηλώνουν ότι η πλειονότητα των τσιγγανοπαίδων φοιτούν κανονικά στο σχολείο. Ένα μικρό ποσοστό (12%) απαντούν ότι όλα τα τσιγγανόπαιδα φοιτούν κανονικά, αλλά στην πλειονότητά τους οι διευθυντές αναφέρουν ότι είτε μόνο ορισμένα από τα τσιγγνόπαιδα φοιτούν κανονικά (30%) είτε κανένα τους (25%).

Διάγραμμα 8

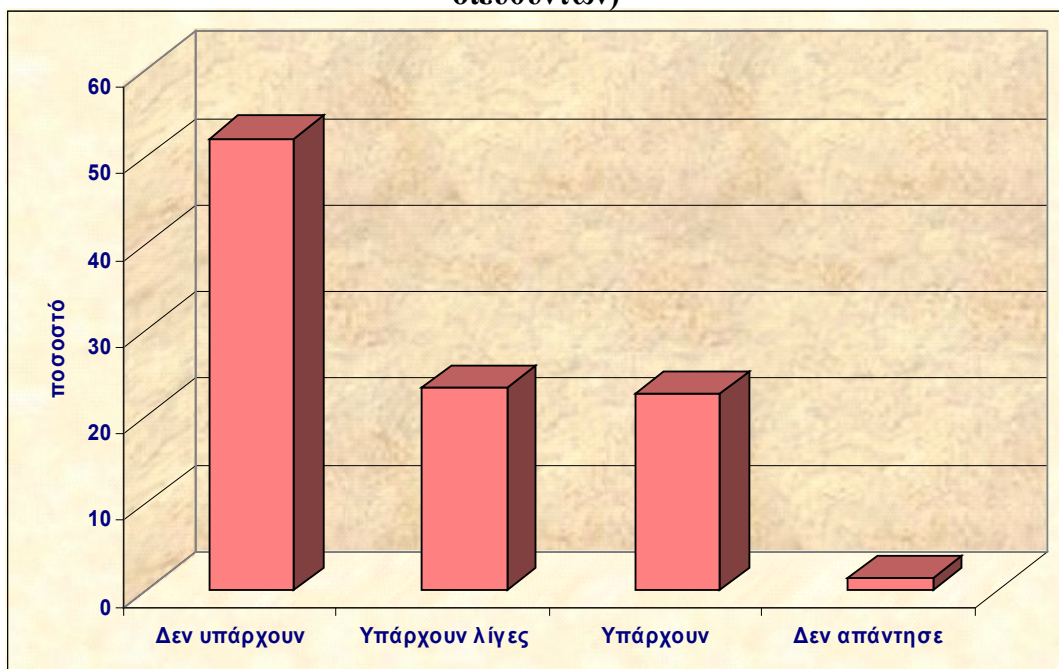
Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο (άποψη διευθυντών)

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 9

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συμμετοχή των τσιγγανοπαίδων σε σχολικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις (άποψη διευθυντών)

Διευθυντές $N = 136$

Οι δυσκολίες στην εγγραφή τους και η ελλιπής φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο είναι αναμενόμενες. Το ενδιαφέρον είναι ότι ενώ μόνο 28% των διευθυντών απάντησαν ότι δεν έχουν δυσκολίες στην εγγραφή των τσιγγανοπαίδων, περισσότεροι από το 40% απαντούν ότι τα τσιγγανόπαιδα είτε φοιτούν όλα τακτικά στο σχολείο είτε στην πλειονότητά τους. Άρα όταν ξεπερνιούνται τα εμπόδια στην εγγραφή των τσιγγανοπαίδων, υπάρχουν σημαντικές πιθανότητες κανονικής τους φοίτησης.

Παρά τις αρχικές δυσκολίες στην εγγραφή των τσιγγανοπαίδων σε ορισμένα σχολεία, φαίνεται, λοιπόν, ότι οι παρεμβάσεις του Προγράμματος προωθούν την τακτική τους φοίτηση. Οι δυσκολίες εγγραφής δεν συνεπάγονται, συνεπώς, αξεπέραστες δυσκολίες όσον αφορά την τακτική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων.

Από το διάγραμμα 9 διαπιστώνεται ότι το 50% των διευθυντών θεωρούν ότι δεν υπάρχουν δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συμμετοχή των τσιγγανοπαίδων σε σχολικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις. Σύμφωνα με τις απόψεις του 20% των διευθυντών είτε υπάρχουν κάποιες δυσκολίες είτε υπάρχουν ξεκάθαρα δυσκολίες.

Δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε τι ακριβώς σημαίνουν οι απόψεις των διευθυντών ως προς το **βαθμό** συμμετοχής των τσιγγανοπαίδων σε σχολικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις.

Είναι, όμως, βέβαιο, ότι η συμμετοχή των τσιγγανοπαίδων σε σχολικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις δεν αποτελεί πια παραδοξότητα.

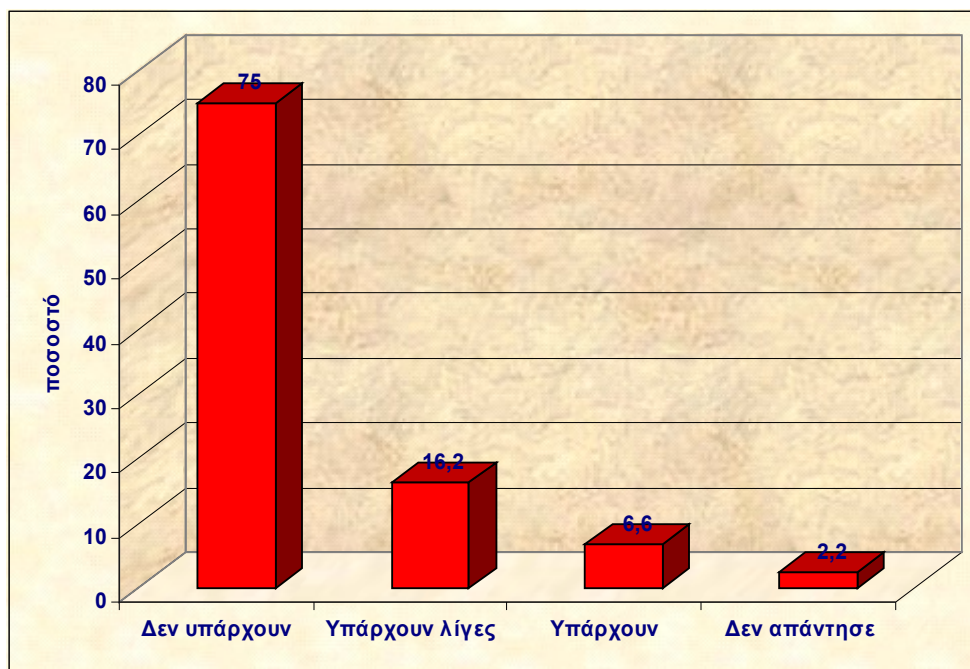
Η παρέμβαση του Προγράμματος για την εγγραφή των τσιγγανοπαίδων και τη συμμετοχή τους στις σχολικές εκδηλώσεις απευθύνεται κυρίως στους διευθυντές των σχολείων. Είναι πολύ σημαντικό να εξετάσουμε και τις σχέσεις που αναπτύσσονται **μέσα** στις σχολικές τάξεις στα εμπλεκόμενα σχολεία.

Οι απόψεις των διευθυντών για τις δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις σχέσεις τσιγγανοπαίδων-δασκάλων (διάγραμμα 10), δείχνουν ότι στην πλειονότητά τους (75%) τις θεωρούν ανύπαρκτες. Μόνο ένα μικρό ποσοστό τις θεωρούν υπαρκτές. Ενδεχομένως, κάποιοι διευθυντές να εξωραΐζουν την

πραγματικότητα. Όμως, είναι σαφές ότι το Πρόγραμμα έχει προωθήσει μια συγκεκριμένη αντίληψη για τις σχέσεις δασκάλων/τσιγγανοπαίδων.

Διάγραμμα 10

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις σχέσεις τσιγγανοπαίδων και δασκάλων (άποψη διευθυντών)

Διευθυντές $N = 136$

Οι διευθυντές θα μπορούσαν αντί να εξωραΐσουν την πραγματικότητα (εφόσον υποθέσουμε ότι το κάνουν) να αποδώσουν τις δυσκολίες ως προς τις σχέσεις δασκάλων/τσιγγανοπαίδων στις στάσεις και στις συμπεριφορές των τσιγγανοπαίδων μέσα στις σχολικές τάξεις, και να δώσουν έμφαση στις δυσκολίες που ενδεχομένως (και πολύ πιθανά) αντιμετωπίζουν οι δάσκαλοι.

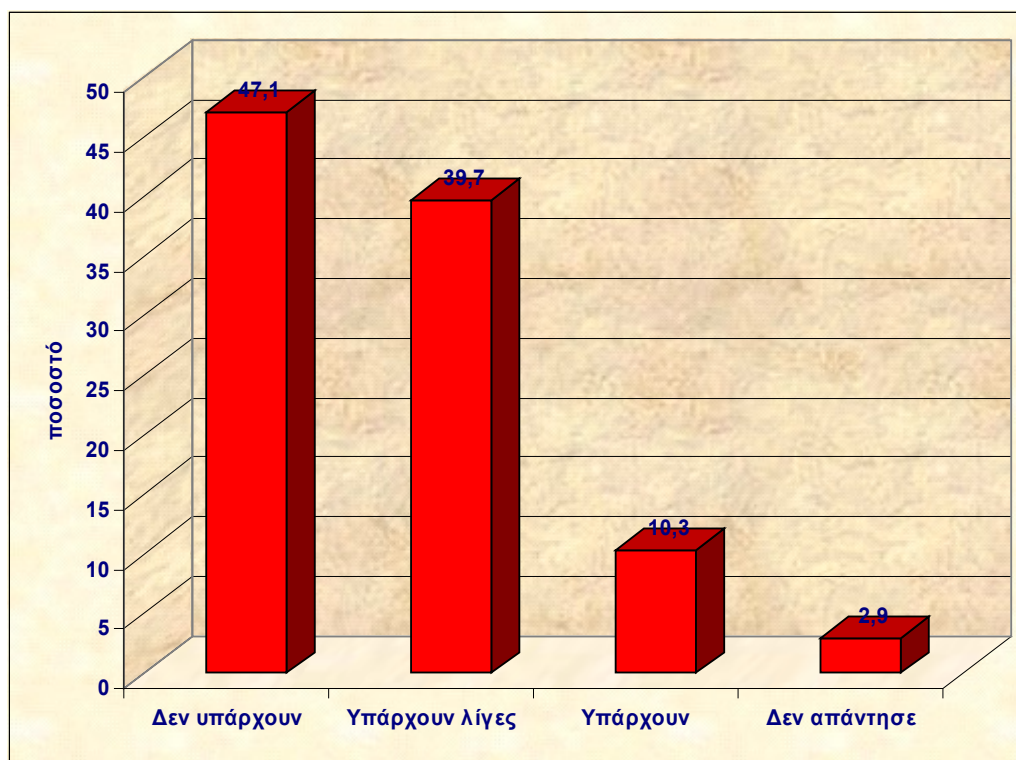
Συνεπώς, αφενός το Πρόγραμμα έχει συμβάλει στην υιοθέτηση της αντίληψης ότι οι δάσκαλοι/ες **πρέπει** να έχουν θετικές σχέσεις με τα τσιγγανόπαιδα, αφετέρου τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που παρουσιάζονται.

Οι διευθυντές είναι λιγότερο σίγουροι για τις καλές σχέσεις των τσιγγανοπαίδων με τους συμμαθητές τους (διάγραμμα 11).

Το 47% των διευθυντών απαντούν ότι δεν υπάρχουν δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις σχέσεις των τσιγγανοπαίδων με τους συμμαθητές τους. Σύμφωνα με το 30% των απαντήσεων υπάρχουν κάποιες δυσκολίες και μόνο το 10% απαντά ξεκάθαρα ότι υπάρχουν δυσκολίες.

Διάγραμμα 11

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τις σχέσεις των τσιγγανοπαίδων με τους συμμαθητές τους (άποψη διευθυντών)

Διευθυντές $N = 136$

Οι σχέσεις των τσιγγανοπαίδων με τους δασκάλους/ες και με τους συμμαθητές τους σηματοδοτούν το βαθμό της ένταξής τους στη σχολική τάξη, και παίζουν καθοριστικό ρόλο στην κανονική ή όχι φοίτησή τους, εφόσον βέβαια υπάρχουν οι υλικές προϋποθέσεις της (μόνιμη κατοικία, ικανοποιητικό εισόδημα των οικογενειών τους κ.τ.λ.).

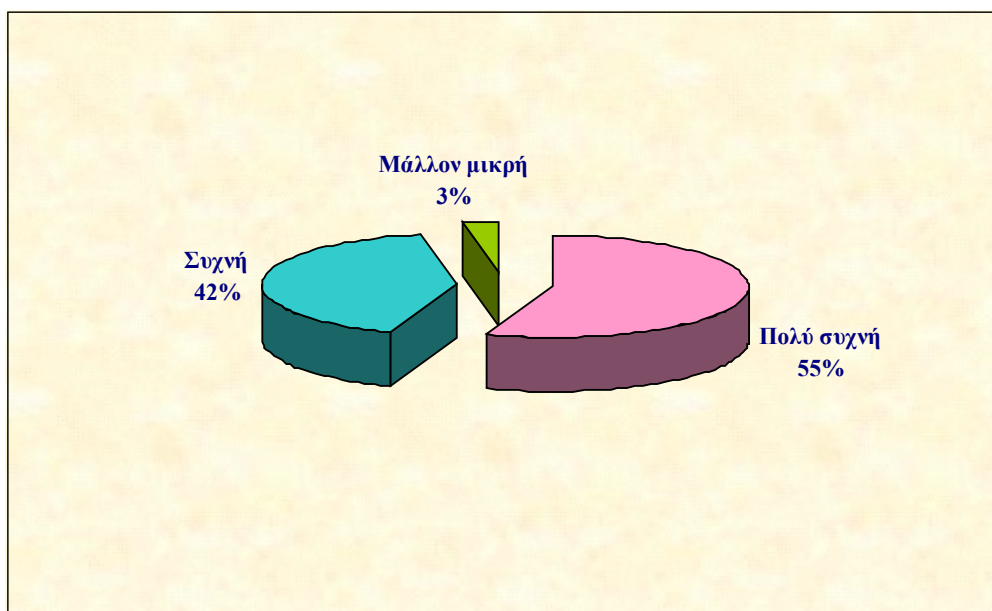
2. ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΩΝ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων συνεργάζονται με τους τοπικούς συνεργάτες του Προγράμματος, ώστε να μπορούμε να εκτιμήσουμε την υποστήριξη που παρέχεται στα σχολεία τους.

Όπως διαπιστώνουμε από το διάγραμμα 12, το 55% των διευθυντών αναφέρουν ότι η συνεργασία τους με τον τοπικό συνεργάτη του Προγράμματος είναι πολύ συχνή και το 42% συχνή. Μόνο το 3% θεωρεί τη συνεργασία αυτή περιορισμένη.

Διάγραμμα 12

Συχνότητα συνεργασίας των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων με τον τοπικό συνεργάτη του Προγράμματος

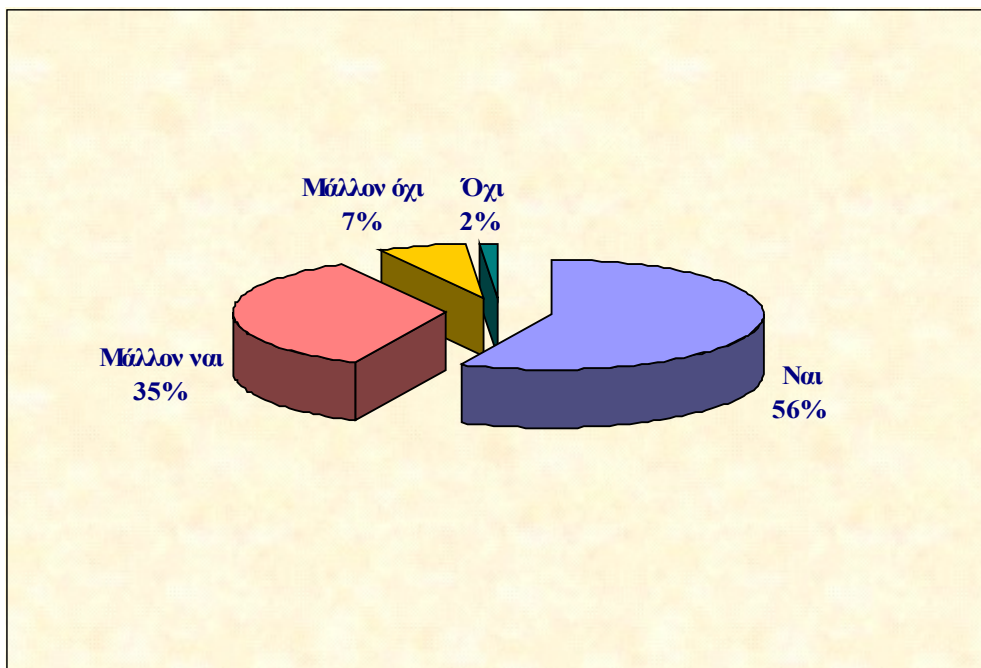

Διευθυντές $N=136$

Είναι σαφές, ότι σύμφωνα με τους διευθυντές οι συνεργάτες του Προγράμματος έχουν *πολύ συχνή* ή τουλάχιστον *συχνή* παρουσία και παρέμβαση στα εμπλεκόμενα σχολεία.

Διάγραμμα 13

Εκτίμηση των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων για τη δυνατότητά τους να αναπτύξουν πρωτοβουλίες

Διευθυντές $N=136$

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η *πολύ συχνή* έως *συχνή* συνεργασία δεν μεταφράζεται στην απλή μεταφορά οδηγιών που εκπορεύονται από την ομάδα στήριξης του Προγράμματος. Οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων έχουν τη δυνατότητα να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες (διάγραμμα 13). Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, το 56% δηλώνουν ότι έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν πρωτοβουλίες, το 35% απαντούν «μάλλον ναι» και μόνο το 9% απαντούν αρνητικά.

Οι συχνές συνεργασίες και οι δυνατότητες ανάληψης πρωτοβουλιών δείχνουν ότι οι παρεμβάσεις του Προγράμματος συνδιαμορφώνονται σε επίπεδο σχολείου, με τη συμμετοχή των τοπικών συνεργατών και του διευθυντή του κάθε σχολείου.

Όμως, ο διευθυντής δεν λειτουργεί προφανώς μόνος του, ενδεχομένως εκτός από τις εγγραφές στην πρώτη φάση της διαδικασίας εκπαιδευτικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων.

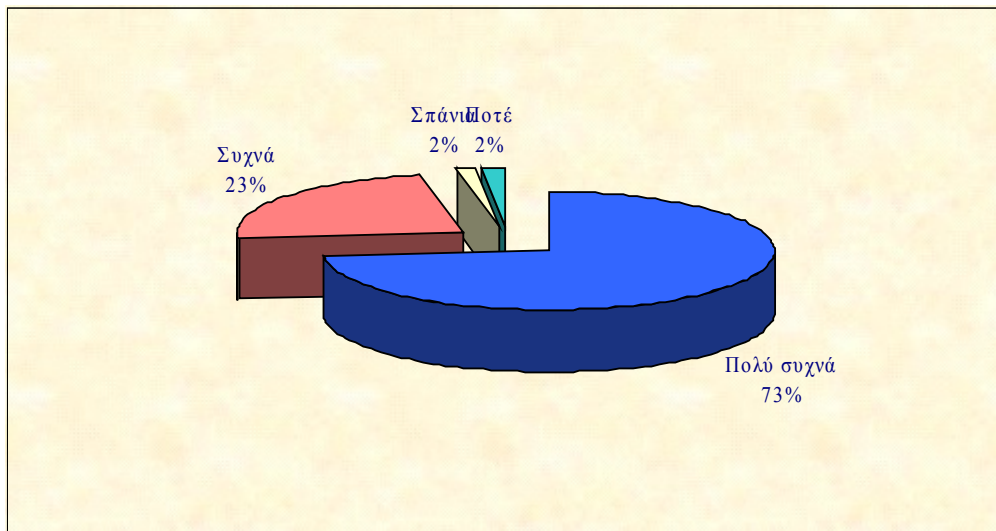
Σύμφωνα με την πλειονότητα των διευθυντών (διάγραμμα 14) συνεργάζονται *πολύ συχνά* (73%) με το σύλλογο διδασκόντων του σχολείου τους για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος, ή *συχνά* (23%). *Σπάνια* ή *ποτέ* δηλώνουν το 4% των διευθυντών.

Αντίθετα, η συνεργασία των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων με τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων που φοιτούν στο σχολείο τους είναι περιορισμένη (διάγραμμα 15). Όπως προκύπτουν από το διάγραμμα 15, οι διευθυντές αναφέρουν ότι υπάρχουν δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συνεργασία τους με τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων. Σύμφωνα με το 41% του συνόλου δεν συνεργάζονται καθόλου με τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων το 29% απαντούν ότι δεν συνεργάζονται τακτικά και μόνο το 29% ότι συνεργάζονται. Όπως φαίνεται η συμβολή των διευθυντών στην προσέλκυση των Τσιγγάνων της περιοχής τους είναι περιορισμένη.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, στο επίπεδο του σχολείου ο ρόλος του διευθυντή είναι καθοριστικός, δεδομένου ότι συνεργάζεται με το σύλλογο των διδασκόντων και με τους συνεργάτες του Προγράμματος, έχει επιπλέον τη δυνατότητα να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και συνεπώς να συντονίζει και να προωθεί την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων. Έτσι, ο διευθυντής έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίζει τις δυσκολίες που παρουσιάζονται, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που συνεργάζεται και με τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων.

Διάγραμμα 14

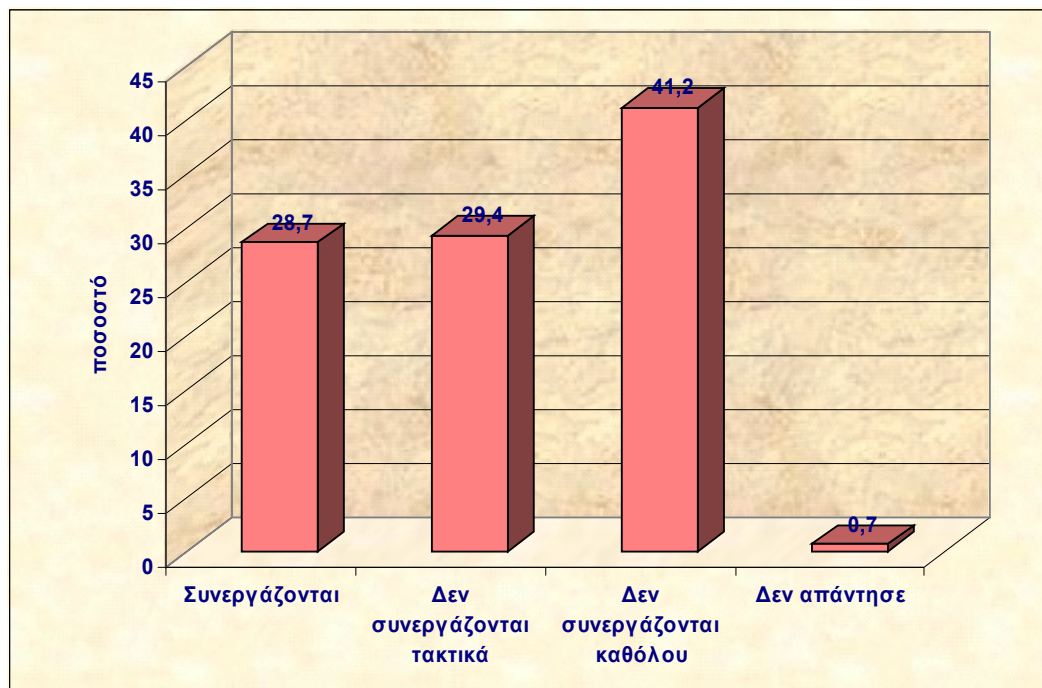
Άποψη διευθυντών για τη συνεργασία τους με το σύλλογο διδασκόντων του σχολείου τους για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 15

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συνεργασία του διευθυντή με τις οικογένειες των τσιγγανοπαίδων (άποψη διευθυντών)

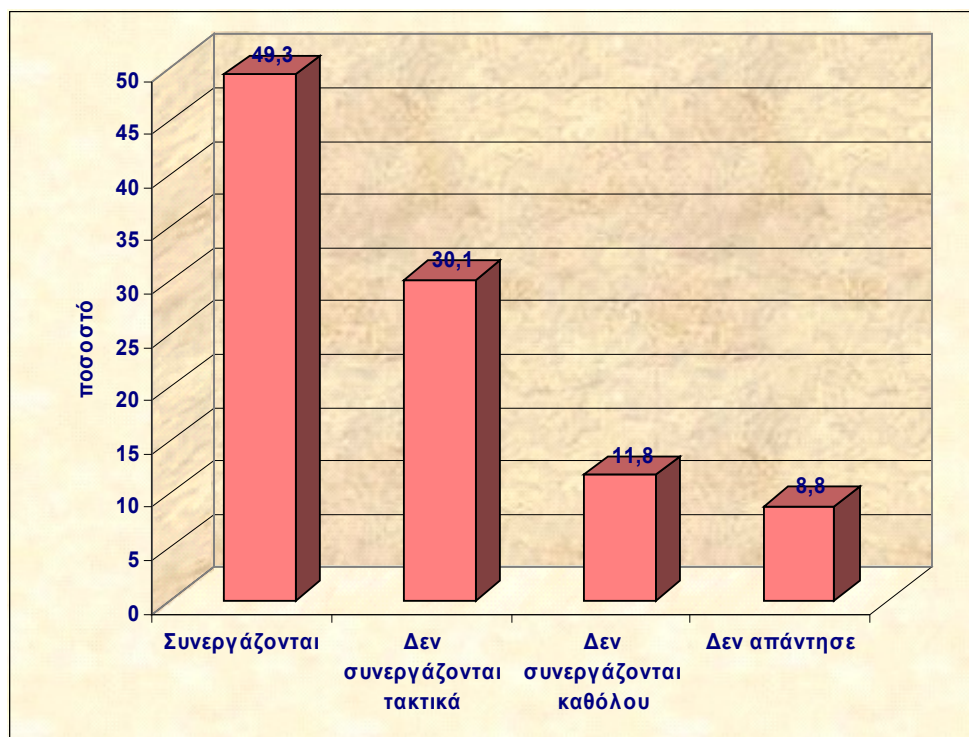
Διευθυντές $N = 136$

Η συνεργασία των διευθυντών των εμπλεκομένων σχολείων με τις οικογένειες των υπολοίπων μαθητών φαίνεται να είναι μεγαλύτερη. Σχεδόν το 50% των διευθυντών απαντούν ότι συνεργάζονται με τις οικογένειες των υπολοίπων μαθητών (διάγραμμα 16), το 30% ότι συνεργάζονται αλλά όχι τακτικά και μόνο το 12% ότι δεν συνεργάζονται καθόλου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τους διευθυντές, οι δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συνεργασία τους με τις οικογένειες των υπολοίπων μαθητών εντοπίζονται σε ορισμένα μόνο σχολεία. Φαίνεται ότι ο διαμεσολαβητικός ρόλος των διευθυντών στο πεδίο αυτό, μεταξύ του Προγράμματος και των οικογενειών των υπολοίπων μαθητών, είναι εξαιρετικά σημαντικός, στο βαθμό που μπορεί να εξομαλύνει τις ενδεχόμενες προστριβές και να επιλύσει ενδεχόμενα προβλήματα.

Διάγραμμα 16

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος ως προς τη συνεργασία του διευθυντή με τις οικογένειες των υπολοίπων μαθητών (άποψη διευθυντών)

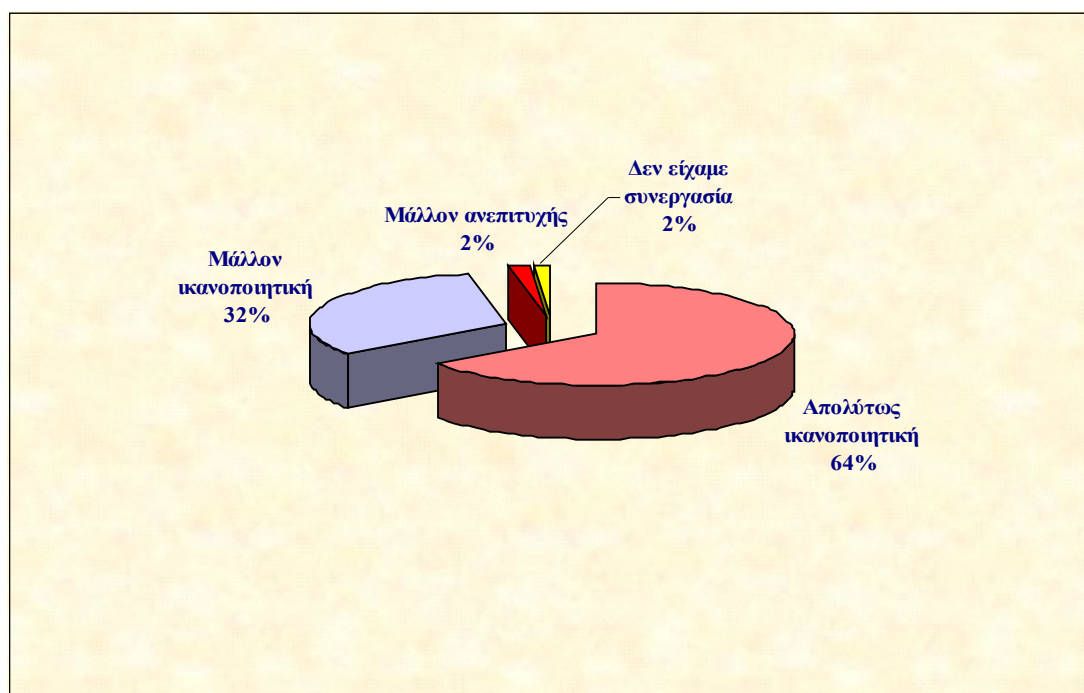

Διευθυντές $N = 136$

Καθοριστικής σημασίας για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος τα εμπλεκόμενα σχολεία είναι η συνεργασία των διευθυντών τους με την ομάδα υλοποίησης του Έργου. Όπως φαίνεται από το διάγραμμα 17, το 64% των διευθυντών απαντούν ότι η συνεργασία τους ήταν *απολύτως ικανοποιητική*, το 32% απαντούν *μάλλον ικανοποιητική*, ενώ μόνο το 4% απαντούν ότι δεν έχουν αναπτύξει συνεργασία.

Διάγραμμα 17

Αξιολόγηση της συνεργασίας των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων με την ομάδα υλοποίησης του Έργου

Διευθυντές $N = 136$

Όπως φαίνεται ο διευθυντής του σχολείου έχει σημαντικό ρόλο ως αποδέκτης αφενός των δυσκολιών εφαρμογής του Προγράμματος, όπως εκφράζονται και συγκεκριμενοποιούνται από τους μαθητές (τσιγγανόπαιδα και μη) και τις οικογένειές τους, από τους εκπαιδευτικούς και από τους συντελεστές του Προγράμματος.

3. ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

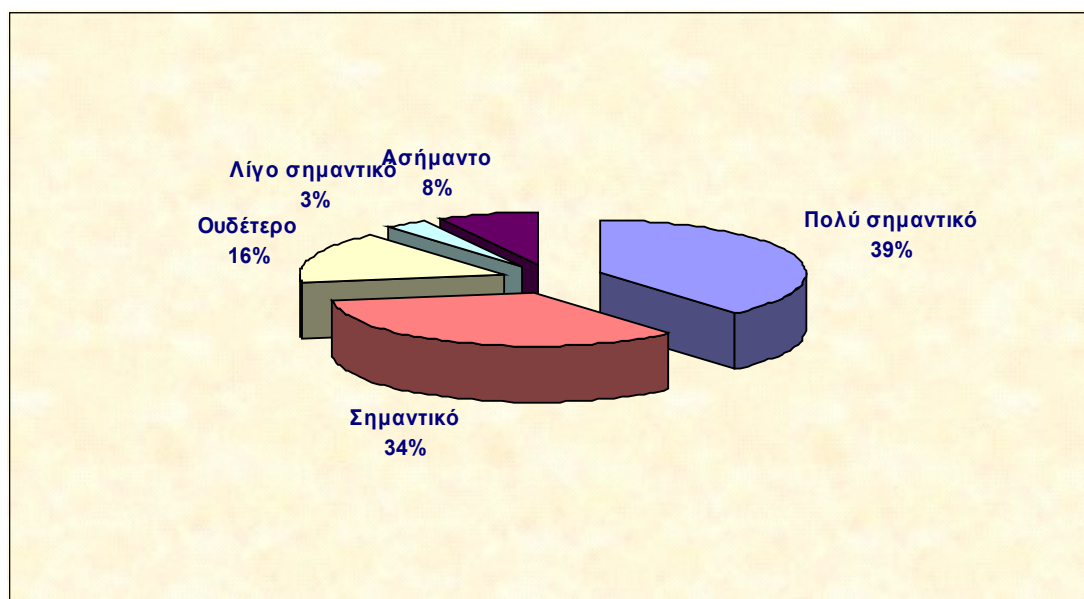
Πολύ σημαντική συνιστώσα της Δράσης 1 είναι η προβλεπόμενη στήριξη των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων από το ΚΕΠΥΣΕ (Κέντρο Παιδαγωγικής Υποστήριξης τη Σχολικής Φοίτησης).

Από το διάγραμμα 18 διαπιστώνεται ότι το 39% των συνεργατών απάντησαν ότι η λειτουργία του Κέντρου Υποστήριξης της Σχολικής Φοίτησης είναι *πολύ σημαντική* και το 34% *σημαντική*. Ορισμένοι συνεργάτες δεν παίρνουν θέση (το 16% είναι ουδέτεροι) και μόνο μερικοί (το 8%) θεωρούν τη συμβολή του *ασήμαντη* ή *λίγο σημαντική* (3% του συνόλου).

Ακόμη πιο θετικές απόψεις φαίνεται να έχουν οι διευθυντές των εμπλεκομένων σχολείων (διάγραμμα 19). Περισσότεροι από το 60% των διευθυντών απαντούν ότι η λειτουργία του Κέντρου Παιδαγωγικής Υποστήριξης της Σχολικής φοίτησης είναι *πολύ σημαντική* και το 23% *σημαντική*.

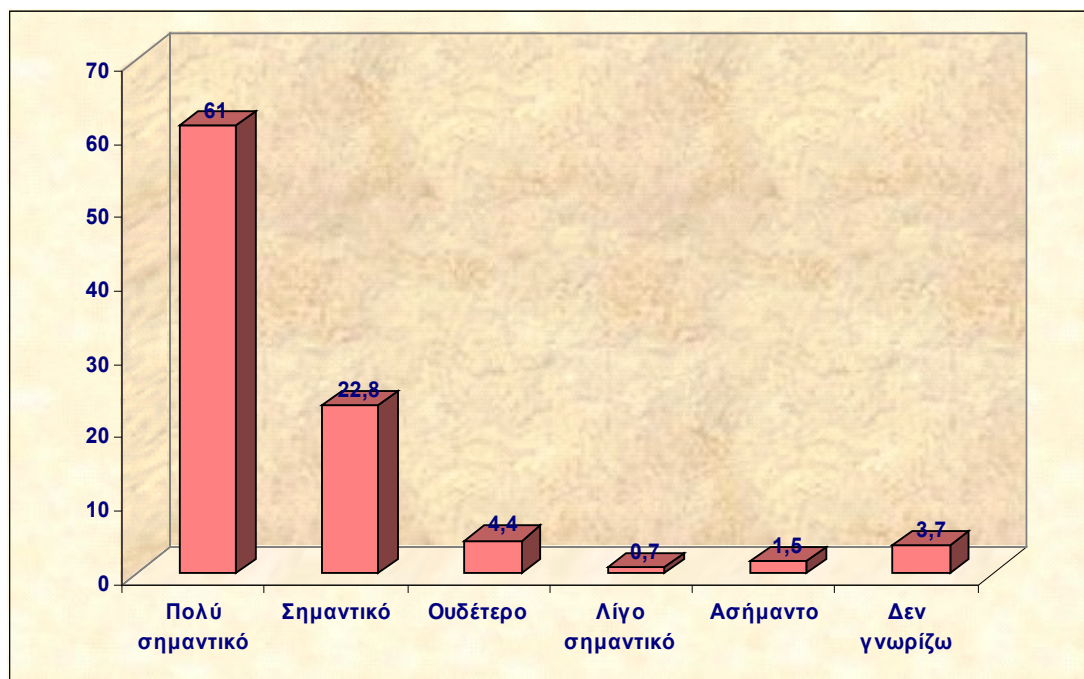
Διάγραμμα 18

Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Κέντρου Παιδαγωγικής Υποστήριξης της Σχολικής Φοίτησης

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 19
Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Κέντρου Παιδαγωγικής
Υποστήριξης της Σχολικής Φοίτησης

Διευθυντές $N = 136$

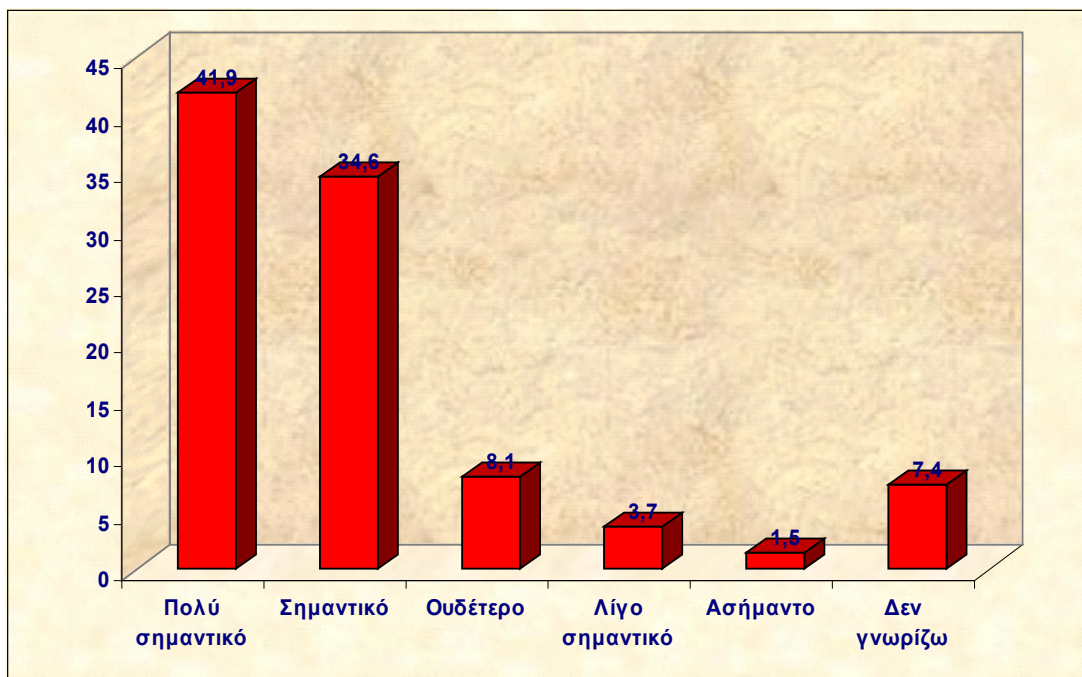
Διάγραμμα 20
Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Μουσικού Εργαστηρίου

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 21

Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας του Μουσικού Εργαστηρίου

Διευθυντές $N = 136$

Οι συνεργάτες του Προγράμματος θεωρούν συγκριτικά με το ΚΕΠΥΣΕ πιο σημαντική τη λειτουργία Μουσικών Εργαστηρίων (διάγραμμα 18 και διάγραμμα 20). Πράγματι, το 45% των συνεργατών θεωρούν *πολύ σημαντική* τη λειτουργία των *Μουσικών Εργαστηρίων* και το 32% *σημαντική*. Λίγο σημαντική τη θεωρούν το 6% και ασήμαντη κανένας.

Αντίθετα, οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων έχουν βέβαια θετικές απόψεις για τη λειτουργία των Μουσικών Εργαστηρίων, αλλά σε σύγκριση με τις απόψεις τους για το ΚΕΠΥΣΕ είναι πιο συγκρατημένοι. Περισσότεροι από το 40% τη θεωρούν *πολύ σημαντική*, το 35% *σημαντική*, όμως υπάρχουν ορισμένοι διευθυντές ου δεν παίρνουν θέση (8%) και μερικοί τη θεωρούν *λίγο σημαντική* ή *ασήμαντη* (διάγραμμα 19 και διάγραμμα 21).

Τόσο το ΚΕΠΥΣΕ όσο και τα Μουσικά Εργαστήρια αποτελούν καινοτομίες που δημιουργήθηκαν από το Πρόγραμμα και όπως φαίνεται θεωρούνται πολύ σημαντικοί τόσο από τους συνεργάτες όσο και από τους διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων.

4. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ

Η εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων δεν αφορά μόνο το κάθε σχολείο (διευθυντή, διδάσκοντες και μαθητές), ούτε μόνο τις οικογένειες των μαθητών, των τσιγγανοπαίδων και των υπολοίπων παιδιών.

Το Πρόγραμμα συνδέεται με την επίλυση ευρύτερων τοπικών προβλημάτων τα οποία ήδη επισημάναμε (κατοικία, ανεργία, συνθήκες διαβίωσης των Τσιγγάνων κ.τ.λ.). Οι τοπικές κοινωνίες εμπλέκονται άμεσα αλλά και έμμεσα στην εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων, δεδομένου ότι το κάθε σχολείο λειτουργεί σε συγκεκριμένο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο, με ιδιαιτερότητες και προβλήματα. Η υπάρχουσα τοπική κατάσταση εξελίσσεται μέσα στο χρόνο και ανάλογα με τις παρεμβάσεις που γίνονται προσδιορίζει τις τοπικές δυναμικές μέσα στις οποίες εφαρμόζεται το Πρόγραμμα.

Ευρύτερες επιπτώσεις στην εφαρμογή του Προγράμματος σε τοπικό επίπεδο θεωρούμε ότι έχουν:

- η διοίκηση της εκπαίδευσης
- διάφοροι τοπικοί φορείς (εκτός της τοπικής αυτοδιοίκησης)
- η τοπική αυτοδιοίκηση

Οι φορείς αυτοί θεωρούμε ότι αποτελούν τους κοινωνικούς εταίρους της ομάδας στήριξης.

Οι συνεργάτες του Προγράμματος θεωρούν ότι το Πρόγραμμα υποστηρίχθηκε από τη διοίκηση της εκπαίδευσης *αρκετά* (25% του συνόλου) ή *λίγο* (επίσης 25% του συνόλου). Το 11% απάντησε ότι υποστηρίχθηκε *πάρα πολύ* και το 17% *πολύ* (βλ. διάγραμμα 22).

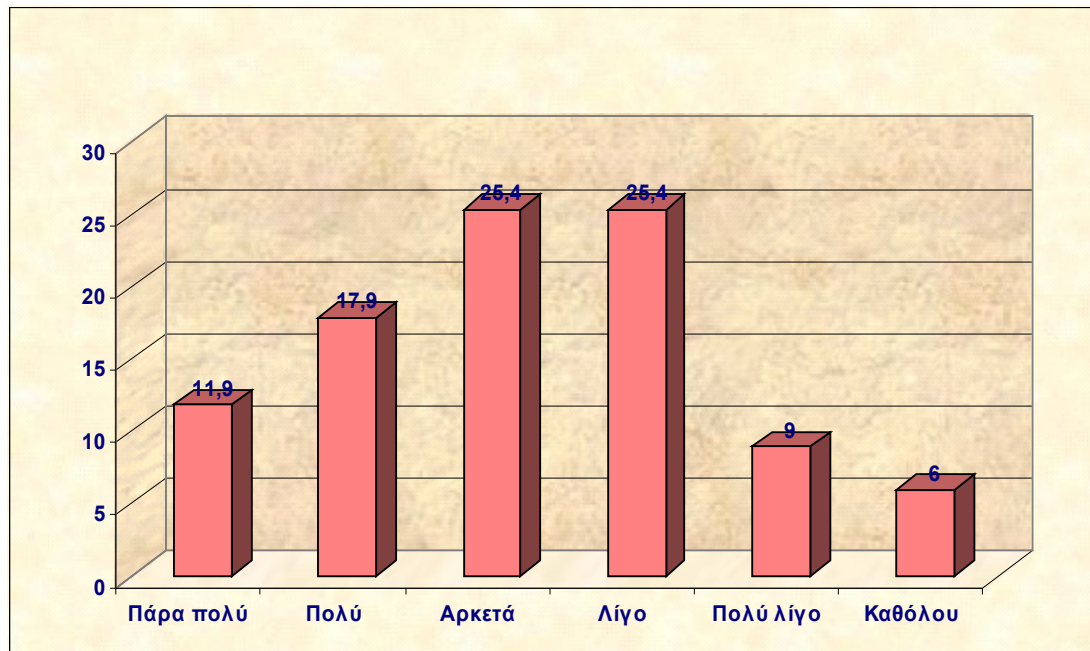
Φαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η διοίκηση της εκπαίδευσης βοήθησε *πάρα πολύ* στην εφαρμογή του Προγράμματος. Στις περισσότερες, όμως περιοχές η υποστήριξη της διοίκησης της εκπαίδευσης ήταν περιορισμένη, σύμφωνα με τους συνεργάτες.

Από το διάγραμμα 23 προκύπτει ότι υπάρχουν **τοπικοί φορείς** (εκτός της τοπικής αυτοδιοίκησης), οι οποίοι κατά την άποψη των συνεργατών υποστήριξαν το Πρόγραμμα σε μεγαλύτερο βαθμό από τη διοίκηση της εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 22

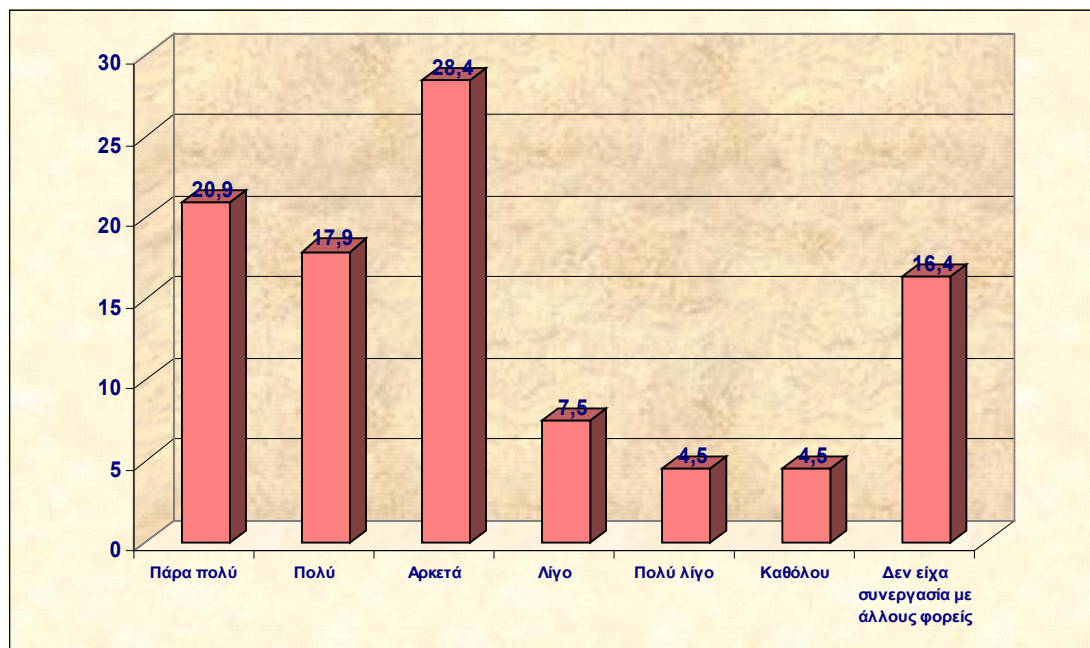
Άποψη συνεργατών για την υποστήριξη του Προγράμματος από τη διοίκηση της εκπαίδευσης

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 23

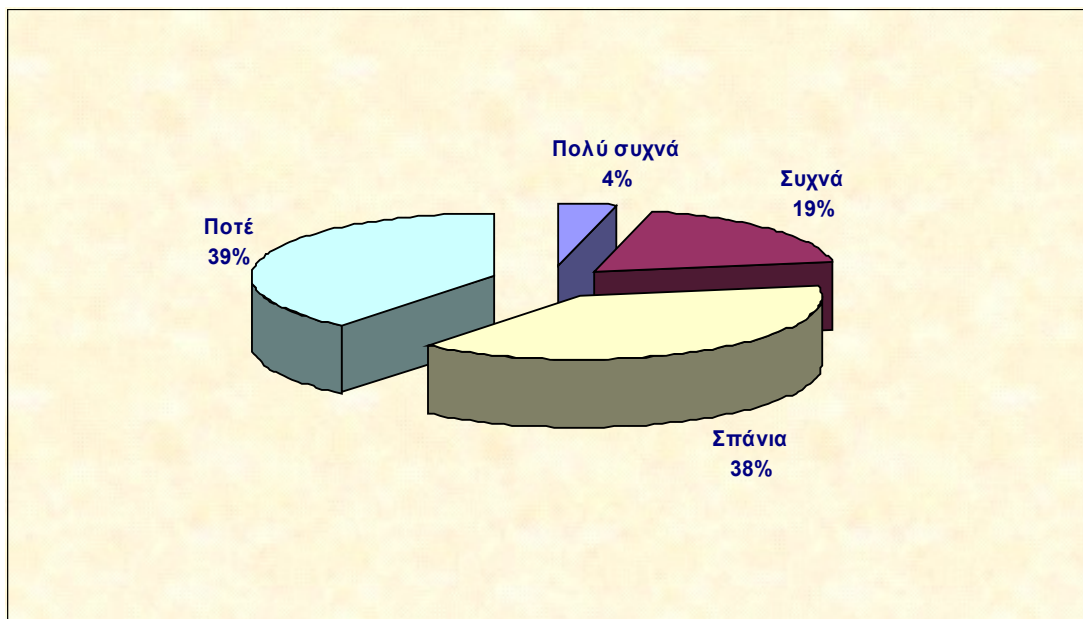
Άποψη συνεργατών για το βαθμό υποστήριξης από τοπικούς φορείς (πλην της τοπικής αυτοδιοίκησης)

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 24

Άποψη διευθυντών για τη συνεργασία τους με μη κυβερνητικές οργανώσεις

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 25

Άποψη διευθυντών για τη συνεργασία τους με τύπο, ραδιόφωνο, τηλεόραση

Διευθυντές $N = 136$

Πράγματι, το 28% των συνεργατών απαντούν ότι διάφοροι τοπικοί φορείς (εκτός της τυπικής αυτοδιοίκησης) υποστήριξαν *αρκετά* το Πρόγραμμα, 18% απαντούν *πολύ* και 20% *πάρα πολύ*. Το 16% των συνεργατών απαντούν ότι δεν είχαν συνεργασία με άλλους φορείς εκτός από την τοπική αυτοδιοίκηση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνεργασία του 23% των διευθυντών με μη κυβερνητικές οργανώσεις (διάγραμμα 24).

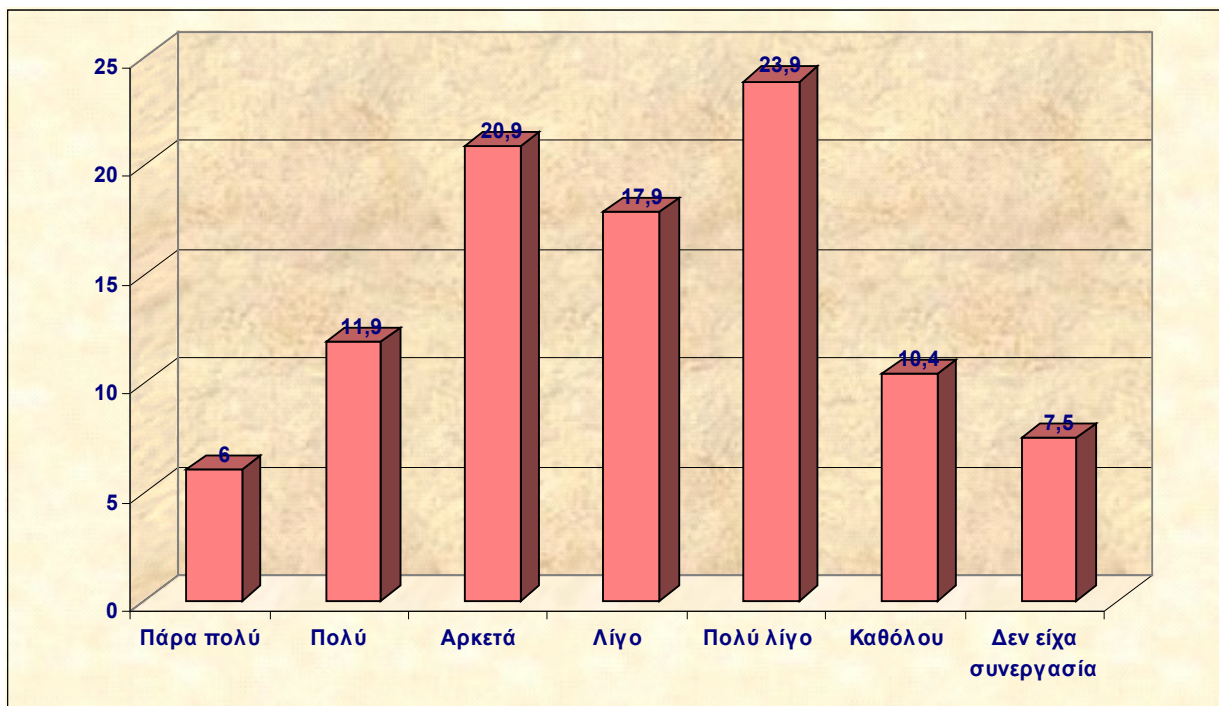
Επίσης, μερικοί διευθυντές συνεργάζονται με τα Μ.Μ.Ε. (11%), όπως φαίνεται στο διάγραμμα 25.

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι οι διευθυντές μπορούν να επηρεάσουν τις τοπικές κοινωνίες. Από το διάγραμμα 26 διαπιστώνεται ότι σύμφωνα με τους συνεργάτες η τοπική αυτοδιοίκηση υποστήριξε *πολύ λίγο* το Πρόγραμμα (24% του συνόλου των συνεργατών), *λίγο* (18%) ή *αρκετά* (21%). Μόνο ελάχιστοι συνεργάτες (6% του συνόλου) απαντούν *πάρα πολύ*, και μερικοί (12%) απαντούν *πολύ*. Αντίθετα, αρκετοί δηλώνουν ότι δεν είχαν συνεργασία (7,5%), ή ότι η τοπική αυτοδιοίκηση δεν υποστήριξε *καθόλου* το Πρόγραμμα.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι διάφοροι τοπικοί φορείς εκτός της τοπικής αυτοδιοίκησης υποστήριξαν το Πρόγραμμα περισσότερο από τη διοίκηση της εκπαίδευσης και από την τοπική αυτοδιοίκηση. Σημειώνουμε ότι στους κοινωνικούς εταίρους του Προγράμματος αναφέρονται: Κέντρα Υγείας, ο Ερυθρός Σταυρός, Νοσοκομεία και Πολιτιστικοί σύλλογοι Αθιγγάνων.

Διάγραμμα 26

Αποψη των συνεργατών του Προγράμματος για το βαθμό υποστήριξης του προγράμματος από την τοπική αυτοδιοίκηση

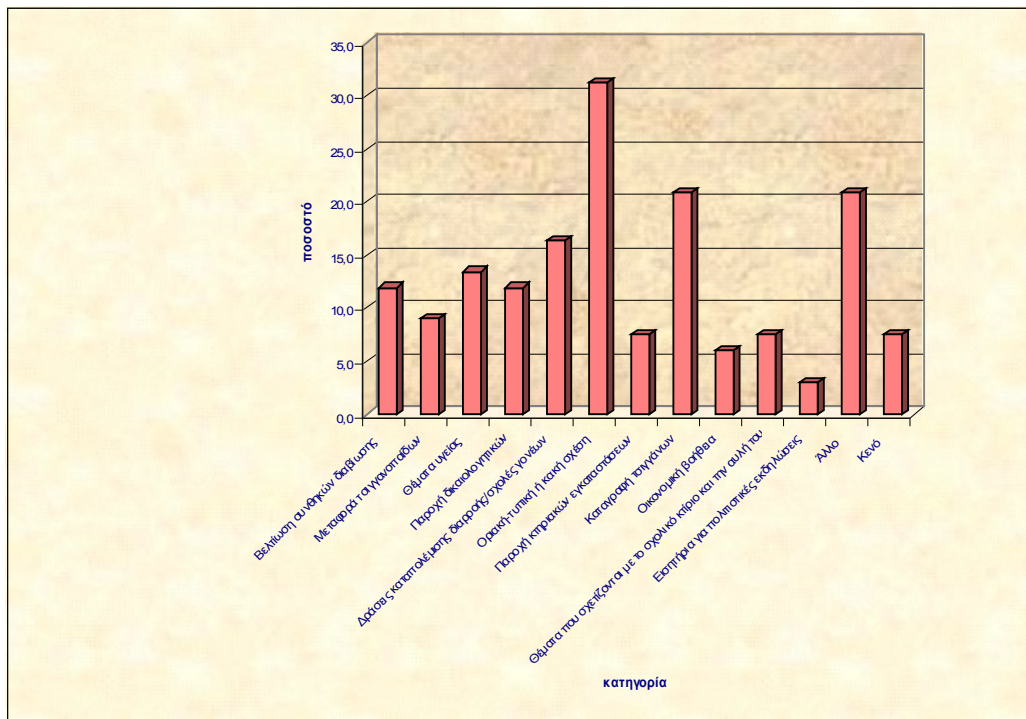
Συνεργάτες $N = 67$

Επειδή η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού και ειδικότερα στην κοινωνική ένταξη των Τσιγγάνων θεωρούμε ότι είναι καθοριστικής σημασίας, θα αναφερθούμε στη συνέχεια στα πεδία συνεργασίας του Προγράμματος με την τοπική αυτοδιοίκησης. Οι «ενδεικτικές περιπτώσεις συνεργασίας με την τοπική αυτοδιοίκηση» των συνεργατών κωδικοποιήθηκαν στις παρακάτω κατηγορίες:

1. Βελτίωση συνθηκών διαβίωσης Τσιγγάνων
2. Μεταφορά τσιγγανοπαίδων
3. Θέματα υγείας
4. Παροχή δικαιολογητικών
5. Δράσεις καταπολέμησης διάρροης/σχολές γονέων
6. Οριακή-τυπική ή κακή σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση
7. Παροχή κτιριακών εγκαταστάσεων
8. Καταγραφή Τσιγγάνων
9. Οικονομική βοήθεια
10. Θέματα που σχετίζονται με το σχολικό κτίριο και τους αύλειους χώρους
11. Εισιτήρια για πολιτιστικές εκδηλώσεις

Διάγραμμα 27

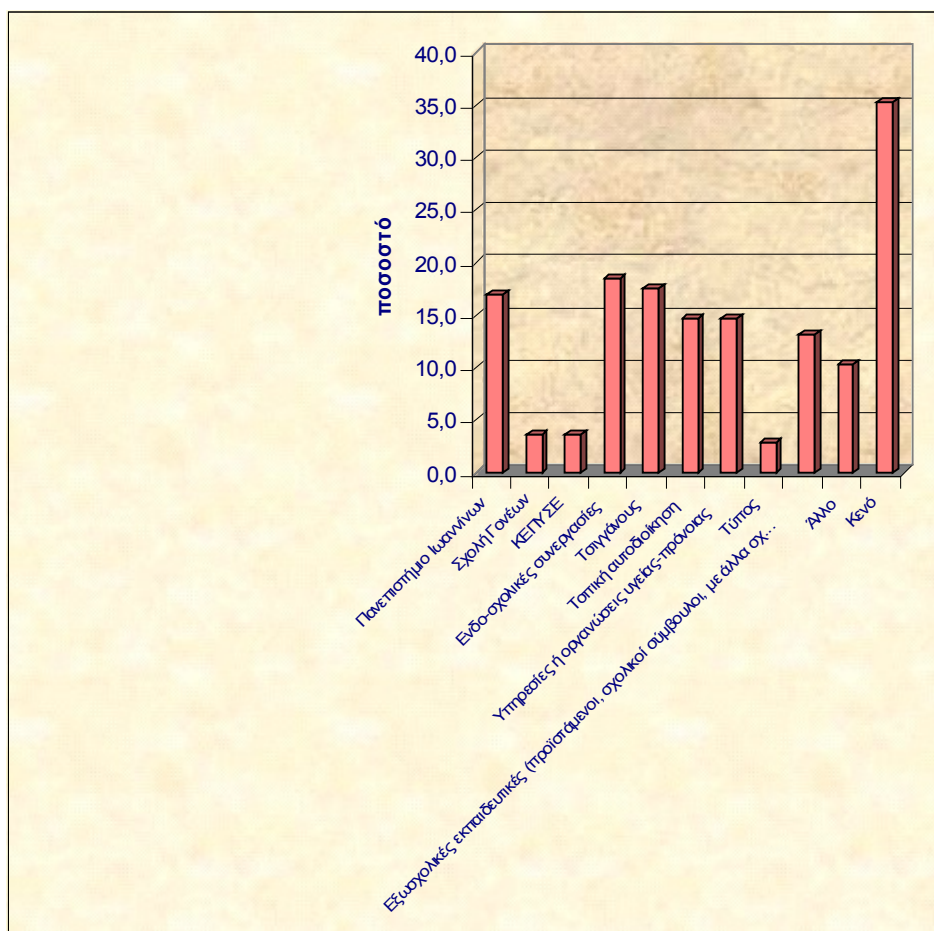
Συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 28

Περιγραφή ενδεικτικών περιπτώσεων συνεργασίας

Διευθυντές $N = 136$

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα 27, περισσότερες από τις 30% των απαντήσεων των συνεργατών αναφέρονται σε οριακές - τυπικές ή κακές σχέσεις των συνεργατών του Προγράμματος με την τοπική αυτοδιοίκηση. Περίπου το 20% των συνεργατών αναφέρουν ότι συνεργάστηκαν με την τοπική αυτοδιοίκηση στην καταγραφή των Τσιγγάνων της περιοχής τους. Μόνο το 16% των στελεχών συνεργάστηκαν με την τοπική αυτοδιοίκηση σε δραστηριότητες αντιμετώπισης της σχολικής διαρροής και στη λειτουργία σχολών γονέων για τους Τσιγγάνους. Λιγότεροι από το 15% των συνεργατών αναφέρουν συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση:

- σε θέματα υγείας των Τσιγγάνων, παρέμβαση πολύ σημαντική για την κοινωνική τους ένταξη,
- στη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους,
- για τη μεταφορά των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο,
- για την έκδοση διαφόρων πιστοποιητικών που χρειάζονται για την εγγραφή των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο,
- σε θέματα κτιριακών εγκαταστάσεων.

Στο σχολείο φαίνεται ότι οι συνεργασίες που αναπτύσσονται (διάγραμμα 28), είναι κυρίως ενδοσχολικές, με το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, με τους Τσιγγάνους, με την τοπική αυτοδιοίκηση και με υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας.

Φαίνεται ότι η τοπική αυτοδιοίκηση δεν έχει ενιαία πολιτική αναφορικά με την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων, δεδομένου άλλωστε ότι τα προβλήματα που ενδεχομένως υπάρχουν σε κάθε περιοχή είναι διαφορετικά. Σημειώνουμε ότι η τοπική αυτοδιοίκηση εκφράζει την περιβάλλουσα κοινωνία, και συνεπώς η συνεργασία με το Πρόγραμμα σημαίνει κυρίως ότι δεν υπάρχουν συγκρούσεις σε τοπικό επίπεδο μεταξύ Τσιγγάνων και δημοτών.

Ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη του Προγράμματος έχει η προσέγγιση των Τσιγγάνων και η συνεργασία με τους γονείς των τσιγγανοπαίδων.

Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλουν οι σχολές γονέων για Τσιγγάνους που λειτουργούν, ιδιαίτερα όταν στη λειτουργία τους συνεργάζεται και η τοπική αυτοδιοίκηση.

Σχεδόν ομόφωνα οι συνεργάτες θεωρούν *πολύ σημαντική* τη λειτουργία της σχολής γονέων (βλ. διάγραμμα 29). Πράγματι, το 77% του συνόλου απαντούν ότι η λειτουργία των σχολών γονέων είναι *πολύ σημαντική*.

Διάγραμμα 29

Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας των Σχολών Γονέων

Συνεργάτες $N = 67$

Επίσης, το 20% των συνεργατών τη θεωρούν *σημαντική* και μόνο ελάχιστοι δεν παίρνουν θέση.

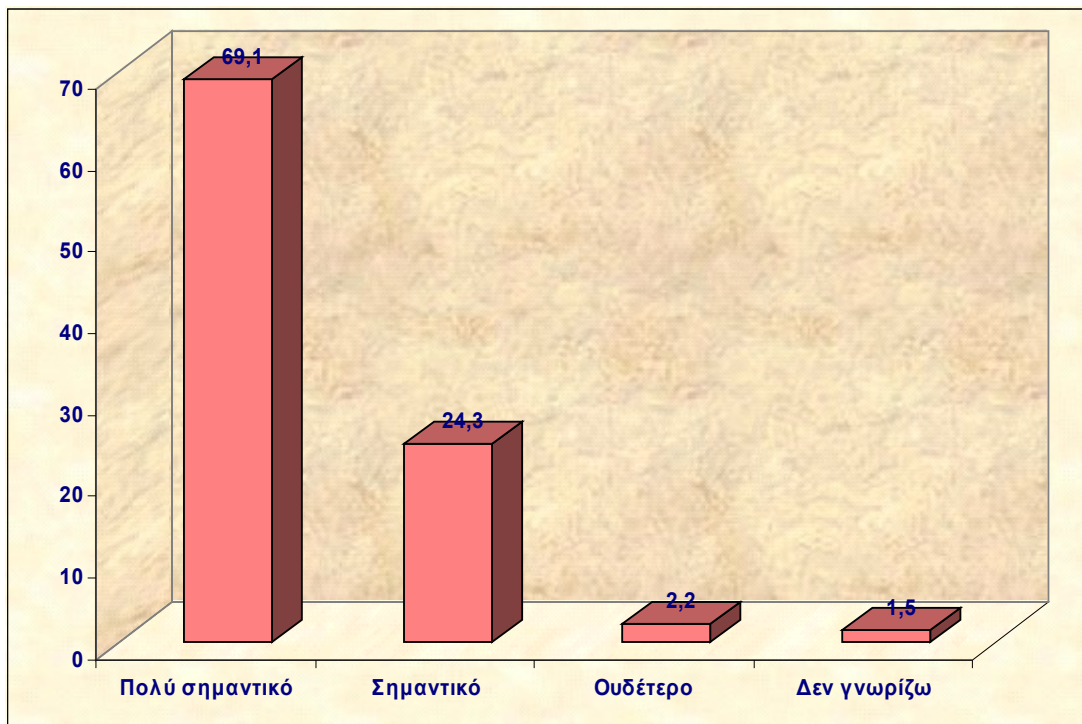
Όπως προκύπτει από το διάγραμμα 30, και οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων θεωρούν *πολύ σημαντική* τη λειτουργία των σχολών γονέων (69% του συνόλου) ή *σημαντική* (24%). Στο θέμα αυτό οι απόψεις των συνεργατών και των διευθυντών ταυτίζονται.

Υπογραμμίζουμε ότι η ίδρυση και λειτουργία σχολών γονέων για Τσιγγάνους αποτελεί πρόταση των συνεργατών που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια του Προγράμματος από την ομάδα στήριξης του Έργου (διάγραμμα 30).

Διάγραμμα 30

Βαθμός σημαντικότητας της λειτουργίας Σχολής Γονέων

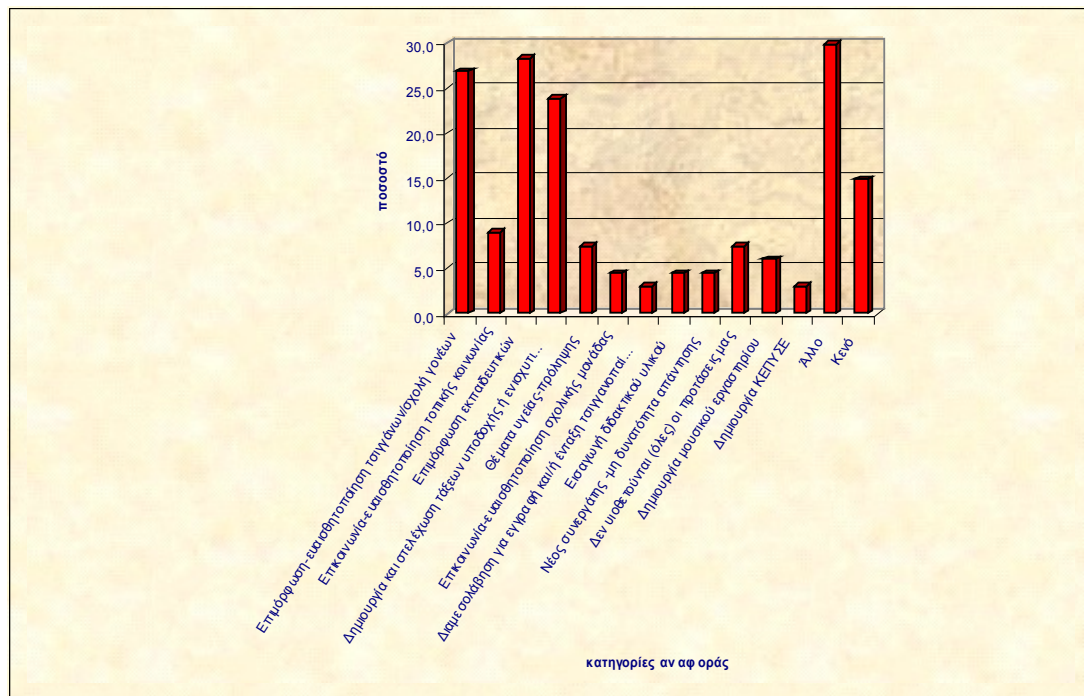
Διευθυντές $N = 136$

Οι κυριότερες προτάσεις των συνεργατών που υιοθετήθηκαν είναι οι παρακάτω:

- Επιμόρφωση-ευαισθητοποίηση Τσιγγάνων/σχολή γονέων
- Επικοινωνία-ευαισθητοποίηση τοπικής κοινωνίας
- Επιμόρφωση εκπαιδευτικών
- Δημιουργία και στελέχωση τάξεων υποδοχής ή ενισχυτικής διδασκαλίας
- Θέματα υγείας-πρόληψης
- Επικοινωνία-ευαισθητοποίηση σχολικής μονάδας
- Διαμεσολάβηση για εγγραφή και/ή ένταξη τσιγγανοπαίδων στο σχολείο
- Εισαγωγή διδακτικού υλικού
- Δημιουργία μουσικού εργαστηρίου
- Δημιουργία ΚΕΠΥΣΕ

Διάγραμμα 31

Κατηγοριοποίηση προτάσεων συνεργατών που υιοθετήθηκαν κατά τη διάρκεια του προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Όπως διαπιστώνεται από το διάγραμμα 31, οι συνεργάτες κατά κύριο λόγο πρότειναν:

- την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών
- την επιμόρφωση ευαισθητοποίηση των Τσιγγάνων/σχολές γονέων,
- τη λειτουργία τάξεων υποδοχής ή ενισχυτικής διδασκαλίας.

Είναι σαφές ότι η προβλεπόμενη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αποτελεί και αίτημα των συνεργατών του Προγράμματος.

Μπορούμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι στην εξέλιξη του Προγράμματος χρησιμοποιείται η έρευνα-δράση, με τη συστηματική συλλογή δεδομένων και την εφαρμογή των επεξεργασμένων προτάσεων στις δραστηριότητες του Προγράμματος.

Δ. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ

Εισαγωγή

Η Δράση 2 εστιάζεται στην ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση των εμπλεκομένων στο Έργο.

Κατ' αρχήν, θα αναφερθούμε στη προσπάθεια ανάπτυξης της αλληλεπίδρασης μεταξύ της ομάδας στήριξης του Έργου και των συνεργατών (Δράση 4). Ήδη επισημάναμε στην αλληλεπίδρασή τους καταγράφοντας τις προτάσεις των συνεργατών που υιοθετήθηκαν.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την διαδικασία εποπτείας του Έργου και τις ανταλλαγές μεταξύ των συνεργατών και της ομάδας στήριξης.

Επίσης, θα αναφερθούμε στην ευαισθητοποίηση των εμπλεκομένων στο Έργο.

1. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΟΥ ΈΡΓΟΥ

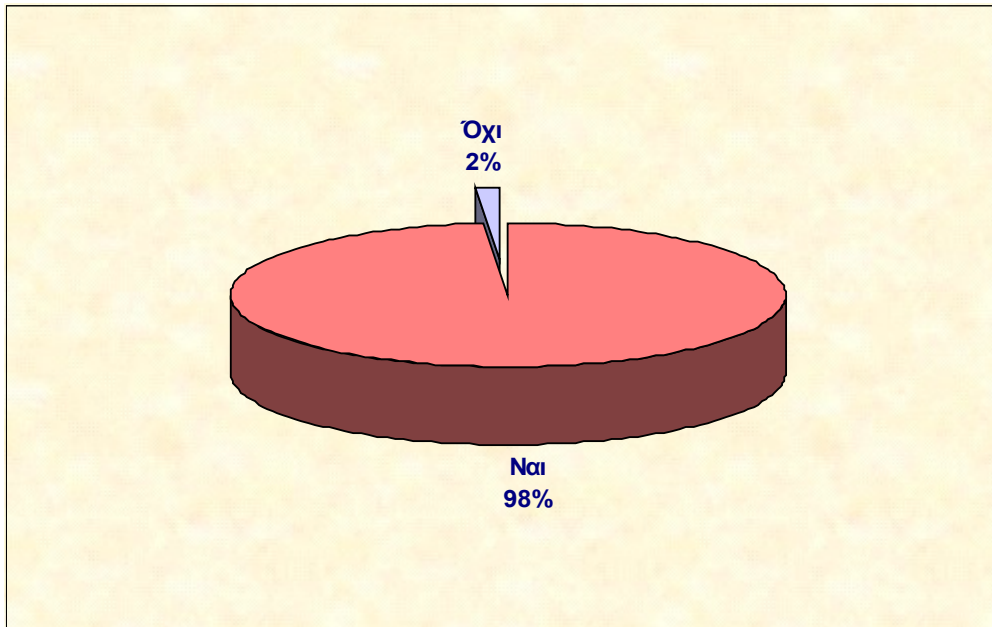
Οι συνεργάτες είχαν την υποχρέωση υποβολής εκθέσεων προόδου του Έργου. Από το διάγραμμα 32 είναι σαφές ότι όλοι οι συνεργάτες είχαν επίγνωση αυτής της υποχρέωσής τους.

Οι συνεργάτες όχι μόνο γνώριζαν την υποχρέωσή τους να υποβάλλουν εκθέσεις προόδου του Έργου, αλλά επιπλέον τις υπέβαλαν στην προβλεπόμενη προθεσμία σε ποσοστό 66%, ενώ οι υπόλοιποι τις υπέβαλαν με μικρή χρονική καθυστέρηση (διάγραμμα 33).

Η έγκαιρη υποβολή εκθέσεων προόδου σημαίνει ότι η ομάδα στήριξης είχε πλήρη εποπτεία και επίγνωση της εξέλιξης του Έργου, και συνεπώς είχε τη δυνατότητα να παρεμβαίνει, όπου και όταν το θεωρούσε αναγκαίο, εφαρμόζοντας τη μέθοδο της έρευνας δράσης.

Διάγραμμα 32

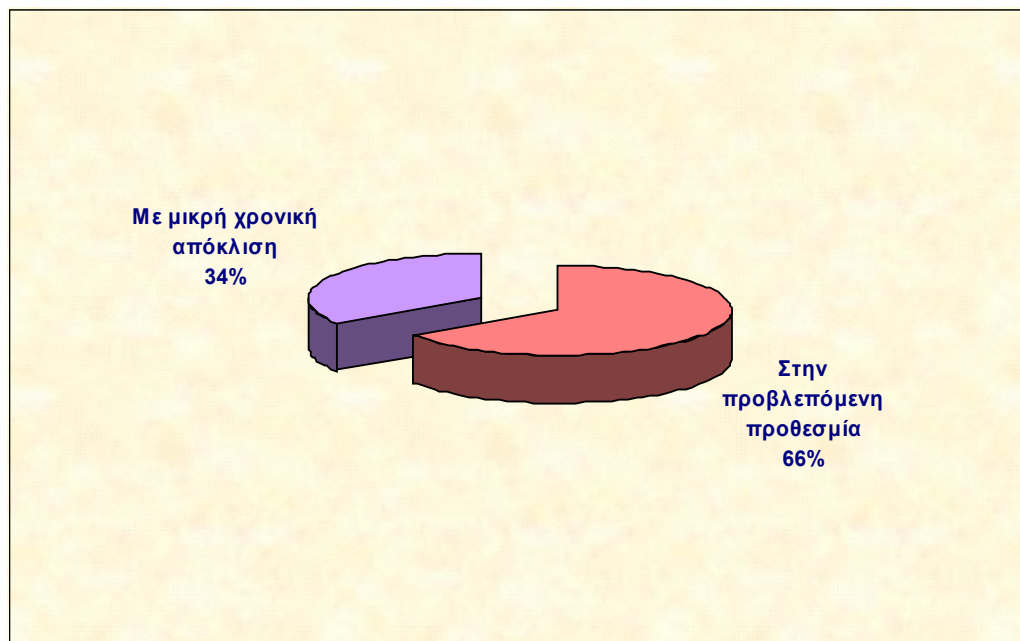
Ενημέρωση συνεργατών για την υποχρέωση υποβολής εκθέσεων προόδου του Έργου

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 33

Υποβολή εκθέσεων προόδου του έργου από τους συνεργάτες του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

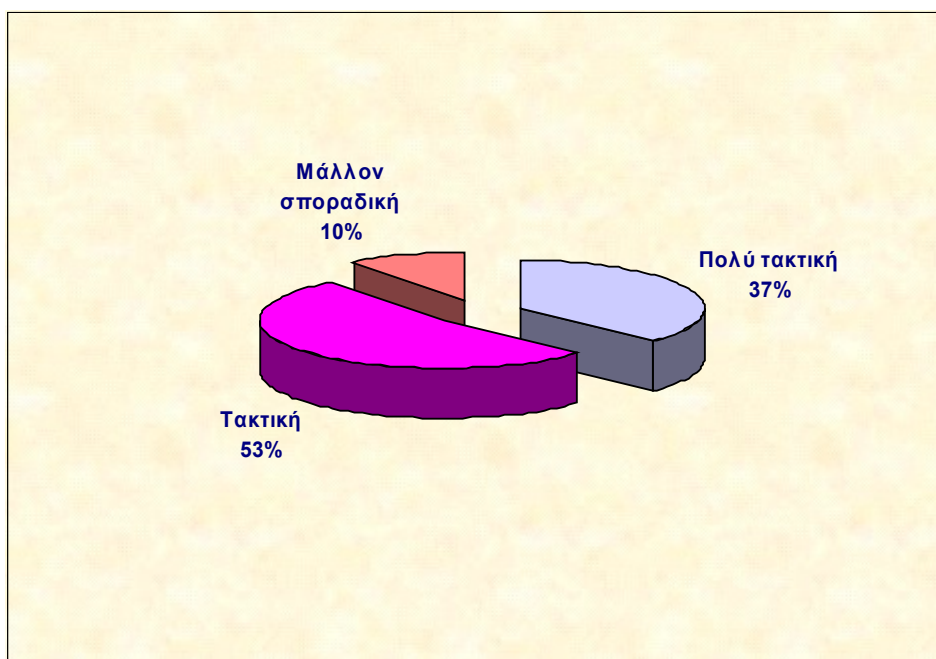
Διευκρινίζουμε ότι η σύνταξη και υποβολή εκθέσεων προόδου από τους συνεργάτες δεν είναι μόνο αναγκαία για την εποπτεία του Έργου, επιπλέον αποτελεί διαδικασία αποτίμησης, προγραμματισμού και παρακολούθησης των ενεργειών των τοπικών υπευθύνων από τους ίδιους τους συνεργάτες, καθώς και διαδικασία συνεργασίας τους με την ομάδα στήριξης του Έργου.

Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε τη συχνότητα της συνεργασίας με την ομάδα στήριξης του Έργου (διάγραμμα 34), διότι οι συνεργασίες και οι συνεπακόλουθες αλληλεπιδράσεις αποτελούν το **δίκτυο** στο οποίο στηρίζεται η λειτουργία του Προγράμματος.

Όπως φαίνεται από το διάγραμμα 34, η συχνότητα συνεργασίας των περιφερειακών στελεχών του Προγράμματος με την ομάδα στήριξης του έργου χαρακτηρίζεται *πολύ τακτική* από το 37% του σύνολο των συνεργατών και *τακτική* από το 53%, ενώ *μάλλον σποραδική* μόνο από το 10% των συνεργατών.

Διάγραμμα 34

Συχνότητα συνεργασίας των συνεργατών με την ομάδα στήριξης του Έργου

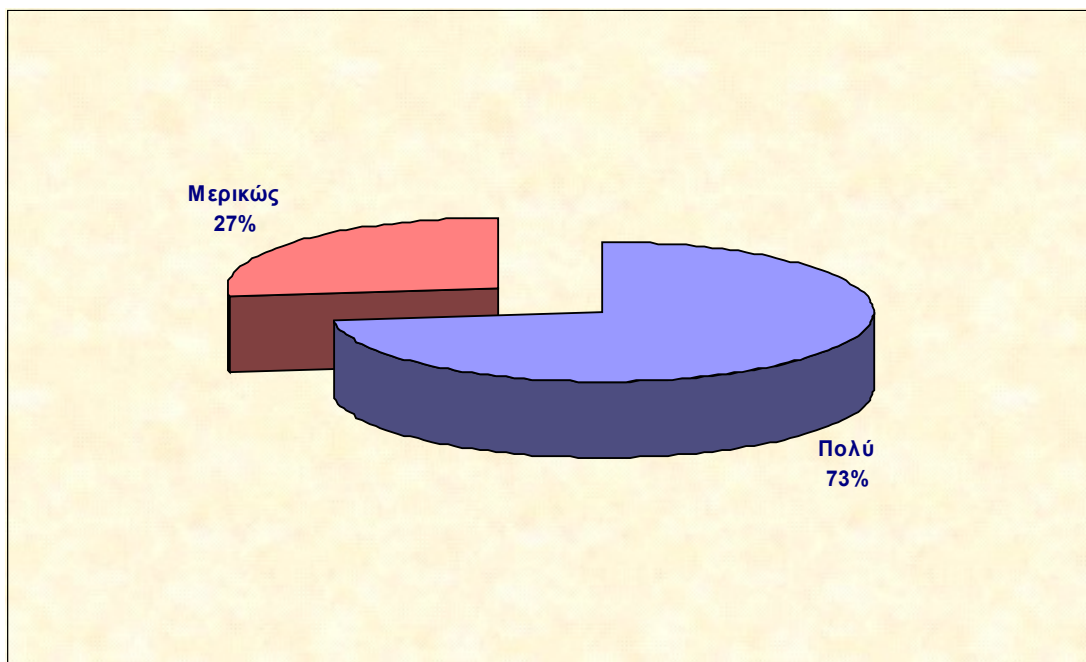
Συνεργάτες $N = 67$

Η πλειονότητα των συνεργατών αισθάνεται ικανοποίηση από τη συνεργασία με την ομάδα στήριξης του Έργου (διάγραμμα 35). Ειδικότερα το 73% των συνεργατών αισθάνονται πολύ ικανοποιημένοι, ενώ οι υπόλοιποι είναι πιο συγκρατημένοι.

Μπορούμε, λοιπόν, βάσιμα να δεχθούμε ότι η εποπτεία συνολικά του Έργου ήταν εποικοδομητική, και η ανάπτυξη της αλληλεπίδρασης μεταξύ των συνεργατών και της ομάδας στήριξης δημιούργησε ένα ευρύ δίκτυο εφαρμογής του Προγράμματος με θετικές σχέσεις και ανταλλαγές εμπειριών και πληροφοριών.

Διάγραμμα 35

Βαθμός ικανοποίησης των συνεργατών από τη συνεργασία με την ομάδα στήριξης Έργου

Συνεργάτες $N = 67$

2. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ

Εκτός από τις συχνές επαφές και τις ανταλλαγές εμπειριών με τους συνεργάτες του Προγράμματος, προβλέπεται στη Δράση 2 η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση και η επιμόρφωση των εμπλεκόμενων εκπαιδευτικών.

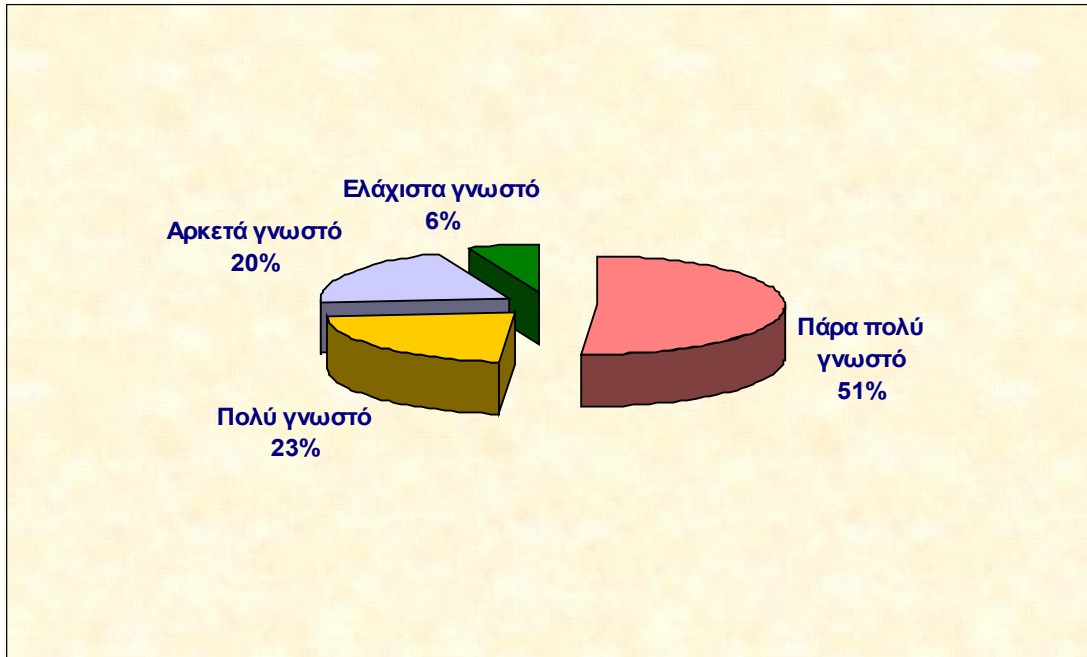
Η Δράση αυτή επεκτάθηκε ως προς την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση σε όλους τους άμεσα ή έμμεσα εμπλεκόμενους στο Πρόγραμμα: Τσιγγάνους, στελέχη διοίκησης της εκπαίδευσης σε τοπικό επίπεδο, τοπικές κοινωνίες, συνολικά των εκπαιδευτικών των περιοχών εφαρμογής του Προγράμματος.

Το Πρόγραμμα απευθύνεται πρωταρχικά στους Τσιγγάνους, συνεπώς απαιτείται η ενημέρωσή τους για τους στόχους και τις δραστηριότητες που υλοποιούνται και τους αφορούν. Σημειώνουμε ότι στην τσιγγάνικη οικογένεια πολλές φορές, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, τα παιδιά συνεισφέρουν στην αντιμετώπιση των αναγκών επιβίωσης, συνεπώς η φοίτησή τους στο σχολείο δεν είναι απλή απόφαση.

Φαίνεται ότι ως προς την ενημέρωση των Τσιγγάνων για το Πρόγραμμα, στις περισσότερες περιοχές οι συνεργάτες έχουν εργασθεί συστηματικά. Σύμφωνα με το διάγραμμα 36, οι συνεργάτες δηλώνουν ότι το Πρόγραμμα είναι *πάρα πολύ γνωστό* στους Τσιγγάνους της περιοχής τους (51% των συνεργατών) ή πολύ γνωστό (23% του συνόλου). Ορισμένοι θεωρούν ότι είναι *αρκετά γνωστό* (20%) και μόνο μερικοί (6%) ότι είναι *ελάχιστα γνωστό*.

Διάγραμμα 36

Αποψη συνεργατών για την ενημέρωση των τσιγγάνων της περιοχής για τις δράσεις του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Φαίνεται ότι ενώ στις περισσότερες περιοχές οι Τσιγγάνοι έχουν ενημερωθεί συστηματικά για το Πρόγραμμα, σε κάποιες λίγες περιοχές δεν έχει γίνει αποτελεσματική προσπάθεια για την πλήρη ενημέρωση των Τσιγγάνων. Είναι αυτονόητο, βέβαια, ότι η ενημέρωση των Τσιγγάνων εξαρτάται από τις τοπικές συνθήκες και από τον τρόπο διαβίωσης των ίδιων των Τσιγγάνων. Σε μερικές περιπτώσεις οι μετακινήσεις τους και διάφορα άλλα προβλήματα φαίνεται ότι δυσκολεύουν την ενημέρωσή τους.

Η ενημέρωση των Τσιγγάνων σε τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται τοπικά Μ.Μ.Ε., θα πρέπει να είναι παράλληλη με την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας. Υπογραμμίζουμε ότι η εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων και η κοινωνική ένταξη των Τσιγγάνων είναι παράλληλες διαδικασίες, στο βαθμό που βασικός σκοπός του σχολείου είναι η κοινωνικοποίηση των παιδιών.

Όσον αφορά τη σπουδαιότητα των ενεργειών ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος (διάγραμμα 37), οι συνεργάτες απαντούν σχεδόν ομόφωνα. Το 72% του συνόλου θεωρούν τις δραστηριότητες ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας *πολύ σημαντικές* και το 26% *σημαντικές*.

Διάγραμμα 37

Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας

Συνεργάτες $N = 67$

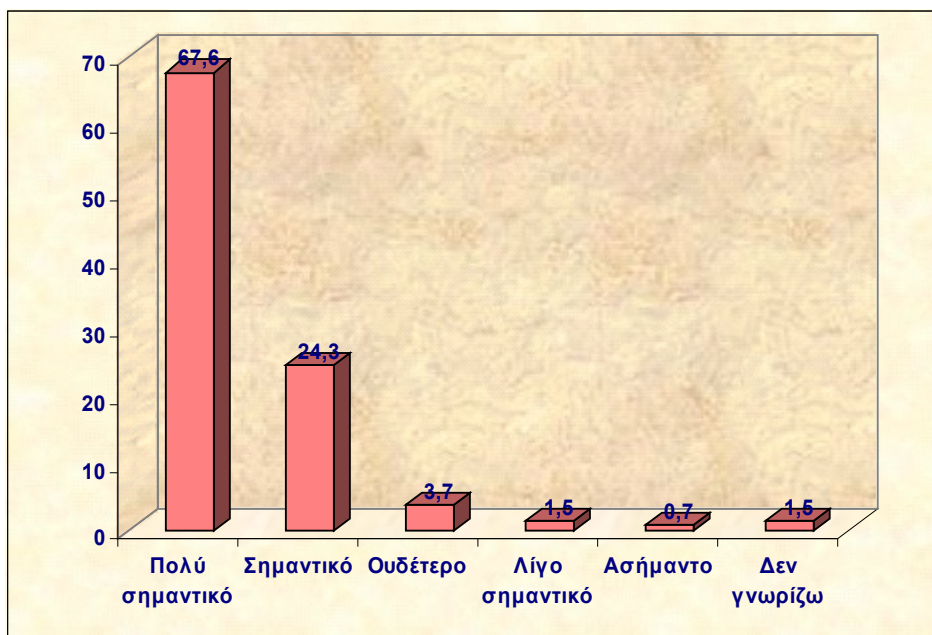
Σε υψηλό επίπεδο είναι και η βεβαιότητα των διευθυντών για τη σπουδαιότητα ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας όσον αφορά τους στόχους του Προγράμματος (διάγραμμα 38).

Παρ' όλο, όμως που θεωρούν *πολύ σημαντική* έως *σημαντική* την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος, ορισμένοι συντελεστές του φαίνεται ότι δεν έχουν κάνει τις αναγκαίες ενέργειες για να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν τους πολίτες της περιοχής τους (βλ. διάγραμμα 39).

Απαντούν ότι οι δραστηριότητες του Προγράμματος είναι *πολύ γνωστές* το 17% των συνεργατών, *πάρα πολύ γνωστές* το 8%. Σύμφωνα με το 40% των συνεργατών οι δραστηριότητες του Προγράμματος είναι *αρκετά γνωστές* στην τοπική κοινωνία.

Διάγραμμα 38

Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 39

Άποψη συνεργατών για την ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας σχετικά με τις δράσεις του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Όμως, το 26% των συνεργατών θεωρούν ότι οι δραστηριότητες του Προγράμματος είναι *ελάχιστα γνωστές* και το 9% ότι δεν είναι καθόλου γνωστές.

Θεωρούμε ότι η ενημέρωση των τοπικών κοινωνιών είναι αναγκαία για την κοινωνική ένταξη των Τσιγγάνων και την εκπαιδευτική ένταξη των Τσιγγανοπαιδών. Ωστόσο, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι *sine qua non* προϋπόθεση για την εκπαιδευτική ένταξη είναι η ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας σε τοπικό επίπεδο για το Πρόγραμμα.

Όπως διαπιστώνεται από το διάγραμμα 40, το 55% των συνεργατών απαντούν ότι για τις δραστηριότητες του Προγράμματος είναι ενημερωμένοι οι εκπαιδευτικοί σε τοπικό επίπεδο.

Διάγραμμα 40

Άποψη συνεργατών για την ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας σε τοπικό επίπεδο σχετικά με τις δράσεις του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Συγκεκριμένα το 55% των συνεργατών απαντούν ότι οι δραστηριότητες του Προγράμματος είναι *πάρα πολύ γνωστές* στους εκπαιδευτικούς σε τοπικό επίπεδο, το 25% απαντούν ότι είναι *πολύ γνωστές*, και το 18% απαντούν *αρκετά γνωστές*.

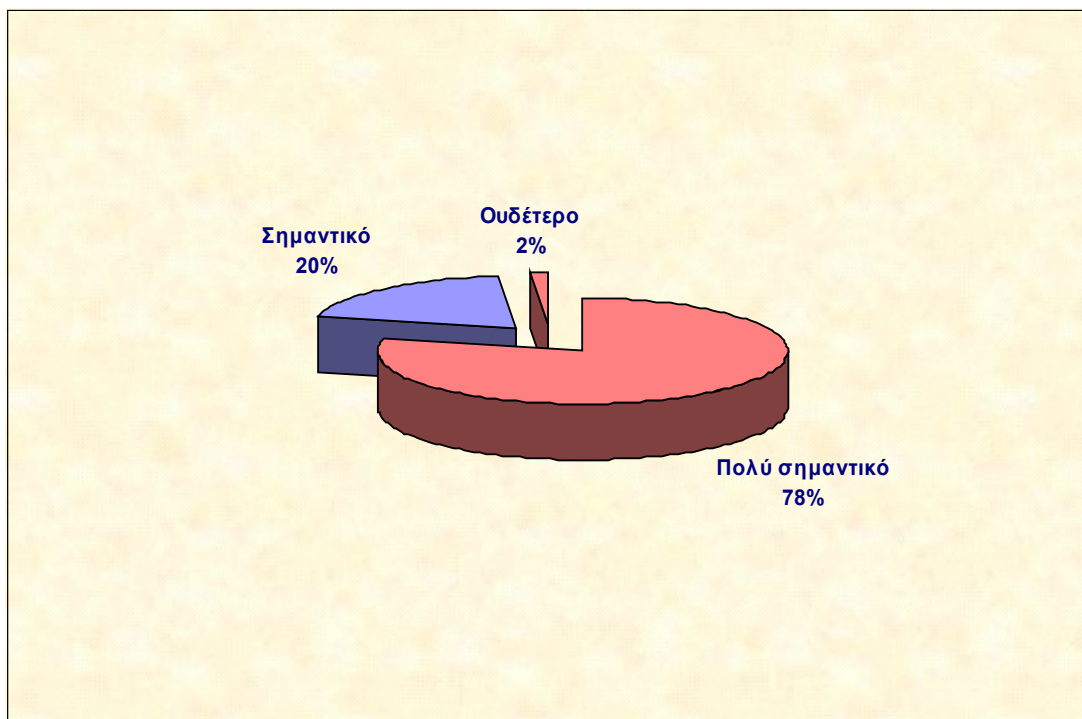
Είναι σαφές ότι η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση σε τοπικό επίπεδο εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στην εκπαιδευτική κοινότητα. Η επιλογή αυτή των συνεργατών μοιάζει αυτονόητη, όμως θα πρέπει να συνοδεύεται από την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση συνολικά της τοπικής κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων και των Τσιγγάνων, με έμφαση στους τοπικούς κοινωνικούς εταίρους του Προγράμματος.

Εξαιρετικά σημαντικές θεωρούνται οι δραστηριότητες ευαισθητοποίησης των στελεχών της διοίκησης της εκπαίδευσης (διάγραμμα 41).

Το 78% των συνεργατών τις θεωρούν *πολύ σημαντικές* και το 20% *σημαντικές*. Επίσης *πολύ σημαντικές* τις θεωρούν το 70% των διευθυντών και *σημαντικές* το 24% (διάγραμμα 42).

Διάγραμμα 41

Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης των στελεχών διοίκησης της εκπαίδευσης

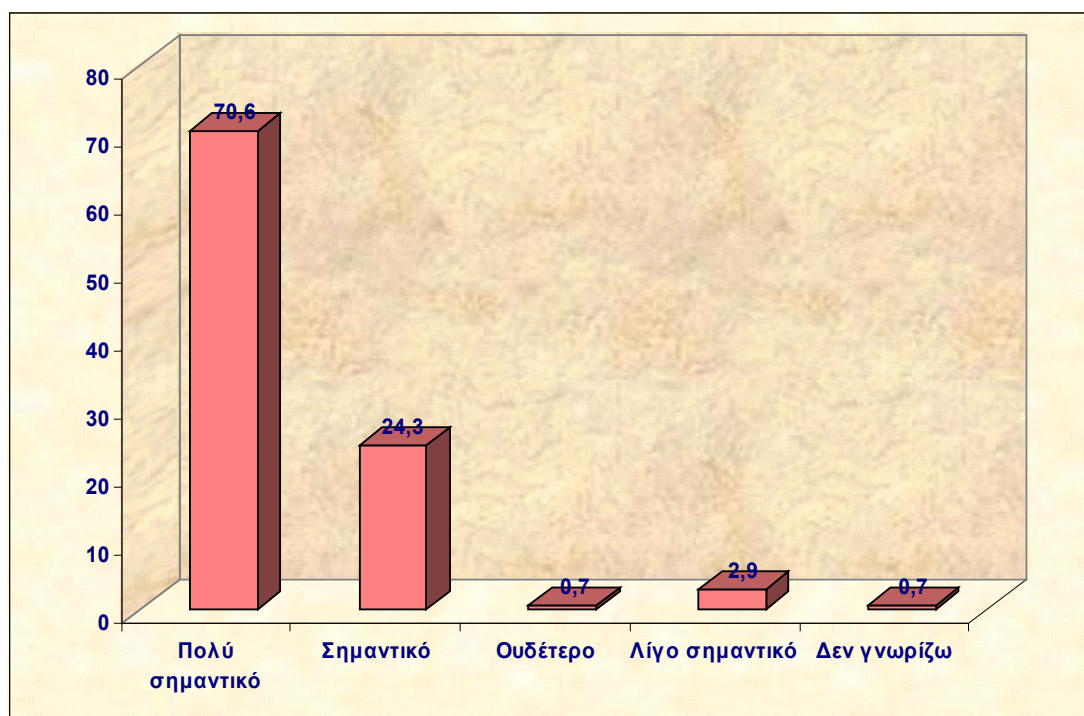
Συνεργάτες $N = 67$

Σε σύγκριση με την ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας, η ενημέρωση των εκπαιδευτικών είναι πολύ πιο γενικευμένη. Είναι σαφές ότι η ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας είναι αναγκαία για την θετική αποδοχή και εφαρμογή των δραστηριοτήτων αλλά δεν επαρκεί, είναι αναγκαία αλλά όχι και ικανή. Χρειάζεται η ευρύτερη ενημέρωση της διοίκησης της εκπαίδευσης, της τοπικής κοινωνίας και η στενότερη συνεργασία με τοπικούς φορείς.

Σχεδόν ομόφωνα οι συνεργάτες θεωρούν πολύ σημαντικές την ευαισθητοποίηση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (βλ. διάγραμμα 43).

Διάγραμμα 42

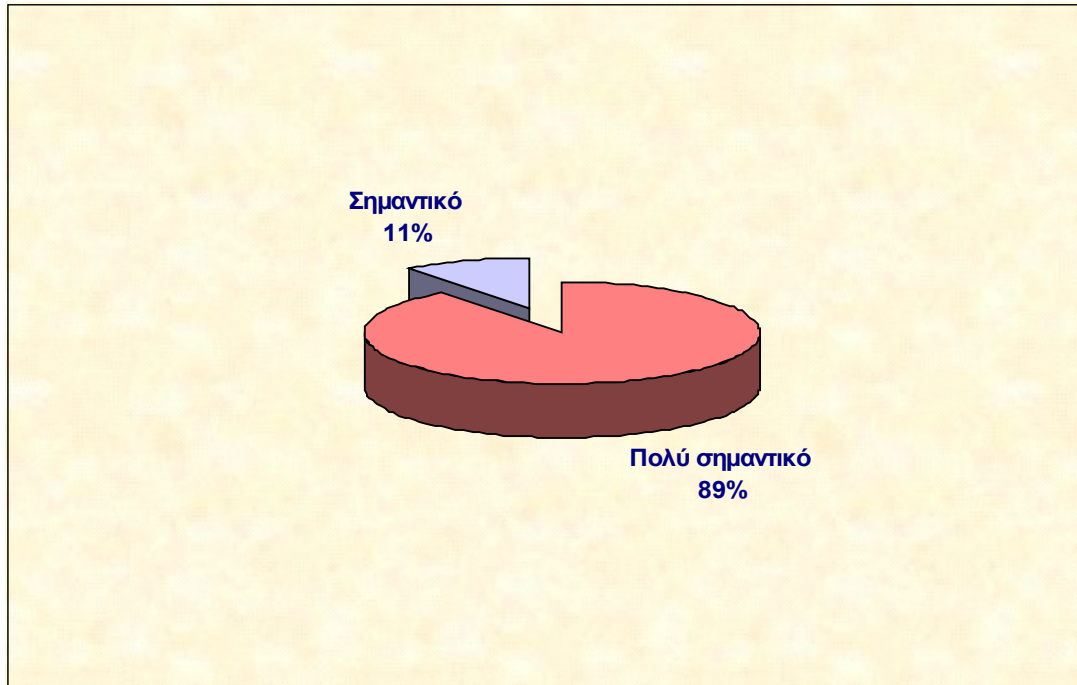
**Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης των στελεχών
διοίκησης της εκπαίδευσης**

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 43

Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

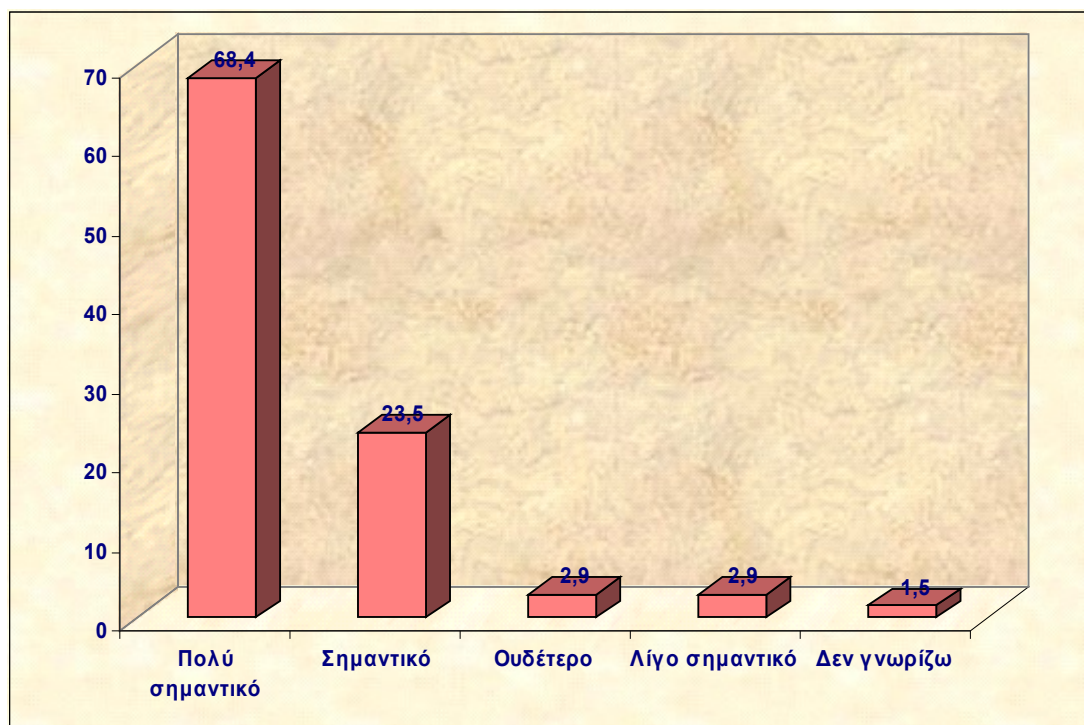

Συνεργάτες $N = 67$

Οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων στην πλειονότητά τους (68% του συνόλου) θεωρούν *πολύ σημαντικές* τις δραστηριότητες ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, και το 24% τις θεωρούν *σημαντικές* (διάγραμμα 44).

Διάγραμμα 44

Βαθμός σημαντικότητας των δράσεων ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Διευθυντές $N = 136$

Είναι σαφές ότι όλα τα στελέχη του Προγράμματος σε τοπικό επίπεδο αναγνωρίζουν ότι ο βασικός φορέας εκπαιδευτικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων είναι οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι χρειάζεται να συμμετέχουν σε δραστηριότητες ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης του Προγράμματος, ιδιαίτερα σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

E. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την Κοινοτική ορολογία που υιοθετήσαμε τα αποτελέσματα ενός Προγράμματος διακρίνονται σε παραδοτέα προϊόντα (διανεμόμενα αποτελέσματα): (βιβλία, φυλλάδια ... κ.τ.λ.) και σε μη διανεμόμενα αποτελέσματα, που αφορούν μόνο τους εμπλεκόμενους συντελεστές .

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούμε στα αποτελέσματα που διαπιστώσαμε, τόσο τα διανεμόμενα όσο και τα μη διανεμόμενα.

Κατ' αρχήν θα αναφερθούμε στη σημαντικότητα του εκπαιδευτικού και επιμορφωτικού υλικού.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα αποτελέσματα αφενός στους εμπλεκόμενους εκπαιδευτικούς, αφετέρου στα επωφελούμενα τσιγγανόπαιδα.

Τέλος, θα εξετάσουμε τα αποτελέσματα των δραστηριοτήτων του Προγράμματος στις τοπικές κοινωνίες.

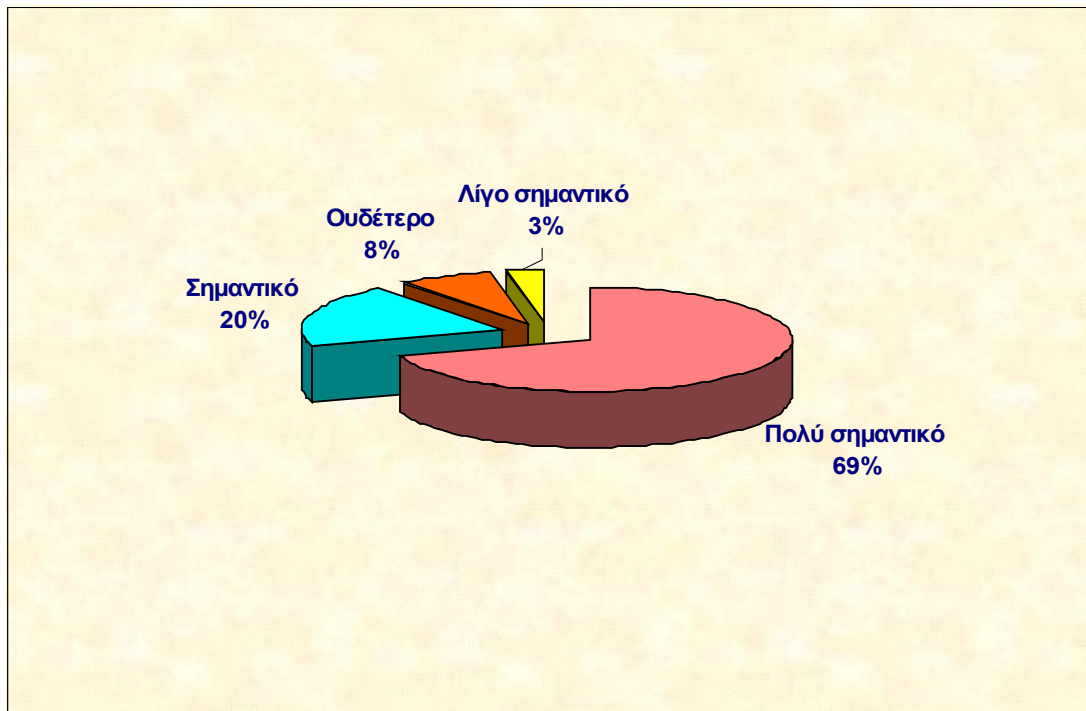

1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Όπως διαπιστώνουμε από το διάγραμμα 45 το 69% των συνεργατών θεωρούν *πολύ σημαντική* για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος την παραγωγή διδακτικού υλικού από το Πρόγραμμα, κατάλληλου για τις ανάγκες της εκπαιδευτικής ένταξης των τσιγγανοπαίδων. Το 20% των συνεργατών θεωρεί την παραγωγή του διδακτικού υλικού *σημαντική*, θέση δεν παίρνει το 8% και *λίγο σημαντική* απαντούν ελάχιστοι συνεργάτες.

Διάγραμμα 45

Βαθμός σημαντικότητας της παραγωγής διδακτικού υλικού

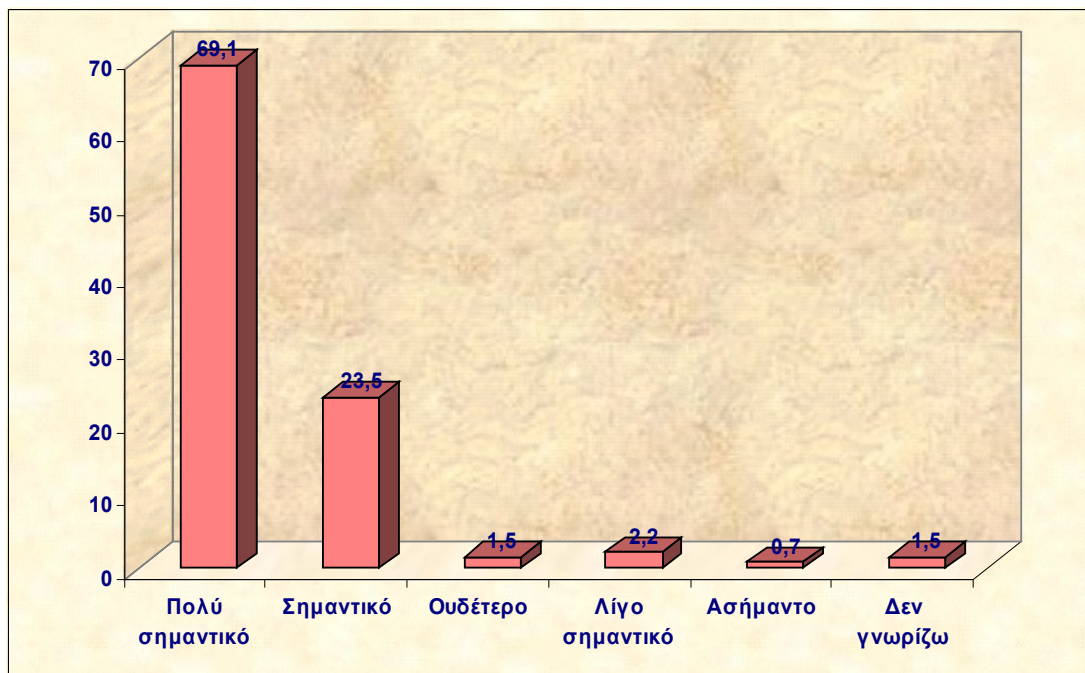
Συνεργάτες $N = 67$

Υψηλό βαθμό σημαντικότητας για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος θεωρούν στην πλειονότητά τους και οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων την παραγωγή διδακτικού υλικού (διάγραμμα 46). Το 69% των διευθυντών απαντούν ότι η παραγωγή διδακτικού υλικού είναι *πολύ σημαντική* για την επίτευξη των στόχων του Προγράμματος και σημαντική το 23%. Ελάχιστοι είναι οι διευθυντές που δεν παίρνουν θέση ή που θεωρούν την παραγωγή διδακτικού υλικού *λίγο σημαντική* ή *ασήμαντη*.

Ως προς τη σημαντικότητα της παραγωγής διδακτικού υλικού οι απόψεις των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων και των συνεργατών σχεδόν συμπίπτουν. Μάλιστα, φαίνεται οι διευθυντές να υποστηρίζουν την παραγωγή διδακτικού υλικού κάπως περισσότερο σε σύγκριση με τους συνεργάτες.

Διάγραμμα 46

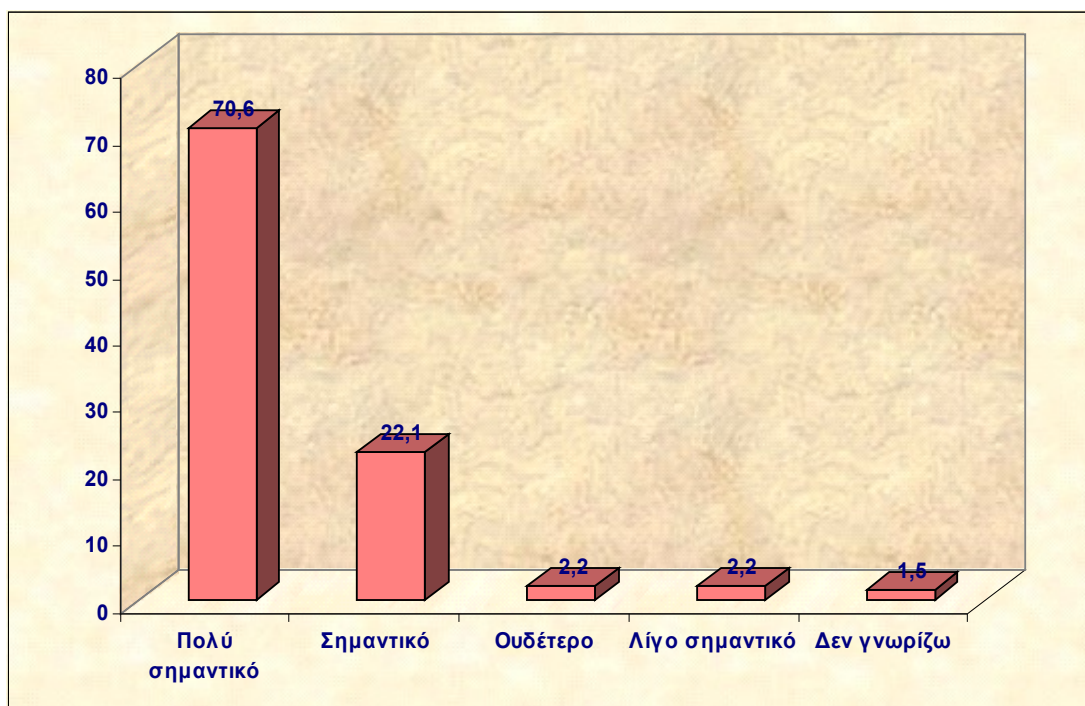
Βαθμός σημαντικότητας της παραγωγής διδακτικού υλικού

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 47

Βαθμός σημαντικότητας της παραγωγής επιμορφωτικού υλικού

Διευθυντές $N = 136$

Με την ίδια έμφαση οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων υποστηρίζουν και την παραγωγή επιμορφωτικού υλικού.

Το 70% των διευθυντών θεωρούν *πολύ σημαντική* την παραγωγή επιμορφωτικού υλικού (διάγραμμα 47). Το 22% των διευθυντών θεωρεί *σημαντική* την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού και πολύ λίγοι είναι οι διευθυντές που απαντούν ότι η παραγωγή επιμορφωτικού υλικού είναι *λίγο σημαντική* ή που δεν παίρνουν θέση.

2. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΟΥΣ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ

Είναι ευνόητο ότι άμεση παρέμβαση στα τσιγγανόπαιδα έχουν οι δάσκαλοι/ες των εμπλεκόμενων σχολείων.

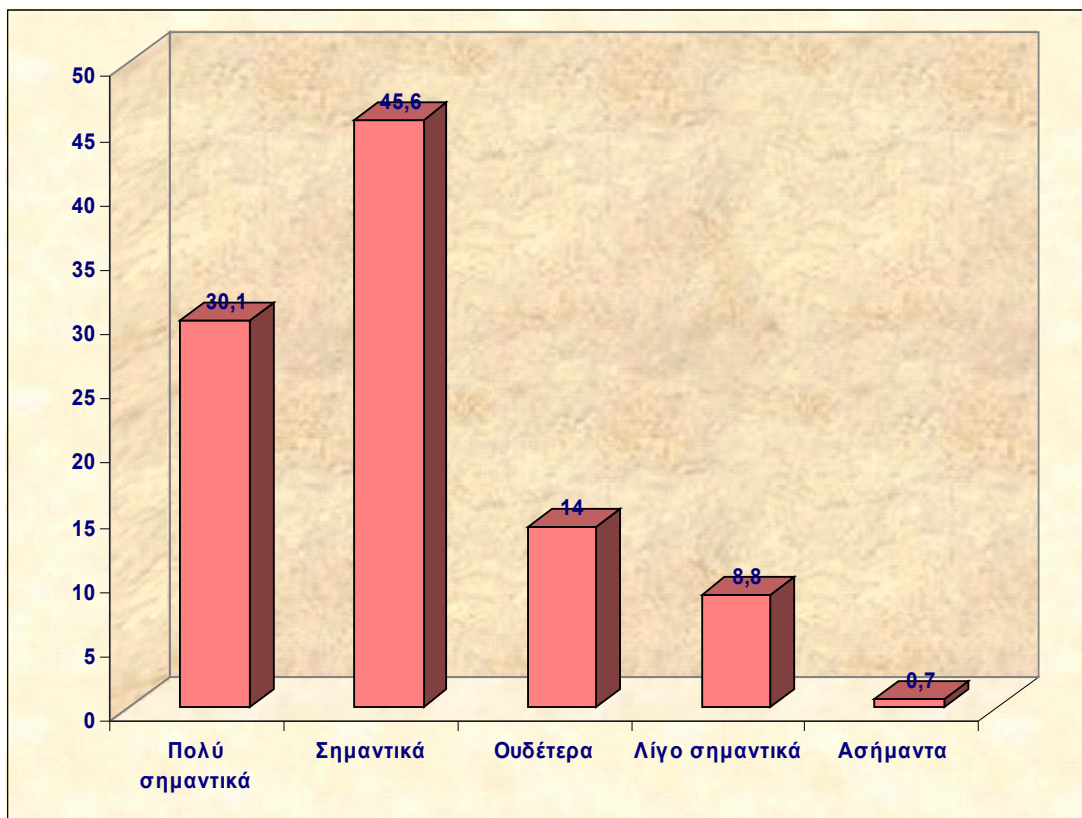
Συνεπώς, οι δραστηριότητες του Έργου που αποβλέπουν στην ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αποτελούν τον κεντρικό άξονα του συνολικού Έργου.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις απόψεις των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων και των συνεργατών του Προγράμματος αναφορικά με τα αποτελέσματα της ευαισθητοποίησης και της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Από το διάγραμμα 48 διαπιστώνεται ότι σύμφωνα με το 30% των διευθυντών οι δραστηριότητες του Προγράμματος για την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι *πολύ σημαντικές* και σύμφωνα με το 46% είναι *σημαντικές*. Μόνο το 9% των διευθυντών υποστηρίζουν ότι οι δραστηριότητες ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών ήταν *λίγο σημαντικές* και ελάχιστοι ότι ήταν *ασήμαντες*.

Διάγραμμα 48

Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

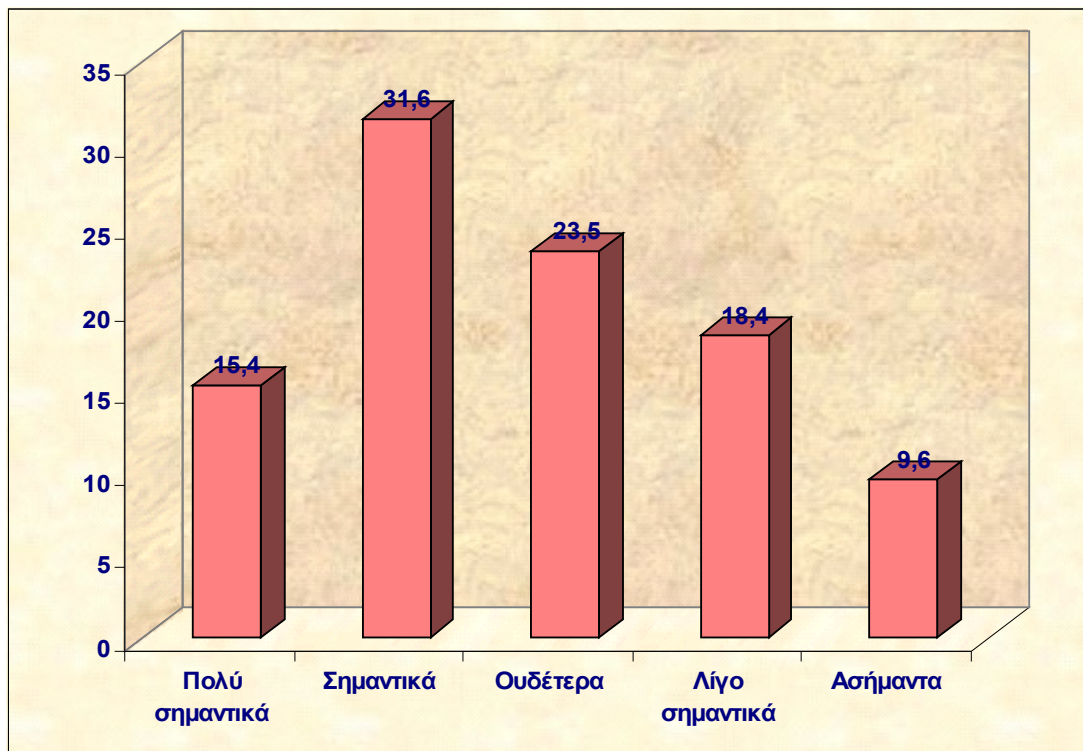

Διευθυντές $N = 136$

Οι διευθυντές έχουν την άποψη ότι συγκριτικά με τα αποτελέσματα της ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών, τα αποτελέσματα της επιμόρφωσής τους ήταν πιο περιορισμένα (διάγραμμα 49). Μόνο το 15% του συνόλου των διευθυντών θεωρούν *πολύ σημαντικά* τα αποτελέσματα της επιμόρφωσης, έναντι 30% που θεωρούν *πολύ σημαντικά* τα αποτελέσματα της ευαισθητοποίησης. Το 32% του συνόλου θεωρούν *σημαντικά* τα αποτελέσματα της επιμόρφωσης, 18% λίγο σημαντικά (έναντι 9% για τα αποτελέσματα της ευαισθητοποίησης) και 10% τα θεωρούν *ασήμαντα*.

Διάγραμμα 49

Εκτίμηση αποτελεσμάτων του έργου σε ό,τι αφορά την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Διευθυντές $N = 136$

Είναι σαφές ότι σύμφωνα με τους διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων, η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών έχει προχωρήσει περισσότερο σε σύγκριση με την επιμόρφωσή τους, σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Ανάλογες εκτιμήσεις έχουν και οι συνεργάτες του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών (διαγράμματα 50 και 51).

Σύμφωνα με τους συνεργάτες του Προγράμματος τα αποτελέσματά του στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών είναι πολύ σημαντικά για το 17% του συνόλου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό είναι 11% όσον αφορά την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Σημαντικά είναι τα αποτελέσματα της ευαισθητοποίησης για το 62% του συνόλου των συνεργατών, ενώ σημαντικά είναι τα αποτελέσματα στην επιμόρφωση για το 38% των συνεργατών.

Διάγραμμα 50

Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών

Συνεργάτες $N = 67$

Διάγραμμα 51

Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του προγράμματος ως προς την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών

Συνεργάτες $N = 67$

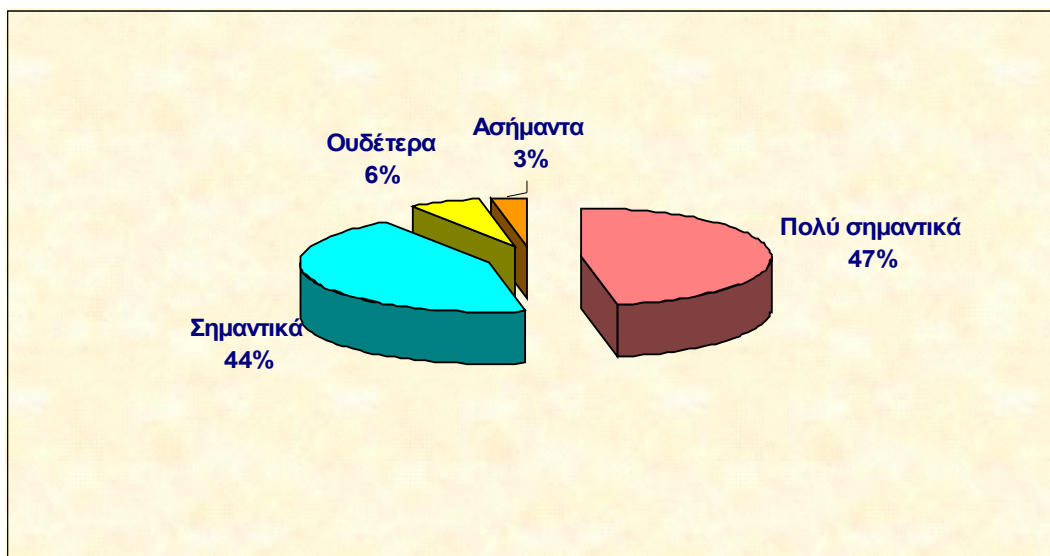

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΑ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΑ

Ένας τρόπος να προσδιορίσουμε τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο είναι να κρατάμε συστηματικά στατιστικά στοιχεία στη διάρκεια του και να τα συγκρίνουμε με τα στοιχεία που έχουν ενδεχομένως καταγραφεί στο παρελθόν. Η ποσοτική αυτή προσέγγιση είναι απρόσωπη και δεν συνυπολογίζει το μέγεθος των προσπαθειών που καταβλήθηκαν ούτε αν η αύξηση των εγγραφών οφείλεται σε αλλαγή του τρόπου διαβίωσης και της κατάστασης των Τσιγγάνων, ή στις δραστηριότητες του Προγράμματος.

Διάγραμμα 52

Εκτίμηση των αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων

Συνεργάτες $N = 67$

Οι εκτιμήσεις των συνεργατών για τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων αντανακλούν το βαθμό επιτυχίας των προσπαθειών τους.

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα 52, το 47% των συνεργατών θεωρούν *πολύ σημαντικά* τα αποτελέσματα του Προγράμματος όσον αφορά τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων στο δημοτικό σχολείο.

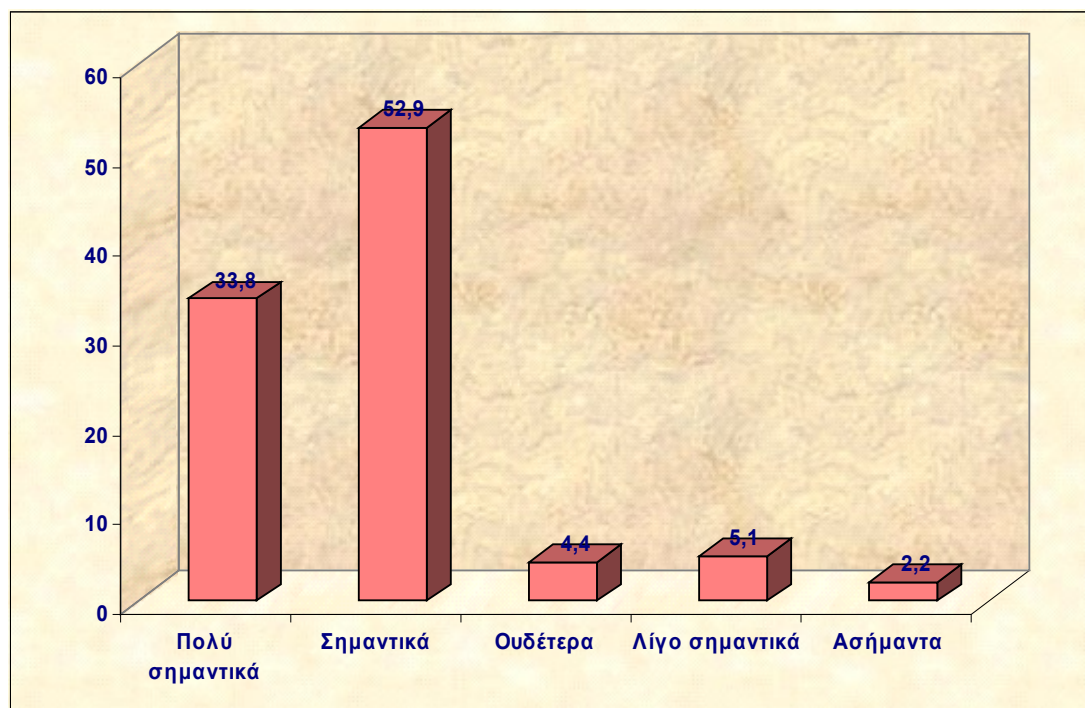
Το 44% θεωρεί τα αποτελέσματα *σημαντικά*, το 6% δεν παίρνει θέση και μόνο το 3% τα θεωρεί *ασήμαντα*.

Θα μπορούσαμε να προβληματιστούμε για τις υποκειμενικές αντιλήψεις των συνεργατών ως προς τα θετικά αποτελέσματα των προσπαθειών τους ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων. Συγκρίνοντας, όμως, τις απόψεις τους με τις απόψεις των διευθυντών των εμπλεκόμενων σχολείων διαπιστώνουμε ότι χωρίς να ταυτίζονται είναι πολύ κοντινές (διάγραμμα 53).

Πράγματι, οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων θεωρούν κατά 34% ότι τα αποτελέσματα του Έργου ως προς τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων είναι *πολύ σημαντικά* και κατά 53% ότι είναι *σημαντικά*. Παρόμοιες είναι και οι εκτιμήσεις των στελεχών.

Διάγραμμα 53

Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά τις εγγραφές των τσιγγανοπαίδων

Διευθυντές $N = 136$

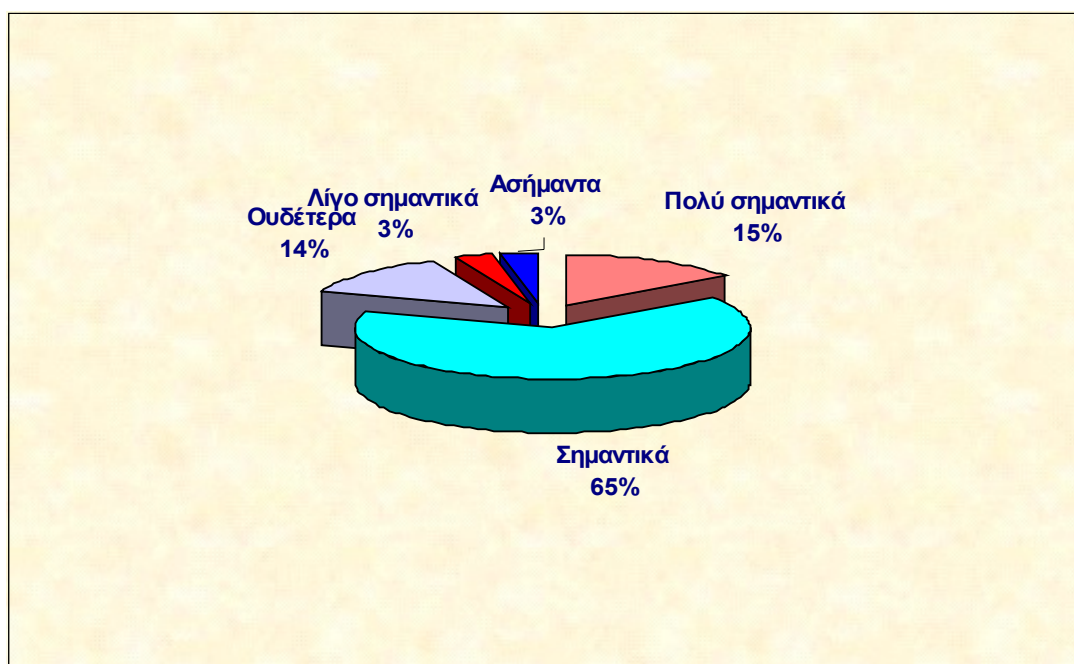
Όπως έχουμε διευκρινίσει η εγγραφή είναι η πρώτη φάση για την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων, και ίσως η ευκολότερη διότι μπορεί να πραγματοποιηθεί με την παροχή κινήτρων, όπως το επίδομα στους Τσιγγάνους που εγγράφουν τα παιδιά τους στο σχολείο.

Το πρόβλημα είναι κατά πόσο το Πρόγραμμα συνέβαλε στην αντιμετώπιση των αναμενόμενων διαρροών, όπως γνωρίζουμε ότι γίνεται πολύ συχνά από μελέτες περίπτωσης (π.χ. στην Κάτω Αχαΐα).

Οι εκτιμήσεις των συνεργατών για τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς τη σχολική διαρροή των τσιγγανοπαίδων είναι και πάλι θετικές (διάγραμμα 54).

Διάγραμμα 54

Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς τη διαρροή των τσιγγανοπαίδων

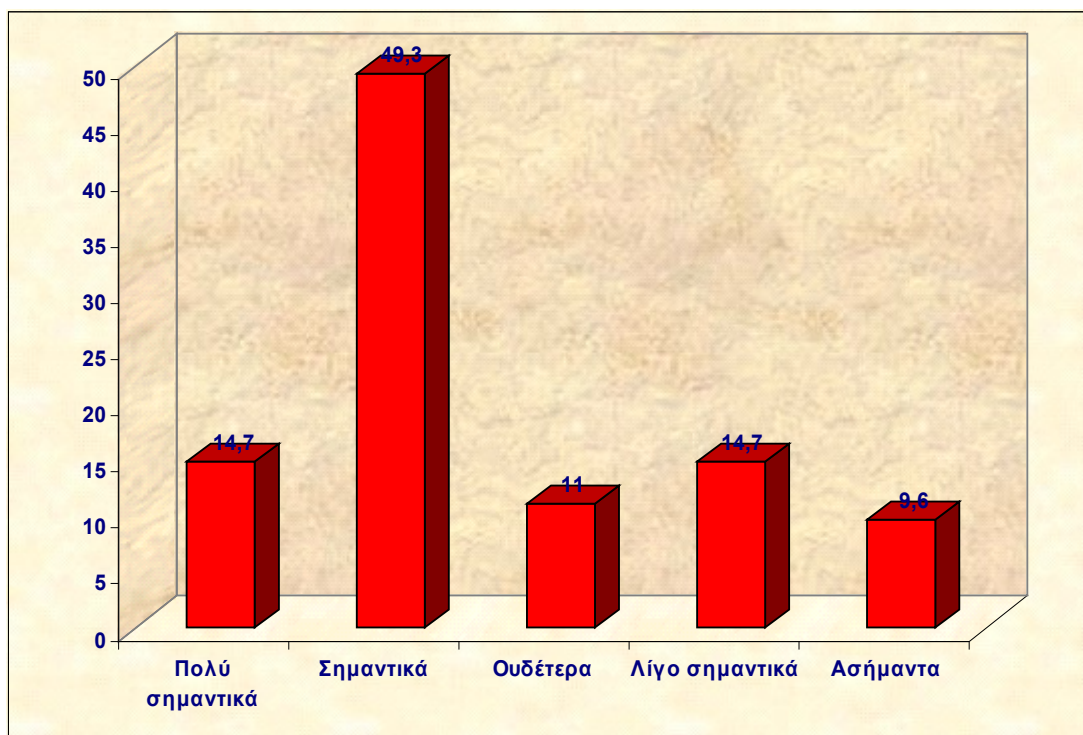
Συνεργάτες $N = 67$

Σύμφωνα με την πλειονότητα των συνεργατών (το 65% του συνόλου) τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής των τσιγγανοπαίδων είναι *σημαντικά*, και το 15% θεωρεί τα αποτελέσματα αυτά *πολύ σημαντικά*, το 14% δεν παίρνει θέση και ορισμένοι (6%) τα θεωρούν *λίγο σημαντικά* ή *ασήμαντα*.

Οι απόψεις αυτές των στελεχών επιβεβαιώνονται ως ένα βαθμό από τους διευθυντές των εμπλεκόμενων διευθυντών (διάγραμμα 55).

Διάγραμμα 55

Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά τις διαρροές των τσιγγανοπαίδων

Διευθυντές $N = 136$

Σύμφωνα με σχεδόν το 50% των διευθυντών τα αποτελέσματα του Έργου είναι *σημαντικά* στην αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής των τσιγγανοπαίδων.

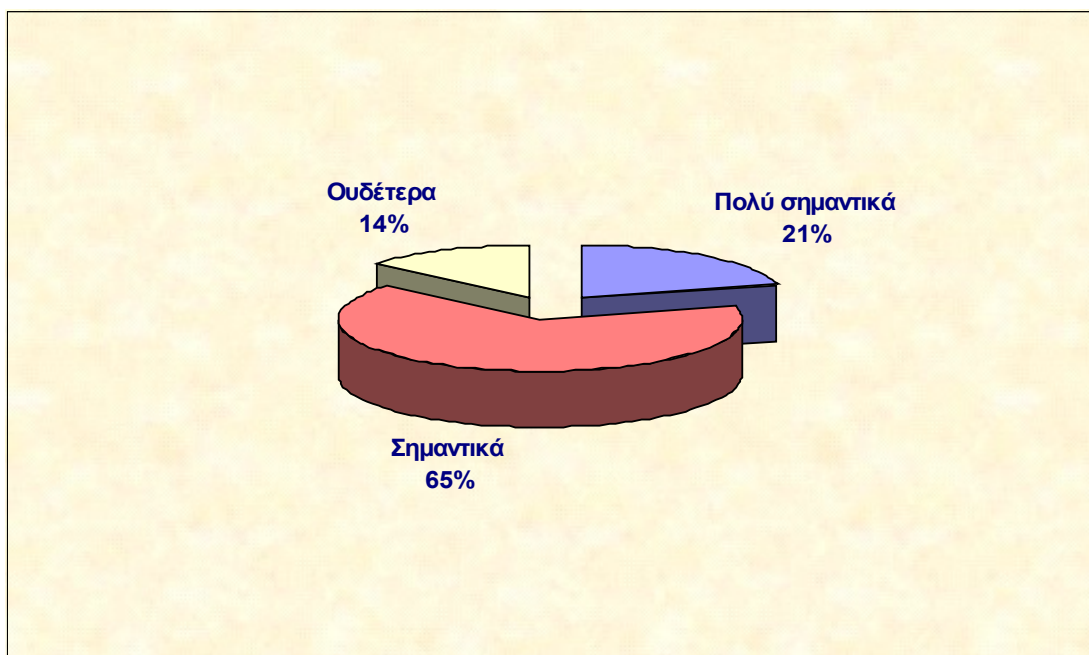
Το 15% των διευθυντών θεωρούν ότι τα αποτελέσματα ήταν *πολύ σημαντικά*, όμως περίπου το 25% του συνόλου δηλώνει ότι ήταν *λίγο σημαντικά* ή *ασήμαντα*.

Σύμφωνα με τους διευθυντές σε ένα στα τέσσερα σχολεία τα αποτελέσματα ως προς τη σχολική διαρροή δεν ήταν τα προσδοκώμενα.

Όσον αφορά γενικά τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων οι απόψεις των συνεργατών είναι πολύ θετικές (διάγραμμα 56).

Διάγραμμα 56

Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς γενικά τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων

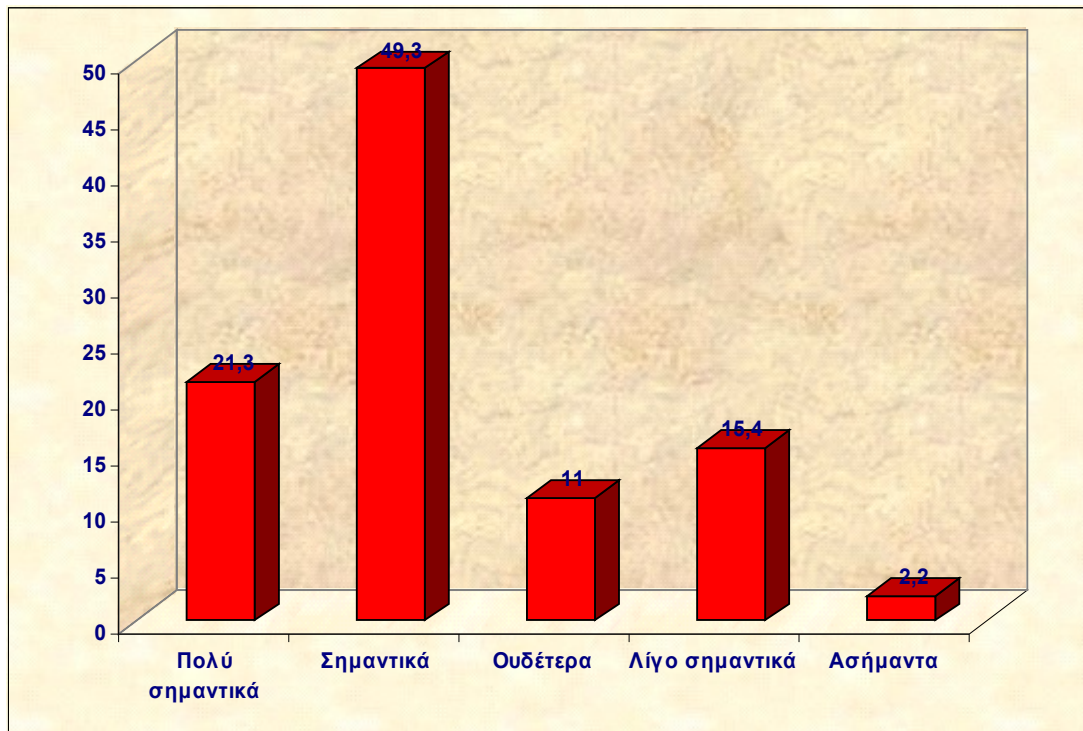
Συνεργάτες $N = 67$

Το 65% των συνεργατών θεωρούν *σημαντικά* τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων, και το 21% *πολύ σημαντικά*, ενώ οι υπόλοιποι δεν παίρνουν θέση.

Οι διευθυντές είναι πιο συγκρατημένοι στις εκτιμήσεις τους ως προς τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων (διάγραμμα 57). Σύμφωνα με το 50% των διευθυντών τα αποτελέσματα είναι *σημαντικά*, και για το 21% είναι *πολύ σημαντικά*.

Διάγραμμα 57

Εκτίμηση των αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά γενικά τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων

Διευθυντές $N = 136$

Όμως, το 11% του συνόλου των διευθυντών δεν παίρνει θέση, και σχεδόν για το 18% τα αποτελέσματα είναι *λίγο σημαντικά* ή *ασήμαντα*.

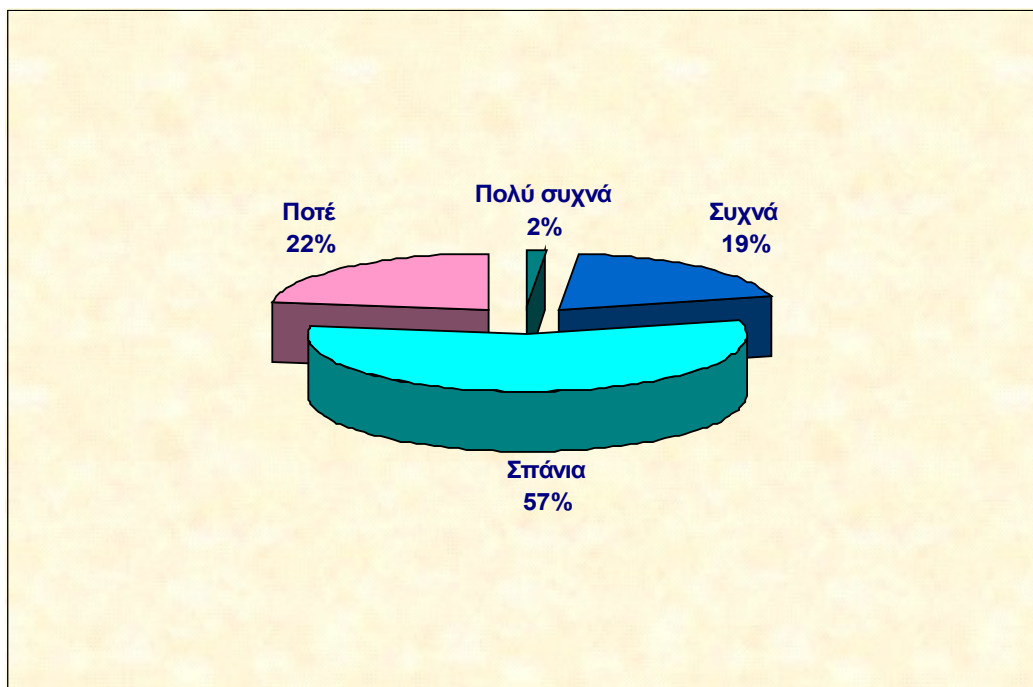
Τόσο, λοιπόν, οι διευθυντές όσο και τα στελέχη εκτιμούν τουλάχιστον στο 80% των σχολείων ότι τα αποτελέσματα ήταν σημαντικά ως προς τη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων.

Ένωσαν άραγε κάποια στιγμή απογοήτευση οι συνεργάτες και οι διευθυντές; Ένωσαν κάποια στιγμή ότι το συγκεκριμένο Πρόγραμμα δεν πρόκειται αν επιτύχει τους στόχους του; δηλαδή την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής και τη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων.

Σύμφωνα με τους ίδιους τους συνεργάτες (διάγραμμα 58) σπάνια ένιωσαν απογοήτευση (57% του συνόλου), ή ποτέ (22%). Όμως το 21% του συνόλου απαντούν συχνά ή πολύ συχνά.

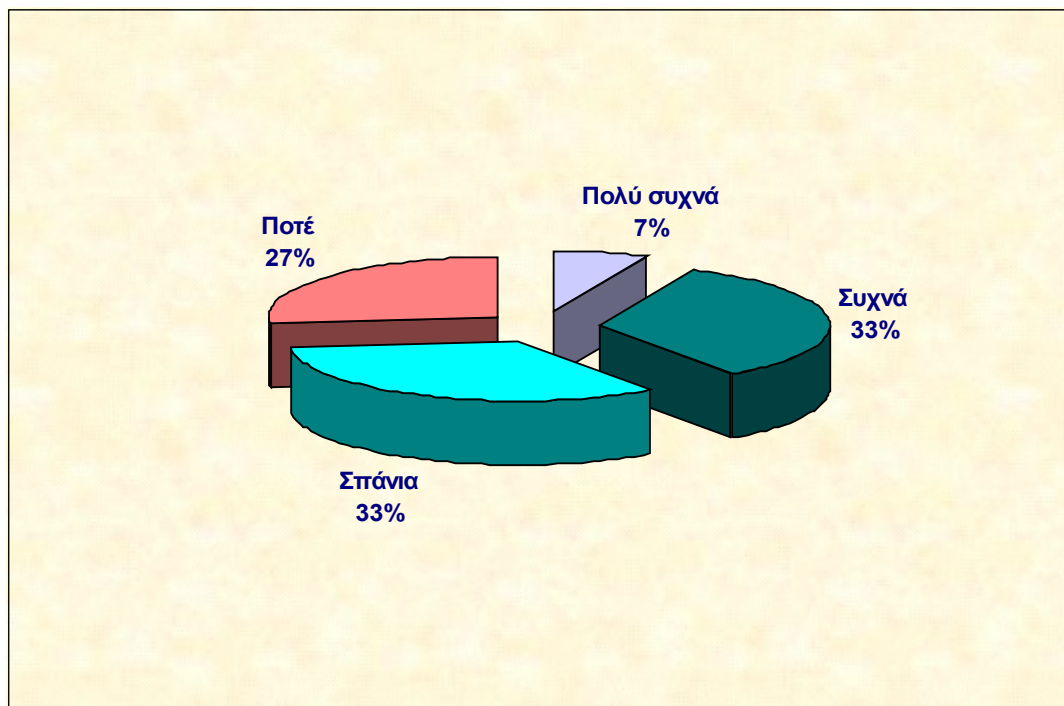
Διάγραμμα 58

Αισθήματα απογοήτευσης των συνεργατών

Συνεργάτες $N = 67$

Τα αισθήματα απογοήτευσης φαίνεται να είναι πολύ εντονότερα στους διευθυντές (διάγραμμα 59). Σπάνια απαντούν μόνο το 33% των διευθυντών και ποτέ το 27%. Αντίθετα το ποσοστό των διευθυντών που ένιωσαν απογοήτευση *πολύ συχνά* ή *συχνά* φτάνει το 40%.

Διάγραμμα 59**Αισθήματα απογοήτευσης από τους διευθυντές των εμπλεκομένων σχολείων**

Διευθυντές $N = 136$

Όπως φαίνεται το ποσοστό των διευθυντών που απογοητεύτηκαν είναι διπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού των συνεργατών.

Το αναμενόμενο ήταν οι διευθυντές έχοντας επίγνωση των δυσκολιών να είναι πιο προετοιμασμένοι από τους συνεργάτες για τις δυσκολίες που συναντά το Πρόγραμμα. Ενδεχομένως να πρόκειται για αυτοεκπληρούμενη προφητεία των διευθυντών που είναι ήδη επιφυλακτικοί ως προς το Πρόγραμμα.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Όσον αφορά αποτελέσματα του Προγράμματος στην τοπική κοινωνία, φαίνεται ότι το Πρόγραμμα ευαισθητοποίησε κυρίως τους γονείς.

Όπως φαίνεται από το διάγραμμα 60, σύμφωνα με το 50% των συνεργατών τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση των γονέων είναι *σημαντικά*, το 18% των συνεργατών τα θεωρούν *πολύ σημαντικά*, δεν παίρνουν θέση το 11% των συνεργατών, ενώ το 11% τα θεωρούν *λίγο σημαντικά* ή *ασήμαντα*.

Διάγραμμα 60

Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση των γονέων

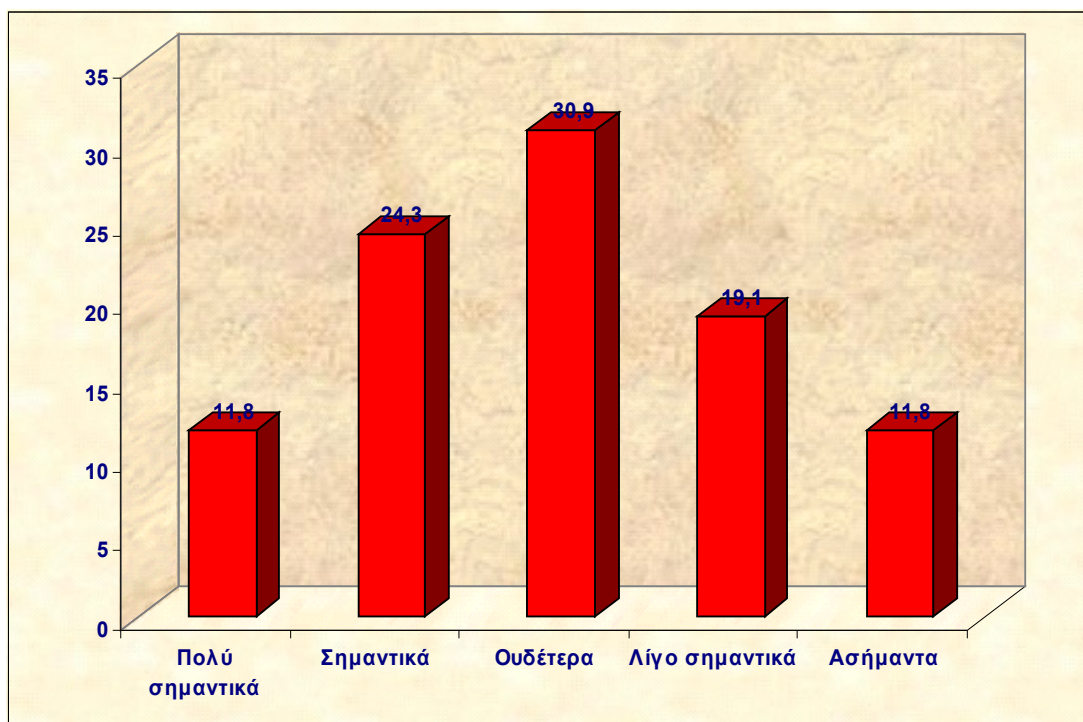

Συνεργάτες $N = 67$

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι οι διευθυντές στην πλειονότητά τους (διάγραμμα 61) δεν θεωρούν *πολύ σημαντικά* ή *σημαντικά* τα αποτελέσματα του Έργου ως προς την ευαισθητοποίηση των γονέων των μαθητών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Διάγραμμα 61

Εκτίμηση αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά την ευαισθητοποίηση των γονέων σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

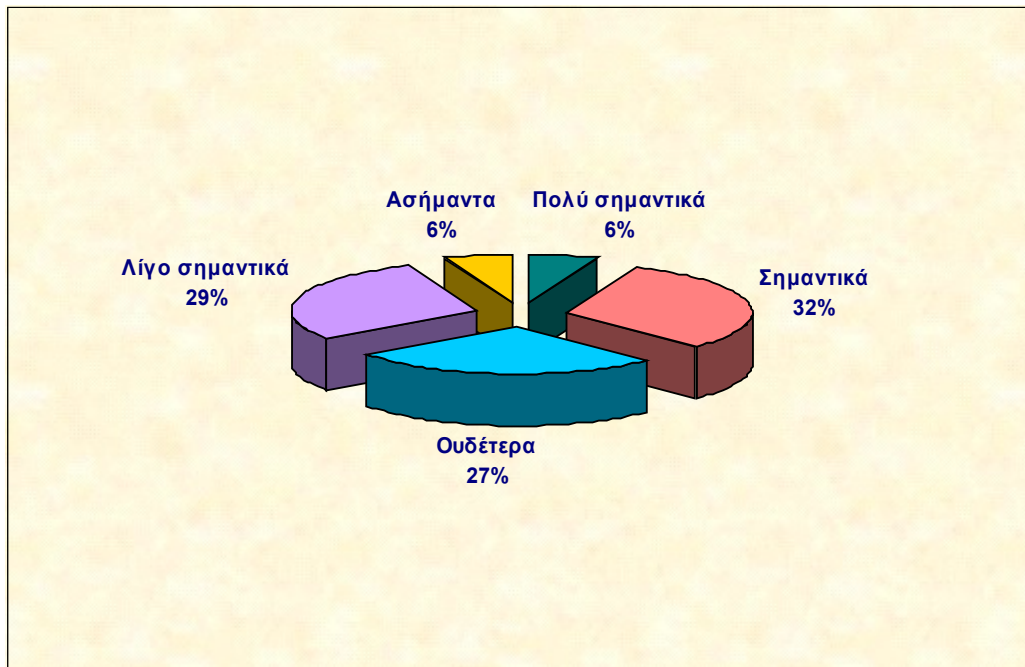

Διευθυντές $N = 136$

Οι απόψεις αυτές των διευθυντών μοιάζουν εύλογες, δεδομένου ότι οι γονείς είναι μη αναμενόμενο να ενδιαφέρονται για ζητήματα εκπαιδευτικών μεθόδων και πρακτικών.

Διάγραμμα 62

Εκτίμηση αποτελεσμάτων από τους συνεργάτες του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας

Συνεργάτες $N = 67$

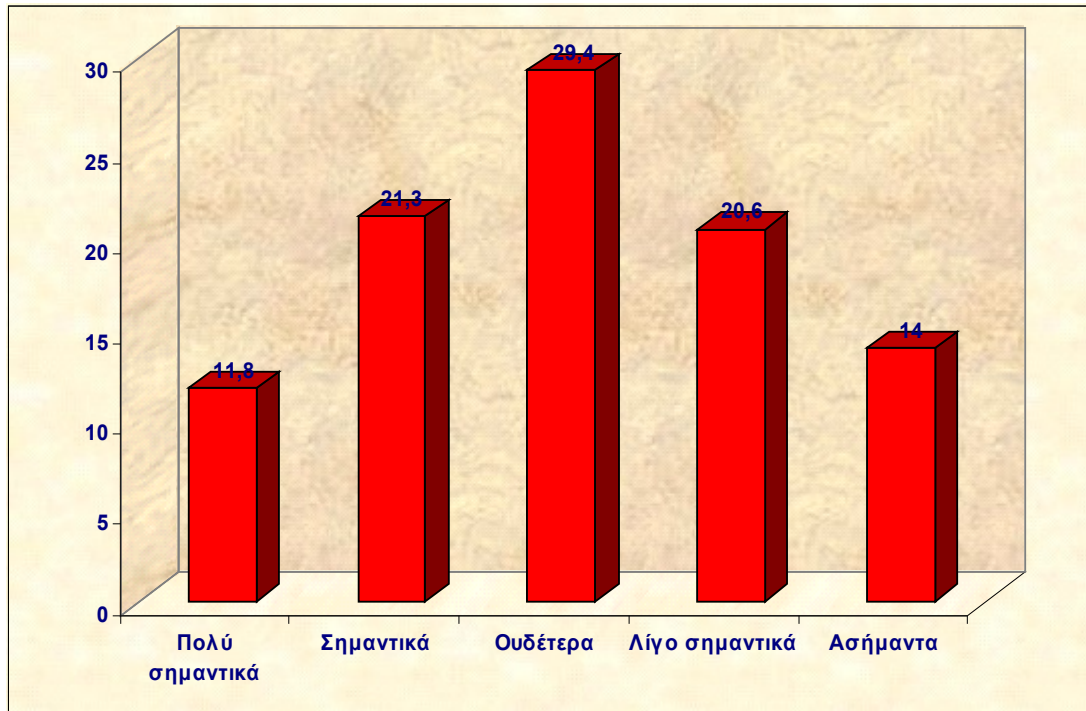
Η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας, όπως προκύπτει από τις εκτιμήσεις των συνεργατών του Προγράμματος, μάλλον είναι περιορισμένη. Για το 32% των συνεργατών τα αποτελέσματα είναι *σημαντικά*, *πολύ σημαντικά* μόνο για το 6%. Το 27% δεν παίρνει θέση, ενώ το 29% θεωρούν τα αποτελέσματα ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας ως *λίγο σημαντικά* και το 6% *ασήμαντα* (διάγραμμα 62).

Η ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης δεν είναι εύκολη. Κατά τη γνώμη μας έστω και σε μικρό βαθμό να επιτεύχθηκε αποτελεί αξιόλογο αποτέλεσμα του Προγράμματος (διάγραμμα 63).

Περίπου το 12% των διευθυντών θεωρούν *πολύ σημαντικά* τα αποτελέσματα του Έργου ως προς την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Το 21% των διευθυντών θεωρούν τα αποτελέσματα *σημαντικά*, το 30% των διευθυντών δεν παίρνουν θέση, το 20% τα θεωρούν *λίγο σημαντικά* και το 14% τα θεωρούν *ασήμαντα*.

Διάγραμμα 63

Εκτίμηση αποτελεσμάτων του Έργου σε ό,τι αφορά την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Διευθυντές $N = 136$

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία που παραθέσαμε, οι εκτιμήσεις των διευθυντών και των συνεργατών διαφέρουν για τα αποτελέσματα του Προγράμματος ως προς την ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών για τους στόχους του. Όμως, παρ' όλα αυτά οι εκτιμήσεις τους δείχνουν ότι υπάρχουν αποτελέσματα σ' αυτό το πεδίο, τα οποία είτε χαρακτηρίζονται *πολύ σημαντικά*, είτε *σημαντικά* είτε *λίγο σημαντικά*, αποτελούν ένα σημείο καμπής, ένα ορόσημο σε σχέση με το παρελθόν.

Στο βαθμό που το πρόβλημα έχει τεθεί με τρόπο συστηματικό, οι τοπικές κοινωνίες δεν μπορούν να αγνοούν ότι υπάρχουν τσιγγανόπαιδα που πρέπει να φοιτήσουν στο σχολείο με ό,τι αυτό συνεπάγεται (νέες σχολικές αίθουσες, μεταφορά τους στο σχολείο, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, συν-φύιτηση με τα άλλα παιδιά).

ΣΤ. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Εισαγωγή

Οι επιπτώσεις ενός Προγράμματος είναι τα ευρύτερα μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα. Δεν είναι άμεσα αποτελέσματα που μπορούμε να τα μετρήσουμε αμέσως μετά την ολοκλήρωσή του, είναι επιδράσεις που έχουν τα ίδια τα αποτελέσματα του Προγράμματος σε βάθος χρόνου.

Αν τα αποτελέσματα, τόσο τα διανεμόμενα όσο και τα μη διανεμόμενα, δημιουργούν μια νέα κατάσταση όσον αφορά την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων, οι επιπτώσεις του Προγράμματος θα είναι οι αλλαγές που θα επιφέρουν οι διαστάσεις αυτής της νέας πραγματικότητας, καθώς και τα δρώντα υποκείμενα μέσα στη νέα κατάσταση.

Όταν σε ένα σχολείο κάποια τσιγγανόπαιδα φοιτούν κανονικά στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου με την παρέμβαση του Προγράμματος, οι αρχικές εντάσεις και ενστάσεις της περιβάλλουσας κοινωνίας έχουν πια ξεπεραστεί από την πραγματικότητα. Το αποτέλεσμα του Προγράμματος σε ένα σχολείο είναι η εκπαιδευτική ένταξη μερικών τσιγγανοπαίδων, οι επιπτώσεις είναι π.χ. ότι η εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων θεωρείται πιά εφικτή.

Θα αναφερθούμε στις αναμενόμενες επιπτώσεις του Προγράμματος στους εκπαιδευτικούς, στα τσιγγανόπαιδα, στους γονείς και στην τοπική κοινωνία.

1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ

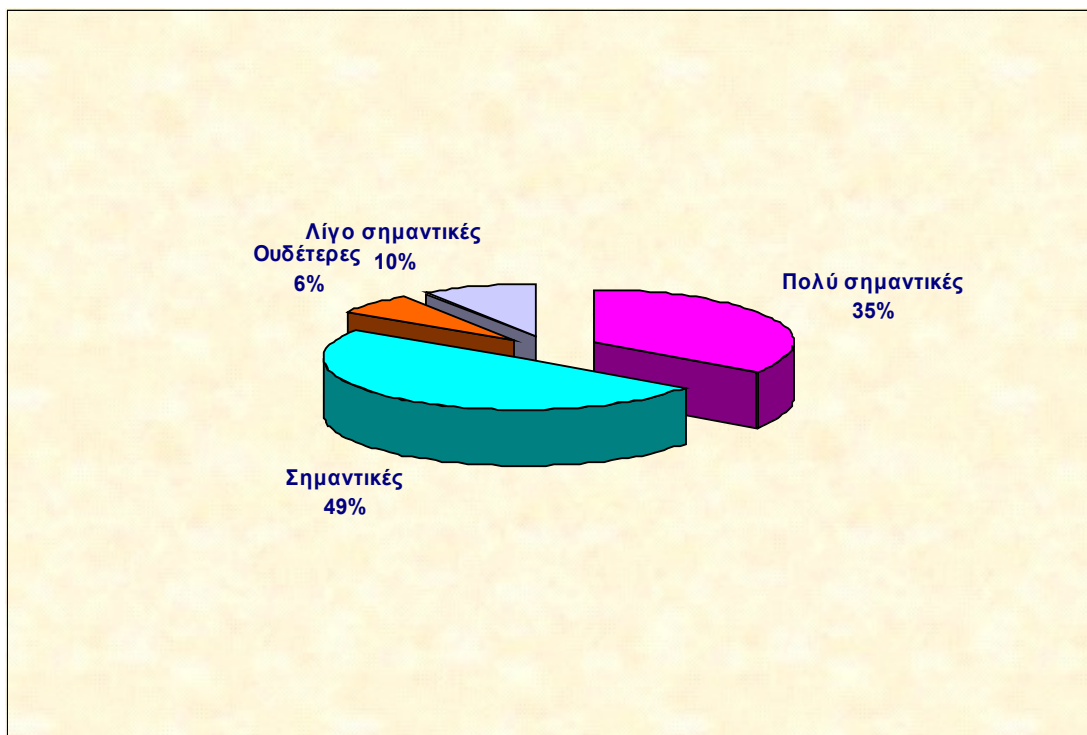
Εξετάζοντας τις απόψεις των συνεργατών και των διευθυντών για τις επιπτώσεις του Προγράμματος στους εκπαιδευτικούς, το αναμενόμενο είναι κατ' αρχήν να σκιαγραφήσουμε ποιές είναι οι επιπτώσεις στους ίδιους. Θα σχηματίσουμε έτσι μια εικόνα για τις αναπαραστάσεις τους ως προς την εμβέλεια του Προγράμματος.

Από το διάγραμμα 64 φαίνεται ότι οι συνεργάτες στην πλειονότητά τους θεωρούν *πολύ σημαντικές* (35% του συνόλου) ή *σημαντικές* (49%) τις επιπτώσεις του Προγράμματος στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. *Λίγο σημαντικές* τις θεωρούν το 10%.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι επιπτώσεις του Προγράμματος στο πεδίο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι τουλάχιστον σημαντικές, σύμφωνα με τους συνεργάτες.

Διάγραμμα 64

Επιπτώσεις του Προγράμματος στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

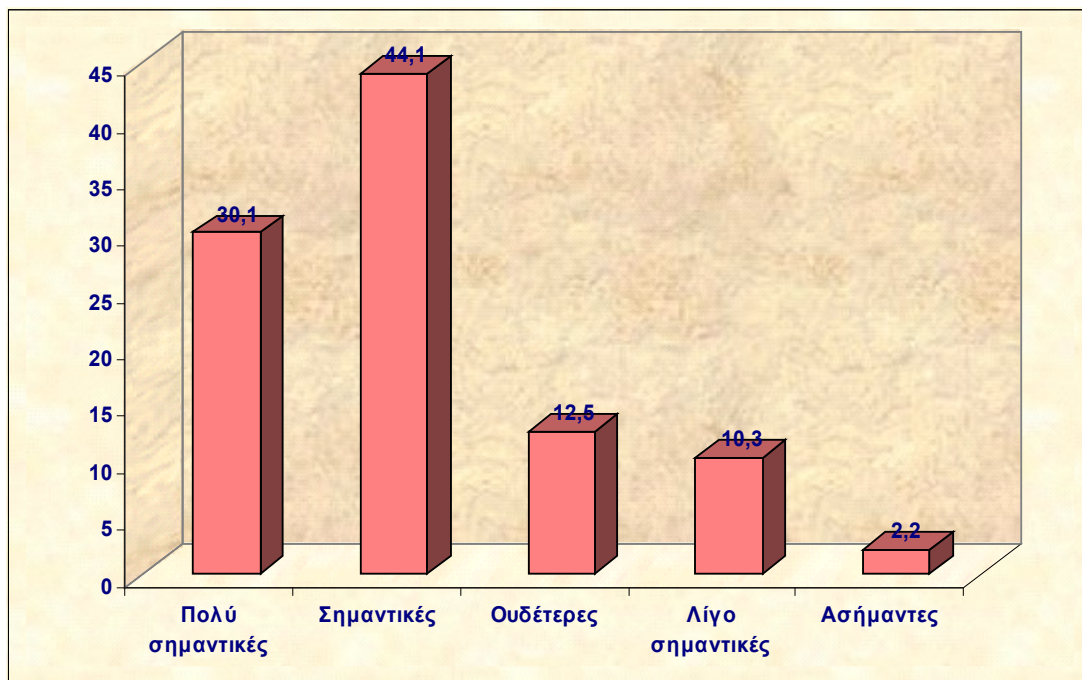

Συνεργάτες $N = 67$

Προς την ίδια κατεύθυνση βρίσκονται και οι εκτιμήσεις των διευθυντών (διάγραμμα 65). Οι επιπτώσεις του Προγράμματος στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης θεωρούνται *πολύ σημαντικές* από το 30% των διευθυντών και *σημαντικές* από το 44% των διευθυντών.

Διάγραμμα 65

Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Διευθυντές $N = 136$

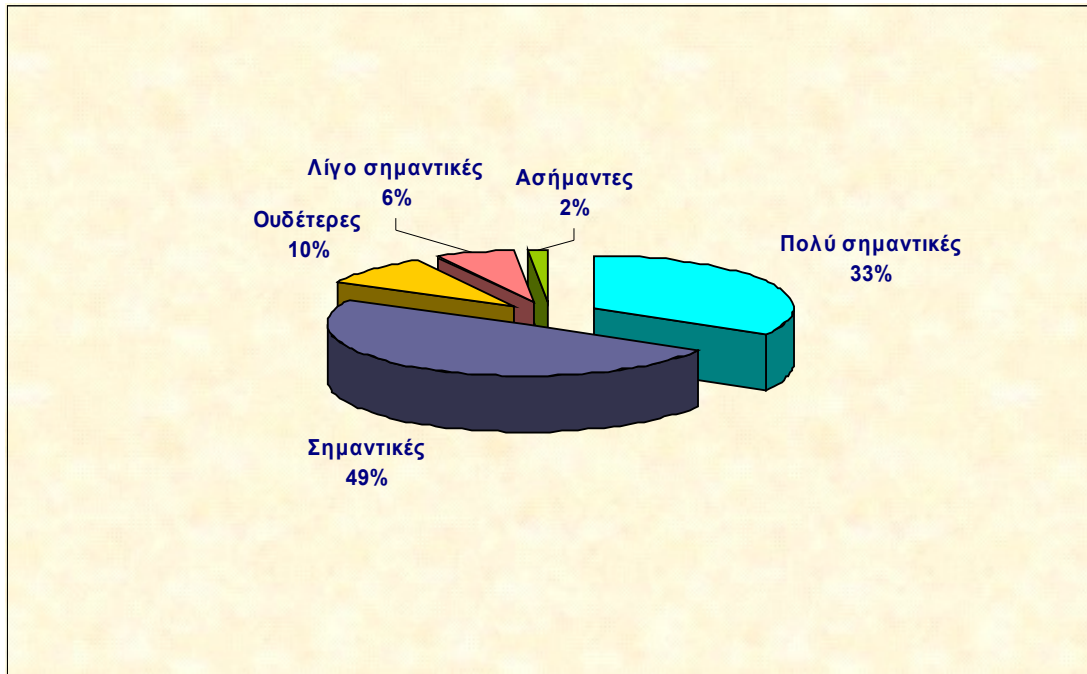
Λίγο σημαντικές θεωρούνται οι επιπτώσεις από το 10% του συνόλου.

Είναι σαφές ότι στο πεδίο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης το Πρόγραμμα έχει παράξει σημαντική **τεχνογνωσία** και έχει δημιουργήσει μια νέα κατάσταση, στο βαθμό που αναμένεται να υπάρχουν πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα.

Ακρογωνιαίος λίθος για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί η αποδοχή της ετερότητας του άλλου. Η πλειονότητα των στελεχών υποστηρίζει ότι οι επιπτώσεις του Προγράμματος για την αποδοχή της ετερότητας από τους εκπαιδευτικούς (διάγραμμα 66) είναι **πολύ σημαντική** (33% του συνόλου) ή **σημαντική** (49%).

Διάγραμμα 66

Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους εκπαιδευτικούς

Συνεργάτες $N = 67$

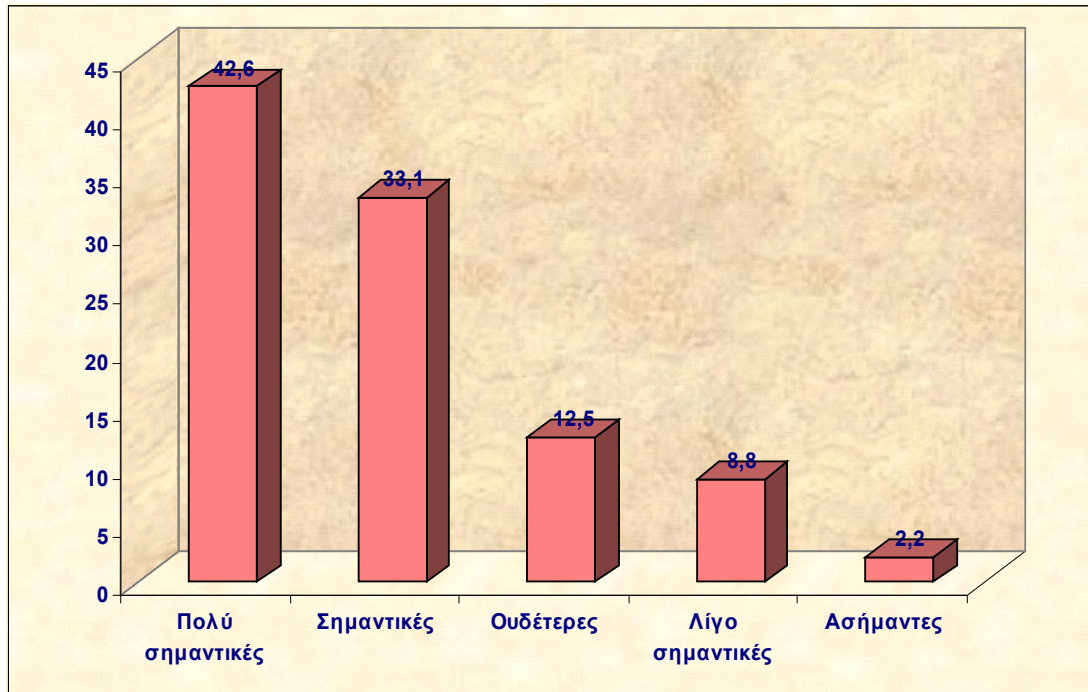
Ακόμη και αν πρόκειται για υποκειμενικές εκτιμήσεις, ενδεχομένως και αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, οι ίδιοι οι συνεργάτες φαίνεται να έχουν αποδεχθεί την ετερότητα.

Ακόμη πιο έντονα υπογραμμίζουν οι διευθυντές τις θετικές επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους εκπαιδευτικούς. Σύμφωνα με το 43% των διευθυντών οι επιπτώσεις στο πεδίο αυτό είναι *πολύ σημαντικές* και σύμφωνα με το 33% είναι *σημαντικές* (διάγραμμα 67).

Διάγραμμα 67

**Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας
από τους εκπαιδευτικούς**

Διευθυντές $N = 136$

Συνεπώς, τόσο οι συνεργάτες όσο και οι διευθυντές εκτιμούν ότι οι επιπτώσεις στην αποδοχή της ετερότητας του άλλου είναι σημαντικές. Φαίνεται, λοιπόν, ότι πράγματι έχει δημιουργηθεί μια δυναμική σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στα εμπλεκόμενα σχολεία.

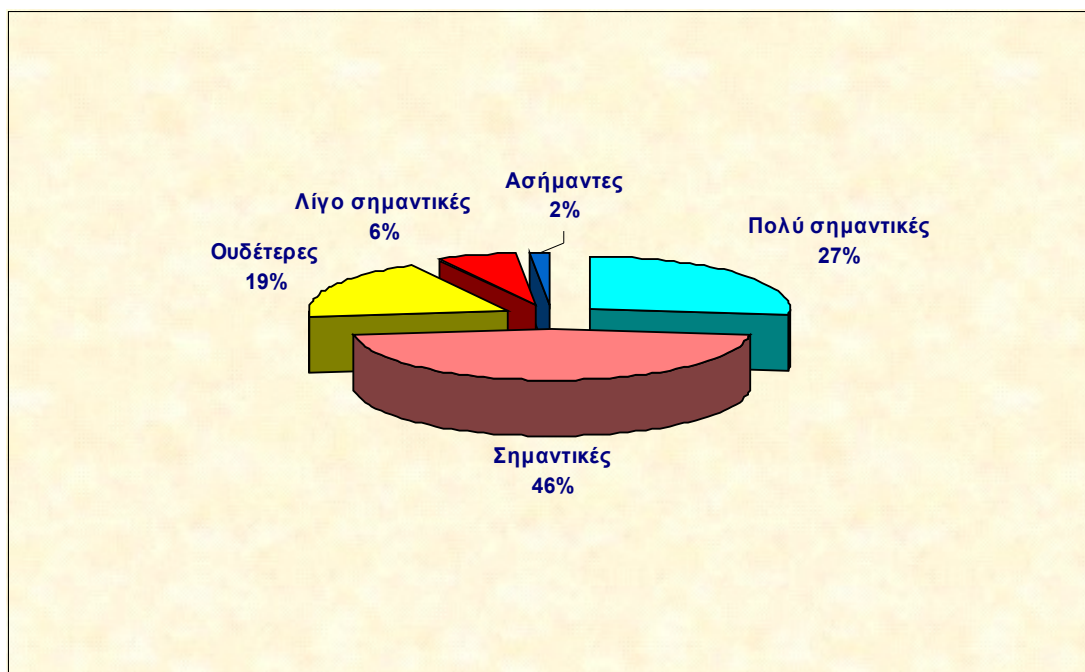
2. ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΑ

Ο τελικός αποδέκτης των δραστηριοτήτων του Προγράμματος είναι οι εμπλεκόμενοι μαθητές και κυρίως τα τσιγγανόπαιδα, που είναι και οι επωφελούμενοι του Έργου.

Σύμφωνα με τους συνεργάτες (διάγραμμα 68) οι επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές είναι *πολύ σημαντικές* (27% του συνόλου) ή *σημαντικές* (46% του συνόλου). *Λίγο σημαντικές* ή *ασήμαντες* τις θεωρούν το 8% των συνεργατών. Το 19% δεν παίρνει θέση για το θέμα αυτό.

Διάγραμμα 68

Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές

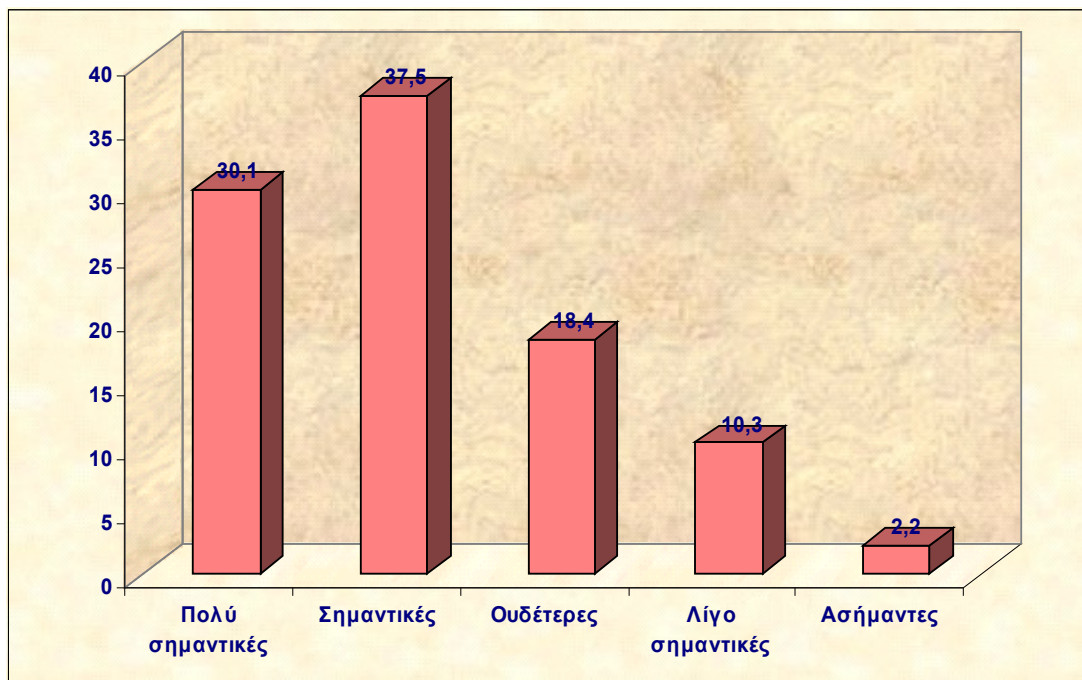

Συνεργάτες $N = 67$

Από το διάγραμμα 69 προκύπτει ότι και οι διευθυντές, παρ' όλο που το 18% δεν παίρνει θέση, εκτιμούν ότι οι επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές είναι *πολύ σημαντικές* (30% του συνόλου) ή *σημαντικές* (38% του συνόλου). Μόνο το 12% των διευθυντών θεωρούν τις επιπτώσεις του Προγράμματος στο πεδίο αυτό *λίγο σημαντικές* ή *ασήμαντες*.

Διάγραμμα 69

Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές

Διευθυντές $N = 136$

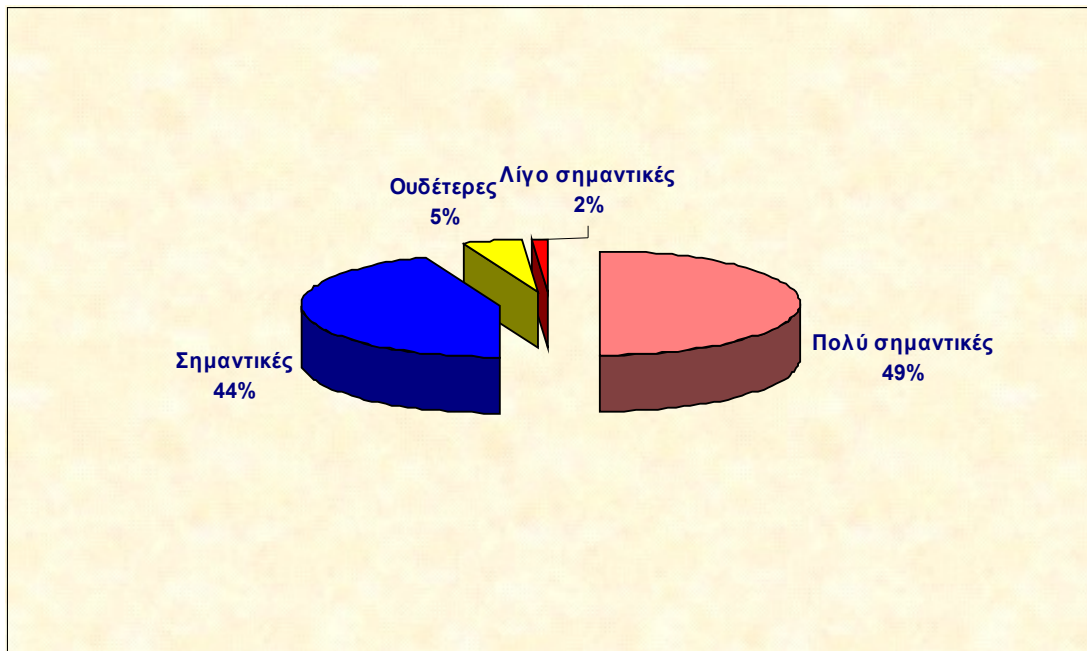
Φαίνεται λοιπόν ότι τόσο οι συνεργάτες όσο και οι διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων είναι αισιόδοξοι για τις μεσοπρόθεσμες επιπτώσεις του Προγράμματος στους μαθητές.

Η αποδοχή της ετερότητας από τους μαθητές δεν αποτελεί στόχο του Προγράμματος αλλά μια από τις προϋποθέσεις για την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων. Πρόκειται ωστόσο για ένα σημαντικό προαπαιτούμενο για την υπέρβαση του εκπαιδευτικού αποκλεισμού.

Οι συνεργάτες θεωρούν ότι οι επιπτώσεις του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων (διάγραμμα 70) είναι *πολύ σημαντικές* (49% του συνόλου) ή *σημαντικές* (44% του συνόλου). Ελάχιστοι συνεργάτες θεωρούν τις επιπτώσεις *λίγο σημαντικές*.

Διάγραμμα 70

Επιπτώσεις του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων

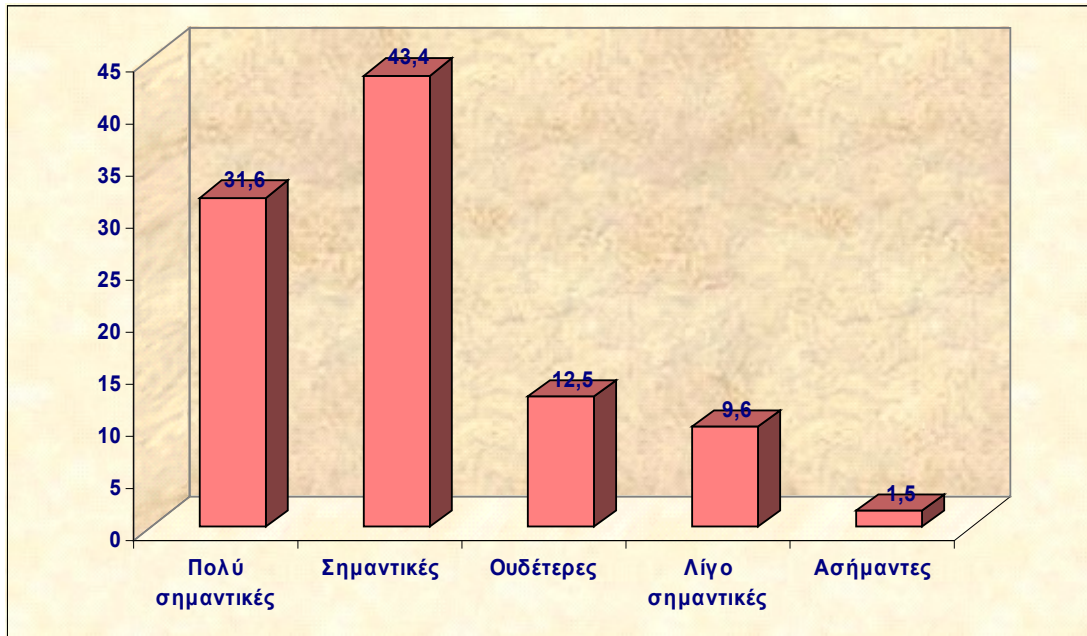
Συνεργάτες $N = 67$

Οι αισιόδοξες εκτιμήσεις των συνεργατών για τις σημαντικές επιπτώσεις του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων επιβεβαιώνονται σε μεγάλο βαθμό από τους διευθυντές των εμπλεκόμενων σχολείων.

Οι διευθυντές θεωρούν τις επιπτώσεις του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων *πολύ σημαντικές* (32% του συνόλου) ή *σημαντικές* (43% του συνόλου). Το 10% των διευθυντών θεωρούν τις επιπτώσεις του Προγράμματος στη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων *λίγο σημαντικές* και το 12% δεν παίρνει θέση (διάγραμμα 71).

Διάγραμμα 71

Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στη σχολική φοίτηση των τσιγγανοπαίδων

Διευθυντές $N = 136$

Φαίνεται ότι οι εκτιμήσεις τόσο των συνεργατών όσο και των διευθυντών είναι αισιόδοξες, με βάση προφανώς τα αποτελέσματα τα οποία ήδη έχουν διαπιστώσει και που ήδη αναλύσαμε.

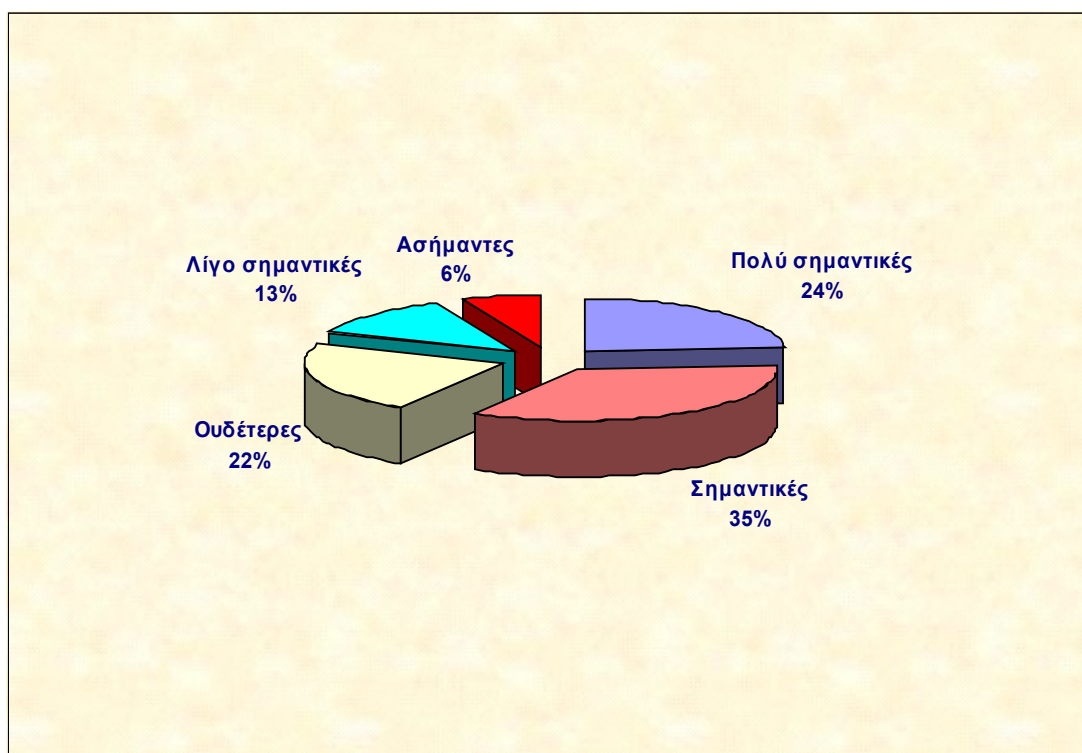
3. ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οι γονείς των μαθητών των εμπλεκόμενων σχολείων ανήκουν στις τοπικές κοινωνίες και τις επηρεάζουν, αλλά και επηρεάζονται από το τοπικό κοινωνικό κλίμα.

Συνεπώς, οι επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους γονείς (διάγραμμα 72) έχουν μεγάλη σημασία για τις στάσεις της τοπικής κοινωνίας απέναντι στους Τσιγγάνους.

Διάγραμμα 72

Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους γονείς

Συνεργάτες $N = 67$

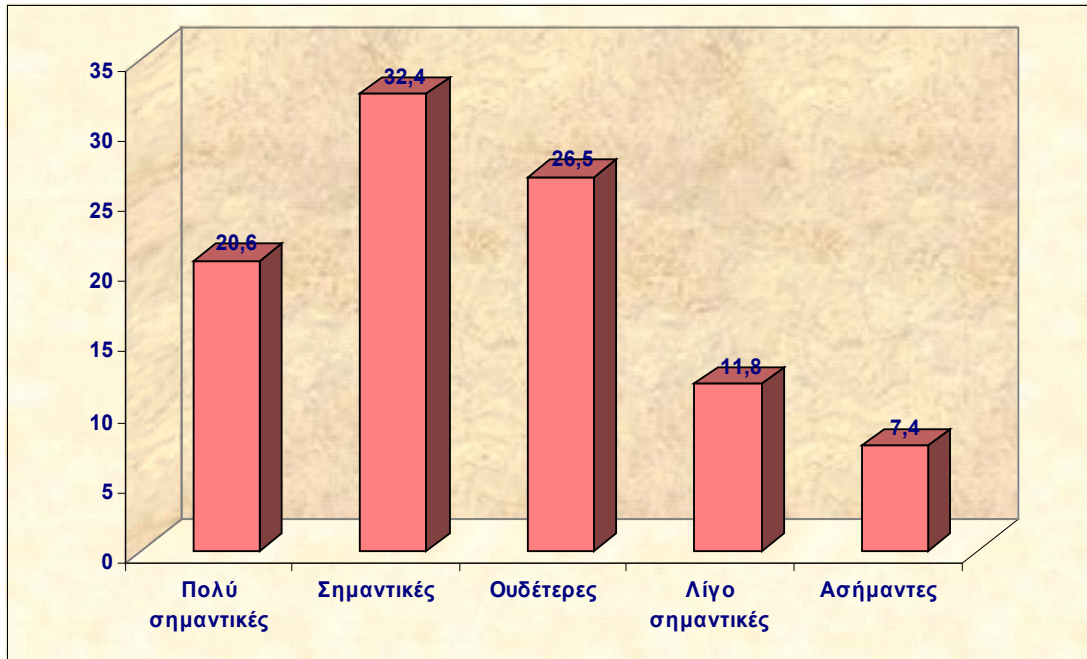
Το 24% των συνεργατών θεωρούν τις επιπτώσεις αυτές *πολύ σημαντικές* και το 35% *σημαντικές*. *Λίγο σημαντικές* ή *ασήμαντες* τις θεωρούν το 19% των συνεργατών.

Ανάλογες είναι και οι απόψεις που διατυπώνουν οι διευθυντές για τις επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας από τους γονείς (διάγραμμα 73).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι συνεργάτες και οι διευθυντές θεωρούν ότι οι μεσοπρόθεσμες επιπτώσεις του Προγράμματος, στην αποδοχή της ετερότητας θα είναι θετικές.

Διάγραμμα 73

**Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας
από τους γονείς**

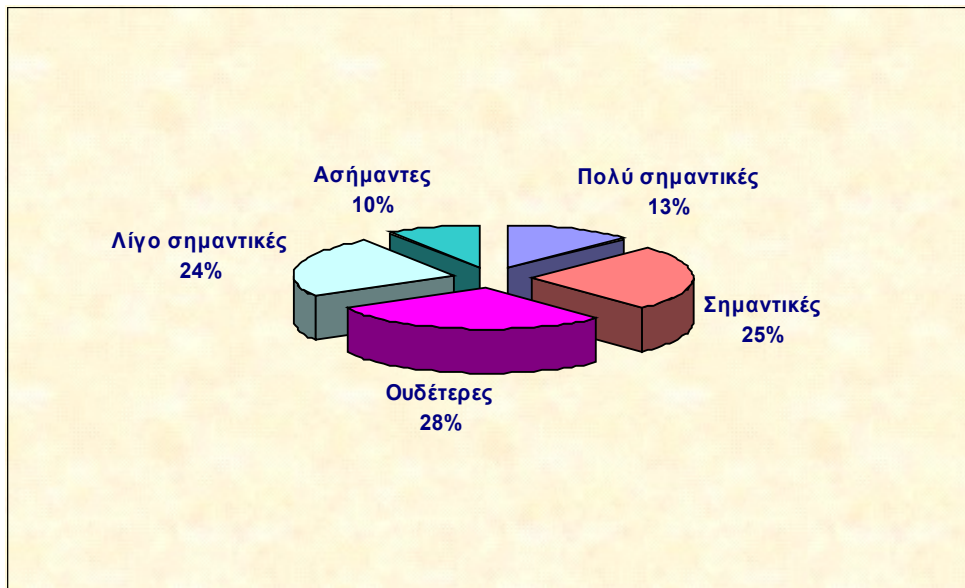

Διευθυντές $N = 136$

Οι αναπαραστάσεις των στελεχών για τις επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, γιατί δείχνουν το κοινωνικό κλίμα σε τοπικό επίπεδο απέναντι στους Τσιγγάνους (διάγραμμα 74).

Διάγραμμα 74

Επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας

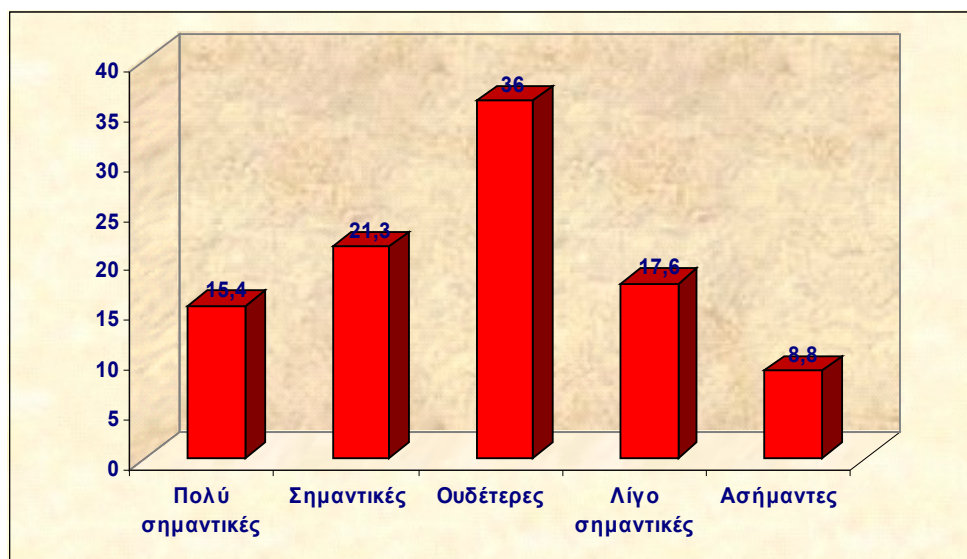

Συνεργάτες $N = 67$

Η πλειονότητα των συνεργατών δεν θεωρούν *πολύ σημαντικές* ή *σημαντικές* τις επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε τοπικό επίπεδο. Μόνο το 13% των συνεργατών τις θεωρούν *πολύ σημαντικές* και το 38% τις θεωρούν *σημαντικές*.

Διάγραμμα 75

Εκτίμηση των επιπτώσεων του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας

Διευθυντές $N = 136$

Ανάλογες είναι και οι απαντήσεις των διευθυντών (διάγραμμα 75) Σύμφωνα με την πλειονότητα, οι επιπτώσεις του Προγράμματος στην αποδοχή της ετερότητας σε τοπικό επίπεδο δεν είναι σημαντικές. Μόνο το 15% των διευθυντών τις θεωρούν *πολύ σημαντικές* και το 21% *σημαντικές*.

Υπάρχουν, όμως, και ορισμένοι συνεργάτες και διευθυντές που θεωρούν ότι οι επιπτώσεις του Προγράμματος ήταν *πολύ σημαντικές* ή *σημαντικές*. Είναι σαφές ότι πρόκειται για περιοχές στις οποίες υπήρχαν οι προϋποθέσεις για να δοθεί έμφαση για την κοινωνική ένταξη των Τσιγγάνων στην περιβάλλουσα κοινωνία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Παραθέτουμε τις κυριότερες δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι συνεργάτες του Προγράμματος στην εφαρμογή του, ώστε να «φωτογραφίσουμε» τα κυριότερα εμπόδια που παρουσιάζονται στην εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων (διάγραμμα 76).

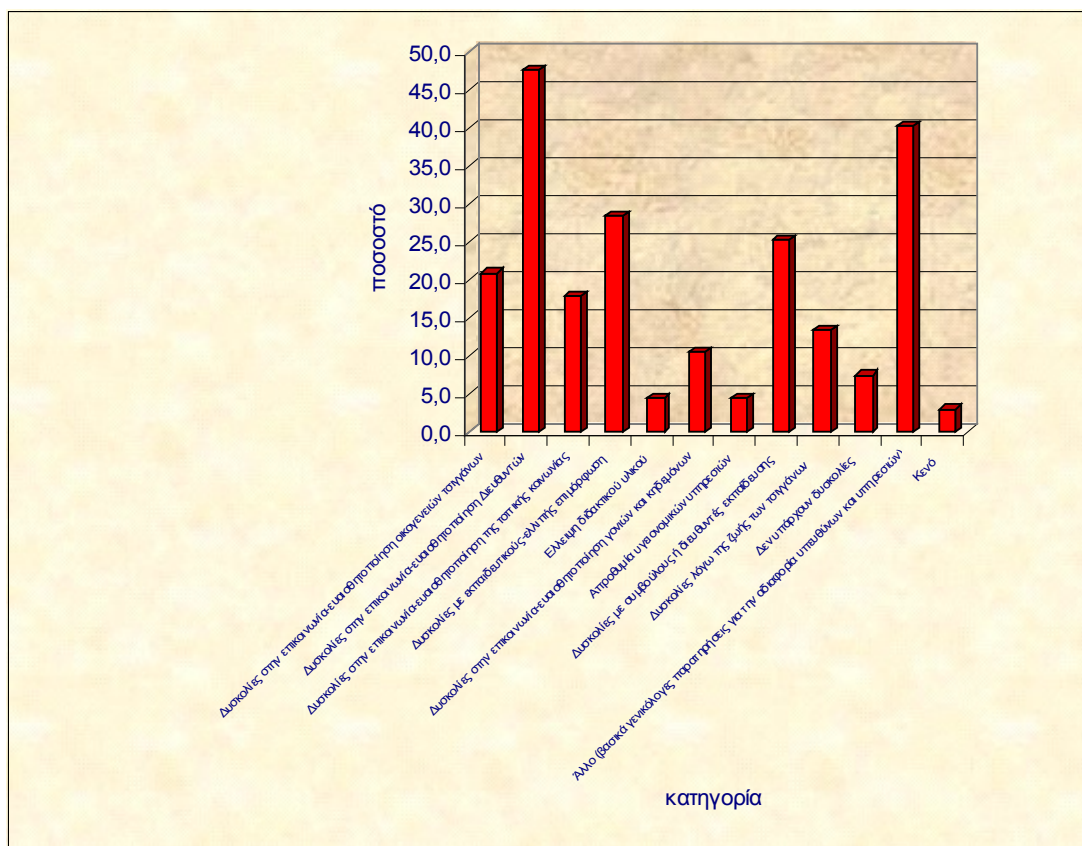
Οι κυριότερες δυσκολίες που εντοπίζονται είναι οι εξής:

1. Δυσκολίες στην επικοινωνία-ευαισθητοποίηση οικογενειών τσιγγάνων
2. Δυσκολίες στην επικοινωνία-ευαισθητοποίηση διευθυντών
3. Δυσκολίες στην επικοινωνία-ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας
4. Δυσκολίες με εκπαιδευτικούς-ελλιπής επιμόρφωση
5. Έλλειψη διδακτικού υλικού
6. Δυσκολίες στην επικοινωνία-ευαισθητοποίηση γονιών και κηδεμόνων
7. Απροθυμία υγειονομικών υπηρεσιών
8. Δυσκολίες με συμβούλους και προϊσταμένους εκπαίδευσης
9. Δυσκολίες λόγω της ζωής των Τσιγγάνων

Υπάρχουν και ορισμένοι συνεργάτες που υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν δυσκολίες.

Διάγραμμα 76

Δυσκολίες εφαρμογής του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Όπως διαπιστώνουμε (διάγραμμα 76) σχεδόν το 50% των συνεργατών απαντούν ότι δυσκολίες είχαν στην επικοινωνία τους και στην ευαισθητοποίηση των **διευθυντών** των εμπλεκόμενων σχολείων. Φαίνεται ότι αντιμετωπίστηκαν πολλές περιπτώσεις παθητικού – ή ενδεχομένως και ενεργητικού – εκπαιδευτικού αποκλεισμού τσιγγανοπαίδων.

Σχεδόν το 30% των συνεργατών είχαν δυσκολίες με τους εκπαιδευτικούς, τις οποίες αποδίδουν στην ελλιπή τους επιμόρφωση. Επίσης, το 25% των συνεργατών είχαν δυσκολίες με σχολικούς συμβούλους και με προϊσταμένους εκπαίδευσης, καθώς και στην επικοινωνία τους και στην ευαισθητοποίηση των τσιγγάνικων οικογενειών.

Είναι σαφές ότι σύμφωνα με συνεργάτες οι κυριότερες δυσκολίες προέρχονται από τον εκπαιδευτικό μηχανισμό και δευτερευόντως από τους Τσιγγάνους. Φαίνεται ότι πρόκειται για παγιωμένες καταστάσεις τόσο στον εκπαιδευτικό μηχανισμό όσο και στην τσιγγάνικη κοινότητα.

Υπενθυμίζουμε ότι ως ανασταλτικούς παράγοντες στη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων οι συνεργάτες θεωρούσαν τους Τσιγγάνους και την κουλτούρα τους. Οι δυσκολίες φαίνεται όμως ότι προκύπτουν από τον εκπαιδευτικό θεσμό.

Τα αναμενόμενα διαρκή αποτελέσματα του Προγράμματος, που θεμελιώνουν τη βιωσιμότητά του, σύμφωνα με τους συνεργάτες (διάγραμμα 77) είναι πολύ σημαντικά.

Ειδικότερα τα διαρκή αποτελέσματα του Προγράμματος εντοπίζονται σε τρεις άξονες

A. Εκπαιδευτική δομή

- A1. Εκπαιδευτική δομή - διοίκηση εκπαίδευσης
- A2. Εκπαιδευτική δομή - εκπαιδευτικοί
- A3. Εκπαιδευτική δομή - μαθητές

B. Κοινωνική δομή

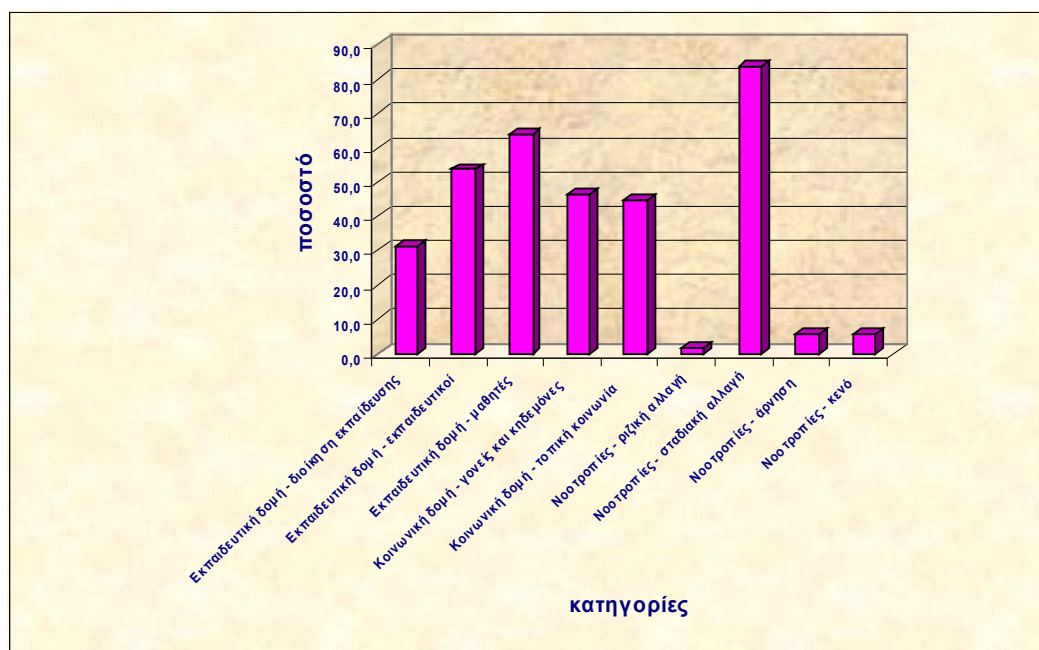
- B1. Κοινωνική δομή - γονείς και κηδεμόνες
- B2. Κοινωνική δομή - τοπική κοινωνία

Γ. Νοοτροπίες

- Γ1. Νοοτροπίες - ριζική αλλαγή
- Γ2. Νοοτροπίες - σταδιακή αλλαγή
- Γ3. Νοοτροπίες - άρνηση
- Γ4. Νοοτροπίες - γενικά

Διάγραμμα 77

Άποψη συνεργατών για τα διαρκή αποτελέσματα του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

Το 80% των συνεργατών ως αναμενόμενα διαρκή αποτελέσματα του Προγράμματος θεωρούν τη σταδιακή αλλαγή της νοοτροπίας των εμπλεκομένων.

Το 60% των συνεργατών θεωρούν ως αναμενόμενο διαρκές αποτέλεσμα τις αλλαγές στα τσιγγανόπαιδα που φοίτησαν στο σχολείο.

Το 50% των συνεργατών θεωρούν ως αναμενόμενο διαρκές αποτέλεσμα την αλλαγή των εκπαιδευτικών.

Περίπου 40% θεωρούν ως αναμενόμενα διαρκή αποτελέσματα τις αλλαγές των γονέων και κηδεμόνων και της τοπικής κοινωνίας, και μόνο το 30% των συνεργατών θεωρούν ως διαρκές αποτέλεσμα τις αλλαγές στη διοίκηση της εκπαίδευσης.

Φαίνεται παράδοξο να θεωρούνται οι αλλαγές στη νοοτροπία διαρκή αποτελέσματα περισσότερο απ' ό,τι οι αλλαγές στη διοίκηση της εκπαίδευσης. Μάλλον δεν πρόκειται για θεσμικές αλλαγές, αλλά για την ευαισθητοποίηση των εκπροσώπων του εκπαιδευτικού θεσμού.

Εφαρμόζοντας και επεκτείνοντας το μοντέλο CIPP αναφερθήκαμε στις δραστηριότητες του Προγράμματος ως προς τους διάφορους εμπλεκόμενους: εκπαιδευτικούς, τσιγγανόπαιδα, γονείς, τοπική κοινωνία.

Χρησιμοποιήσαμε ερωτηματολόγια με ανοικτές και κλειστές ερωτήσεις για τη συλλογή των απόψεων αφενός των συνεργατών του Προγράμματος που έχουν την αρμοδιότητα της εφαρμογής του σε τοπικό επίπεδο, αφετέρου των διευθυντών των εμπλεκομένων σχολείων που το εφαρμόζουν στο σχολείο τους. Επίσης, πήραμε μερικές εστιασμένες συνεντεύξεις από στελέχη του Προγράμματος.

Η μελέτη των δεδομένων δείχνει ότι τα **αποτελέσματα** είναι σημαντικά και μάλιστα θεωρούνται διαρκή.

Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ιδιαίτερα θετικές είναι οι αναμενόμενες **επιπτώσεις** από τους συντελεστές του Προγράμματος.

Το **πλαίσιο** διαμορφώνεται αφενός από τις αποφάσεις σε Κοινοτικό και εθνικό επίπεδο για την ένταξη των προσπαθειών κοινωνικής και εκπαιδευτικής ένταξης των Τσιγγάνων, αφετέρου από τις θετικές εξελίξεις όσον αφορά την οικονομική και κοινωνικο-πολιτική κατάσταση των Ελλήνων Τσιγγάνων.

Το Πρόγραμμα έχει ιδιαίτερη χρησιμότητα γιατί συμβάλλει στην επίλυση όχι μόνο εκπαιδευτικών προβλημάτων, αλλά και ευρύτερων ζητημάτων που αφορούν τις τοπικές κοινωνίες αλλά και τα σχολεία. Για παράδειγμα, τα Μουσικά Εργαστήρια κάνουν το σχολείο πιο ελκυστικό γενικότερα και όχι μόνο για τα τσιγγανόπαιδα.

Αναδεικνύεται η ανάγκη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και των στελεχών της εκπαίδευσης. Επίσης, αναδεικνύεται η ανάγκη ανάληψης τοπικών πρωτοβουλιών με την υποστήριξη, όμως, εξειδικευμένων θεσμών.

Σημειώνουμε ότι ομόφωνα οι συνεργάτες προτείνουν την επέκταση του Προγράμματος (διάγραμμα 78). Σημειώνουμε ότι η σχετική ερώτηση στην οποία απάντησαν οι συνεργάτες είχε τέσσερις δυνητικές απαντήσεις, όμως οι απαντήσεις «μάλλον όχι» και «όχι» δεν επιλέχθηκαν.

Διάγραμμα 78

Πρόταση συνεργατών για την επέκταση του Προγράμματος

Συνεργάτες $N = 67$

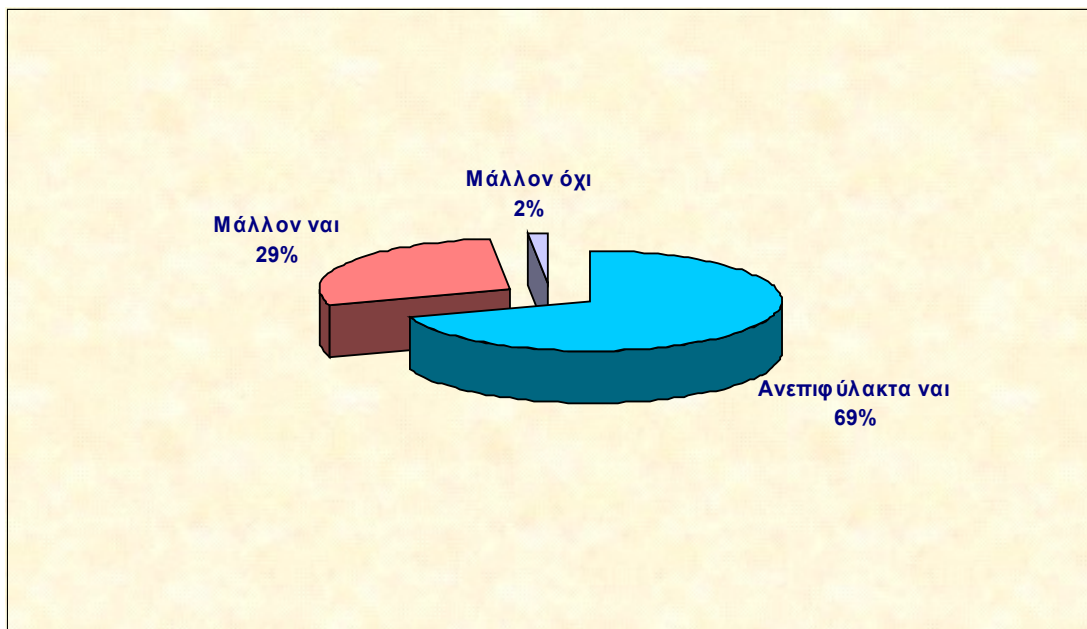
Πρόκειται, βέβαια για εργαζόμενους που θέλουν να συνεχίσουν να εργάζονται. Όμως παρόμοια πρόταση διατυπώνουν και οι διευθυντές (διάγραμμα 79).

Βέβαια, ενώ οι συνεργάτες προτείνουν την επέκταση του Προγράμματος κατά 92%, οι διευθυντές που έχουν την ίδια άποψη φτάνουν στο 69%. Το 29% απαντούν επιφυλακτικά «μάλλον ναι».

Είναι ενδιαφέρον επίσης να παραθέσουμε τις προτάσεις των διευθυντών για να γίνει το πρόγραμμα αποτελεσματικότερο (διάγραμμα 80).

Διάγραμμα 79

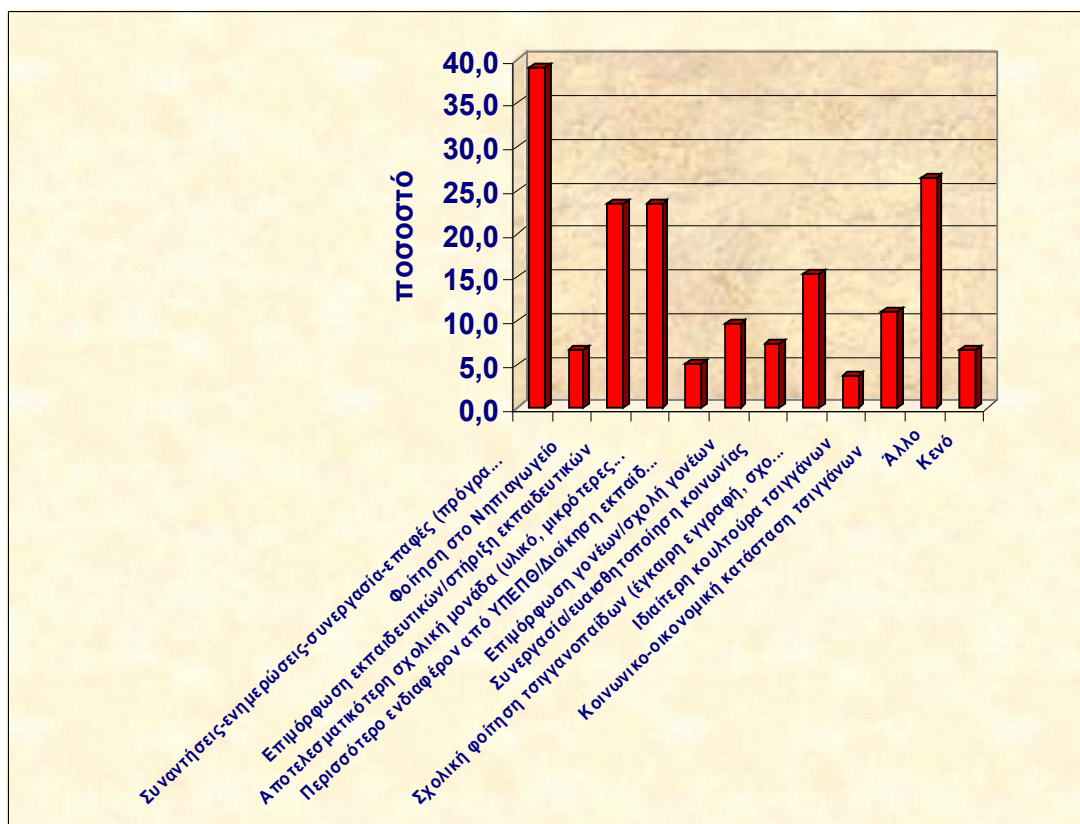
Πρόταση διευθυντών για την επέκταση του Προγράμματος

Διευθυντές $N = 136$

Διάγραμμα 80

Προτάσεις των διευθυντών για να γίνει το Πρόγραμμα αποτελεσματικότερο

Διευθυντές $N = 136$

Σχεδόν το 40% των διευθυντών προτείνουν: συνεργασία, συναντήσεις, ενημερώσεις επαφές μεταξύ των συντελεστών του Προγράμματος. Συνεπώς, απαντούν στις δυσκολίες που επισημαίνουν οι συνεργάτες του Προγράμματος, με κυριότερη την έλλειψη επικοινωνίας με τους διευθυντές.

Επίσης, προτείνουν την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την αποτελεσματικότερη λειτουργία της σχολικής μονάδας (μικρότερες τάξεις, περισσότερο διδακτικό υλικό κ.τ.λ.). Συνεπώς δεν ψάχνουν για λύσεις στο πρόβλημα της εκπαιδευτικής ένταξης των Τσιγγανοπαίδων μόνο από τη μεριά των Τσιγγάνων (προσαρμογή τους στην περιβάλλουσα κοινωνία).

Συνθέτοντας τις απόψεις και τις προτάσεις των συντελεστών του Προγράμματος διαπιστώνουμε ότι, συμπεριλαμβανομένης και της ομάδας στήριξης συγκροτούν ένα

δίκτυο που έχει προωθήσει συστηματικά και αποτελεσματικά την εκπαιδευτική ένταξη των τσιγγανοπαίδων σε τοπικό επίπεδο, με διαφορετικό βαθμό επιτυχίας στις διάφορες περιοχές.

Τέλος, η **τεχνογνωσία** που έχει παραχθεί φαίνεται να αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του Προγράμματος. Η τεχνογνωσία αυτή και το διδακτικό και επιμορφωτικό υλικό που έχει παραχθεί παράγουν **πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα** και συμβάλλουν αποφασιστικά στην **διάδοση** των προϊόντων του Έργου, καθώς και στην ευρύτερη εφαρμογή του.

Θεωρούμε ότι χρειάζεται ένα «πακέτο» με οδηγίες, πληροφορίες και καλές πρακτικές που θα χρησιμοποιείται για τη **μεταφορά** της τεχνογνωσίας του Προγράμματος, στο μέτρο του εφικτού, σε άλλα σχολεία, με σκοπό την συγκροτημένη παραγωγή **πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων** και τη διάδοσή του.